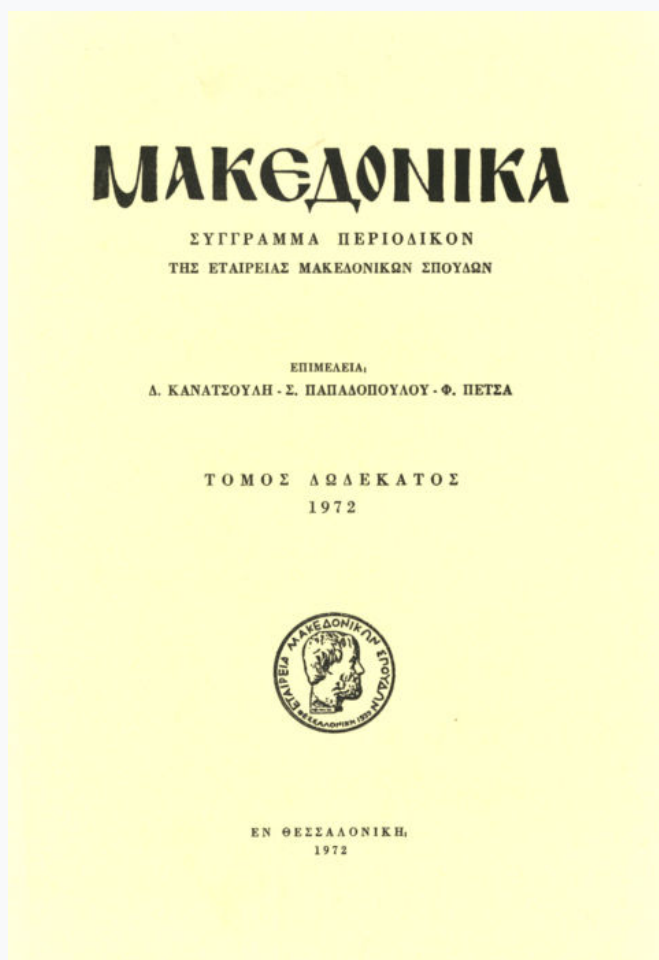

Makedonika

Vol 12 (1972)

Αφιερούται εις την μνήμην Γεωργίου Θεμελή, Χαραλάμπους Λέκα

Les villages Haut et Bas Beala de la région Strouga-Achrid

Αναστάσιος Τοπάλης

doi: [10.12681/makedonika.1015](https://doi.org/10.12681/makedonika.1015)

Copyright © 2015, Αναστάσιος Τοπάλης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Τοπάλης Α. (1972). Les villages Haut et Bas Beala de la région Strouga-Achrid. *Makedonika*, 12, 424–491.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.1015>

ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΑΝΩ ΚΑΙ ΚΑΤΩ ΜΠΕΑΛΑ.
ΛΙΜΝΟΛΕΚΑΝΗ ΣΤΡΟΥΓΑΣ-ΑΧΡΙΔΟΣ

Είναι φυσικό, ό κάθε άνθρωπος, όταν φθάση στη γεροντική ηλικία, νά θυμάται νοσταλγικά τη γενέτειρά του, είτε αυτή είναι ή ήταν σημαντικός οικισμός, είτε είναι ή ήταν άσήμαντος. Όλα της γενέτειρας πατρίδας του είναι υπεραγαπητά, όποιαδήποτε κι άν είναι αυτή. Οί άναμνήσεις της παιδικής ηλικίας άλλωστε κατά κανόνα είναι οί ζωηρότερες και οί πιό επιθυμητές. Έτσι κι εγώ τώρα, σέ προχωρημένη ηλικία, νοστάλγησα τη γενέτειρά μου, πού,άλλοίμονο, είναι ήδη κατερειπωμένη και θέλησα νά της άφιερώνω γι' άνάμνηση λίγες γραμμές γιά τήν άλλοτε ζωή της.

Είχε, φρονώ, τήν προτεραιότητα άπ' όλα τά βλαχοχώρια της Βόρειας Μακεδονίας πού, όπως είναι γνωστό, σιγά-σιγά σβήνουν άπό τό χάρτη είτε βρίσκονται στο έλεύθερο έλληνικό έδαφος είτε σέ ξένο, νά σβήση πρώτη. Μιά έκκλησία, στο όνομα της πολιούχου τών Βλάχων Άγίας Παρασκευής, θά θυμίζη (δέν ξέρω γιά πόσο άκόμη καιρό) τη θέση, τόν τόπο, όπου ήκμασε ένα βλαχοχώρι, άπό τά όνομαστά άπόκεντρα τέτοια της Δυτ. Μακεδονίας, ή Μ π ε ά λ α.

Γράφω μάλλον άναμνήσεις γιά τό χωριό μου Άνω Μπεάλα, γιατί εργασία συστηματική θά μπορούσε νά γίνη στά νεανικά μου χρόνια. Η μακρινή άπόστασή του όμως, ό φραγμός τών κρατικών συνόρων και τά διαδραματισθέντα μεγάλα γεγονότα τών δύο παγκοσμίων πολέμων, δέν μου έδωσαν τις κατάλληλες πρός τοϋτο εύκαιρίες. Ός μαθητής του Διδασκαλείου Μοναστηρίου, τό 1911-1913, είχα γράψει μερικά σημειώματα γιά τά ήθη και έθιμα του χωριού. Αυτά όμως, λόγω της άνωμάλου φυγής μου άπό τό σερβικό στο έλληνικό έδαφος και λόγω του ότι άμέσως έπακολούθησε ό Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, κατεστράφησαν. Έτσι μόνον άναμνήσεις και λίγα στοιχεία πού συγκέντρωσα άπό γραίες γιά τά τραγούδια του χωριού κατά τήν όλιγοήμερη έπίσκεψή μου στα μέρη εκείνα, μου επέτρεψαν νά γράψω τις λίγες αυτές γραμμές γιά τη γενέτειρά μου.

Άς λογισθούν τά όσα γράφω γιά τη νεκρή άγαπημένη μικρή πατρίδα σάν ένα μνημόσυνο της ιερό. Ίκανοποιείται με αυτό και μία ψυχική άνάγκη και θέληση του γράφοντος.

Έγραψα σάν συνέχεια του χωριού μου στα πεταχτά και γιά τό δίδυμο του άλλο βλαχοχώρι, τήν Κ ά τ ω Μ π ε ά λ α. Έπίσης λίγα γιά τη λιμνολεκάνη Άχρίδος-Στρούγας, όσα, έννοείται, ήτο δυνατό νά γράψω.

Α'. ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΜΠΕΑΛΑ

Ἄνω Μπελίτσα ἢ Βέλιτσα εἶχε τὴν ἐπίσημη ὀνομασία του ἐπὶ τουρκοκρατίας, Μπεάλα ὅμως ἀπλᾶ τὴν ἔλεγαν οἱ γηγενεῖς καὶ τῶν δύο χωριῶν, οἱ ὅποιοι τὴν Κάτω πεδινὴ συνώνυμη τὴν ὀνόμαζαν ἀπλῶς «Κάμπου». Ἀμφότερα ἀποτελοῦσαν ἓνα δίδυμο καὶ ἀποκλειστικά βλάχικο χωριὸ τῆς δυτικῆς περιοχῆς Στρούγας-Ἀχρίδος.

1. ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Ἡ Ἄνω Μπεάλα βρισκόταν στὰ βορειοδυτικὰ τῆς πόλεως Στρούγας, σὲ ἀπόσταση 10 χιλιομέτρων ὑψηλότερά της, σὲ ἀνατολικὴ πλαγιά τοῦ ὄρους Γιαμπλάνιτσα καὶ σὲ ὑψόμετρο 1.300-1.350 μ., παρὰ τὰ ἀλβανογιουγκοσλαβικὰ σύνορα. Στὰ Β.Δ. ὑψώνεται ἡ κορυφὴ Γιαμπλάνιτσα μὲ ὕψομ. 2.259 μ. Δυτικὰ εἶχε τὸ ὄρος Σεμπενίκουτ (ὑψόμ. 2.180 μ.), τοῦ ὁποίου ὁ κύριος ὄγκος βρίσκεται σὲ ἀλβανικὸ ἔδαφος. Νότια καὶ νοτιοδυτικὰ ὑψώνεται τὸ ὁμώνυμο βουνό (Μπέλισκο Μπάρδο κατὰ τὸν χάρτη) καὶ δυτικώτερά του τὸ ὕψωμα Τσούμα (=κορυφὴ) μὲ ὑψόμ. 2.200 μ.

Ἡ τοποθεσία του βρίσκεται σὲ πλαγιά κατὰφυττη, πού περιβάλλεται ἀπὸ δάση κυρίως ὄξυᾶς (φιγηοῦ) (εἰκ. 1). Τὰ σπίτια του ἦσαν κτισμένα ἀμφιθεατρικά. Στὴν ἀνατολικὴ ἄκρῃ τῆς τοποθεσίας αὐτῆς ὑψωνόταν βράχος ἀπότομος καὶ ἀπρόσβατος ἀπὸ τὶς τρεῖς πλευρές, προσιτὸς δὲ μόνο ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρά. «Μπαρτσίρε» δηλ. Βράχο, τὸν ἀποκαλοῦσαν. Κυριαρχοῦσε μὲ τὸ ὕψος του ὅλου τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς γύρω περιοχῆς του. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ βράχου αὐτοῦ ἀπλωνόταν μικρὸς κάμπος, πάνω δὲ σὲ λοφίσκο σῶζονταν ἐρείπια ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ παλιὸ νεκροταφεῖο. Στὴ βόρεια πλαγιά, πού ἦταν δασωμένη, ὑπῆρχε μεγάλῃ πηγὴ κατὰψυχρου νεροῦ, τὸ ὁποῖο κατηφόριζε στὸ χωριό. «Βρύσια» τὴν ἔλεγαν, ἂν καὶ βλαχόφωνοι. Στὰ βόρεια εἶχε δασωμένες παρυφές τοῦ βουνοῦ. Στὰ νότια εἶναι τὸ ποτάμι Μπεάλα (ἢ Μπελίτσα) καὶ ἐπάνωθὲ του ὑψώνονται οἱ πλαγιές τοῦ Βλάχικου βουνοῦ, ὅλες δασωμένες. Τὸ ποτάμι κυλάει τὸν κατήφορο μὲ τὰ κρύα δροσερά νερά. Ἔχει τὶς πηγές του στοὺς πρόποδες τῶν κορυφῶν Τσούμας καὶ Γιαμπλάνιτσας καὶ μὲ διαδρομὴ μέσα ἀπὸ μεγάλῃ χαράδρᾳ μὲ πελώριους βράχους, ξεχύνεται στὸν κάμπο, χαρίζοντας τὰ νερά του στὴν Κάτω Μπεάλα. Στὴ διαδρομὴ του αὐτὴ σχηματίζει μικροὺς καταρράκτες καὶ κοιλώματα βάθους 2-3 μέτρων γεμάτα μὲ τὶς ὀνομαστές πέστροφες (ψάρια τῆς λίμνης Ἀχρίδας), πού φθάνουν ἔως κοντὰ στὶς πηγές του. Στὰ δυτικὰ ἀνοίγεται κοιλάδα μικρὴ, πού ὁδηγεῖ πρὸς τὴν Ἀλβανία ἀπὸ τὴν τοποθεσίᾳ «Κροῦτσε» (=Σταυρὸς) σὲ ὑψόμ. 1.700 μ. περίπου.

Οἱ τοποθεσίες τῆς περιοχῆς τοῦ χωριοῦ εἶχαν τὰ ἐξῆς ὀνόματα: Στὰ βόρεια μικρὴ πεδιάδα κατηφορικὴ «Πάτλα-Μαρτίνι», ἀνατολικὰ ὕψωμα

γυμνὸ «Κουρία», ἄλλο τὸ «Κατούνι» κι ὁ βράχος «Μπαρτσιρε». Δυτικὰ λειβάδια μὲ ὀνομασίες «Παδδίτσια» καὶ «Ντομνιάσκα». Στὰ νοτιοανατολικά μικρὸ ὕψωμα τραπεζοειδὲς κατάφυτο, «Εἰκόνα» τὸ ἔλεγαν. Ἀπὸ τὴν «Εἰκόνα» ἀγνάντευε κανεῖς, μέσα ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τῶν ἀνατολικῶν ὕψωμάτων πρὸς τὸν κάμπο κι τῶν ἀντερείσμάτων τοῦ ὁμώνυμου τοῦ χωριοῦ βου-

Εἰκ. 1. Ἀποψις τοῦ χωριοῦ Ἄνω Μπεάλα

νοῦ, τὸ νότιο μέρος τοῦ κάμπου Ἀχρίδας, τὴν πόλη Στρούγα κι ὅλη σχεδὸν τὴ λίμνη τῆς Ἀχρίδας. (Ἀπὸ τίς πηγὲς τῆς λίμνης ποὺ βρίσκονται κοντὰ στὴ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ—νοτιοανατολικά—διακρινόταν ἀπὸ τὸ ὕψωμα «Εἰκόνα» κι ἄλλα τέτοια τοῦ βουνοῦ—περιέργως—γραμμὴ ὑδάτινη ἄσπρη πάνω στὴν ἐπιφάνεια τῆς λίμνης κατὰ μῆκος αὐτῆς ἕως τίς ἐκβολὲς τοῦ ποταμοῦ Μ. Δρίνου παρὰ τὴ Στρούγα σὲ σχῆμα ἀκριβῶς ρέοντος ποταμοῦ).

Ἀνατολικώτερα τοῦ χωριοῦ, πρὸς τὸν κάμπο τῆς Στρούγας, εἶναι τὸ ὕψωμα «Κρεάστα» (=λόφος) μὲ κορυφὴ τραπεζοειδῆ «Τσιτάτε», πάνω στὴν ὁποία σώζονταν ἐρείπια κάστρου. Τοῦτο δεσπόζει τοῦ κάμπου Στρούγας καὶ ἰδίως τῆς διαβάσεως Ντομποβγιάν τοῦ Δρίνου καὶ πρὸς Δίβραν.

Ὁ δ ε ὕ σ ε ι ς. Ἀπὸ τὴν Στρούγα, ἀκολουθώντας μέρος τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ ἕως τὸ ὕψος τοῦ χωρίου Ραδολίσστε καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διὰ τῶν ὕψωμάτων τοῦ σλαβικοῦ χωριοῦ Βίσνιε, σὲ 2 ½ ὥρες ἀνήφορο μὲ ἡμιονικὸ δρόμο, φθάνει κανεῖς στὸ χωριό. Ἄλλος δρόμος ἀπὸ τὸν Κάμπο (ἀπὸ τὴν Κάτω Μπεάλα) πρὸς βορρᾶν ἀπὸ τὰ χωριά Ὁχτήσι καὶ Βέφτσανη κι ἀπὸ τὸ δεῦτερο πρὸς δυσμὰς ἀνηφορικὰ ὁδηγεῖ σὲ 2 πλεόν ὥρες. Κατσικόδρομος

διὰ μέσου τῆς «Κρεάστας», ποὺ σπάνια τὸν χρησιμοποιοῦσαν, ὁδηγοῦσε σὲ 1 ἢ 1 1/2 ὥρα στὸ χωριὸ ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κάτω Μπεάλα.

2. ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΙΑΡΤΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Πότε ἀκριβῶς πρωτοικίσθηκε τὸ χωριὸ δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο. Ὅπως ἔλεγαν οἱ παραδόσεις του, ἡ ἀρχικὴ θέσις τῆς Ἐνω Μπεάλας ἦταν κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ τοῦ κάμπου Β ε λ ε τ α, ἀνάμεσα ἀπ' αὐτὸ καὶ τὸ μικρὸ χωριὸ Ντομπογιάν, κοντὰ στὴ γέφυρα τοῦ Μαύρου Δρίνου (ποταμοῦ), ποὺ εἶναι στὰ στενὰ τὰ ὁποῖα ὁδηγοῦν πρὸς τὴ Δίβρα. Ἡ Βελέστα καὶ τὸ Ντομπογιάν εἶναι ἀρβανίτικα (μουσουλμανικὰ) χωριά. Ὑποτίθεται, καὶ ἴσως εἶναι βέβαιο, ἀπὸ μερικὰ τεκμήρια ποὺ θὰ ἀναφέρω παρακάτω, ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς τῆς Μπεάλας (Βελίτσας) ἐκτοπίσθηκαν ἀπὸ Ἀρβανίτες σ' ἀγνωστὴ χρονολογία, πιθανῶς στὸ τέλος τοῦ 17ου αἰώνα. Ἐγκαταστάθηκαν τότε οἱ περισσότεροι μὲν κάτοικοι στὴν ὀρεινὴν θέσιν (ὅπου ἦτο ἡ Ἐνω Μπεάλα), οἱ λιγώτεροι δὲ ἔμειναν πλησίον τῆς Βελέστας, στὴ θέσιν τοῦ σωζομένου καὶ σήμερα χωριοῦ Κ ά τ ω Μ π ε ά λ α (Κ ά μ π ο υ).

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ χωριὸ, ὅπως θὰ γράψω γι' αὐτὸ σὲ ξεχωριστὸ κεφάλαιο, δὲν διαφέρει οὔτε κατ' ἐλάχιστον ἀπὸ τὴν Ἐνω. Εἶναι ὁ δίδυμος ἀδελφὸς καὶ μοιάζαν σ' ὅλα σὰν δυὸ σταγόνες νεροῦ.

Τὸ χωριὸ ἀναφέρεται ὡς Β ε λ ι τ σ α ἀπὸ τὸν 12ον αἰώνα. Ἡ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ Πυρσοῦ (Τόμος ΙΔ', σ. 546) γράφει: «Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα Κλήμης μαθητῆς τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου... μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν Μοραυίαν ἐξεδιώχθησαν ἐκ Μοραυίας ἐπτὰ τῶν μαθητῶν τούτων, ἐν οἷς ὁ Κλήμης. Οὗτος κατέφυγεν εἰς ... Βουλγαρίαν καὶ ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀχρίδος Βελίτσας».

Δὲν ἦταν λοιπὸν δυνατόν ἡ Βέλιτσα νὰ βρισκόταν τότε στὴν ὀρεινὴν θέσιν, ὅπου ὑπῆρχεν ἕως τὸ 1941. Θὰ ἦταν ἀσφαλῶς, ὅπως ἀναφέρει καὶ στὸ βιβλίον του «Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμανιῶν» ὁ φίλτατος Σωκράτης Ν. Λιάκος, στὴ θέσιν παρὰ τὴ Βελέστα.

Φαίνεται, ὅτι ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατάκτησης οἱ κάτοικοι τῆς Βελίτσας (Μπεάλας) ἦσαν ἐγκατεστημένοι παρὰ τὴ διάβασις τῆς γέφυρας τοῦ Μαύρου Δρίνου, ὅπου ὑπῆρχε ὁ σταθμὸς Pons-Servilius. Ἦσαν δηλ. φύλακες τῆς διαβάσεως αὐτῆς ἀπὸ τὴ δυτικὴ στὴν ἀνατολικὴ ὁχθὴ τοῦ Δρίνου. Ἐπίσης ἦσαν φύλακες καὶ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ ἀπὸ τὸ σημερινὸ χωριὸ Λ ὺ ν (Κ ι ά φ α - Θ ὺ ν), «Πυλὼν τῆς Λυχνιδου», ἕως τὴ μοναδικὴ τότε γέφυρα τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Ντομπογιάν.

Ἡ Ἐγνατία ὁδὸς τότε ἀπὸ Ἐλμπασάν καὶ διὰ τῶν στενῶν τῆς διαβάσεως Κιάφα-Θάν περνοῦσε ἀπὸ τίς παρυφές τῶν ὑψωμάτων τοῦ βουνοῦ τῆς Μπεάλας (Μάλι-Βλάϊ) καὶ «Κρεάστας», κοντὰ ἀπὸ τὰ σημερινὰ χωριά Φράγκοβα - Ραδολίσστε - Ζαγρατσάνι - Κάτω Μπεάλα - Βελέστα - Ντομποβ-

γιάν κι ἔφθανε στή γέφυρα τοῦ Δρίνου. Καὶ τοῦτο, διότι ὁ ποταμὸς Μ. Δρίνος, πηγάζοντας ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τῆς λίμνης Ἀχρίδας, ξεχυνόταν μὲ πολλὰ στόμια στὸν κάμπο πρὸς βορρᾶν κι ἀποτελοῦσε βάλτο ἀδιαπέραστο.

Ὁ βάλτος αὐτὸς ἐκτεινόταν ὅσο κι ὁ κάμπος τῆς Στρούγας μέχρι τῆς γεφύρας τοῦ Δρίνου παρὰ τὰ στενὰ πρὸς Δίβρα, στὰ ὁποῖα μπαίνει τὸ ποτάμι αὐτὸ καὶ διασχίζει τὴν Ἀλβανία στὸ βορειοανατολικὸ μέρος. (Τμῆμα τοῦ βάλτου αὐτοῦ στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ Δρίνου παρὰ τὰ χωριά Ζαγράτσανι-Βράνιστα - Λιβαδιά - Βάλτος Shoum ὑπῆρχε ἕως τὸ 1960, ὁπότε ἀποξηράνθηκε).

Ἡ Ἐγνατία ὁδός, πρὸ τοῦ 10ου αἰώνα, ἀκολουθοῦσε τὴν ἀνωτέρω γραμμὴ ἕως τὴ γέφυρα τοῦ τωρινοῦ χωριοῦ Ντομπογιάν καὶ ἐκείθεν πρὸς ἀνατολὰς ἀπὸ τὰ ἄρβανίτικα χωριά Μουρουνίστε - Τατέτσι - Δολογκόσδδα - Κοροσίσστε - Ζαπὶν - Τρεμπενίστε, κατέληγε στὴν Ἀχρίδα, ὁπότεν διὰ τοῦ Πέτρινου Ὁρους - Ρέσνας - διάβασης Διαβατοῦ (Περιστέρι) κατέληγε στὴν Πελαγονία.

Ἡ διάνοιξη τῆς ὁδοῦ διὰ μέσου τῆς σημερινῆς πόλης Στρούγας, κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἱστοριογράφου Ἄννα Κομνηνὴ, ἔγινε στὴν ἐποχὴ τοῦ φερομένου ὡς βασιλιᾷ τῶν Βουλγάρων Σαμουήλ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπαναστατήσει κατὰ τῶν Βυζαντινῶν μὲ πρωτεύουσα ἄρχικὰ τὴν Πρέσπα καὶ ἔπειτα τὴν Ἀχρίδα. Αὐτὸς θὰ ἦταν μᾶλλον Βλάχος, ὅπως καὶ πολλοὶ στρατιῆγοί του, ὄχι δὲ Βούλγαρος, ὅπως χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἱστορία. Ὁ Σαμουήλ, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰώνα, ἀποξήρανε τὰ ἔλη ἀνοίγοντας μεγάλα κανάλια καὶ παρὰ τὴν ἐκβολὴ τοῦ Δρίνου ἔκτισε τὴν πόλιν Στρούγα (στρουγία=στομία, ἀπὸ τὸ στραγγός=sticus) καὶ γέφυρα, γιὰ τὴν ἄμεση διάβαση τῆς Ἐγνατίας ἀπὸ τὸ τωρινὸ Ραδολίσστε καὶ βόρεια τῆς Γκάλιστας (Γκιάλιστ) μέσφ Στρούγας, κάτω ἀπὸ τὰ ὑψώματα τοῦ Ἁγίου Ἑρασμου, δηλ. ἀπὸ τὴ βορεινὴ παραλία τῆς λίμνης. Ἔτσι ἀποφευγόταν ὁ κύκλος τῆς Ἐγνατίας ἀπὸ τὴ διάβαση Ντομπογιάν.

Μίλησα παραπάνω, κατὰ τὴ γνώμη μου, γιὰ τεκμήρια τῆς παλιᾶς θέσης τῆς Μπεάλας παρὰ τὰ τωρινὰ χωριά Βελέστα καὶ Ντομπογιάν (ἄρβανίτικα), γιατί:

α) Ἡ περιοχὴ δυτικὰ τῶν χωριῶν τούτων ἀνῆκε κατὰ κυριότητα ἐπὶ Τουρκοκρατίας, μαζί μὲ τὴ δασωμένη περιοχὴ τῶν ὑψωμάτων «Κρεάστα» (μὲ πυκνὰ δάση ἀπὸ καστανιές), στὰ δύο δίδυμα χωριά Ἄνω καὶ Κάτω Μπεάλα, τὰ ὁποῖα ἐκαρποῦντο τὶς ἄφθονες καστανιές του.

β) Πάνω στὴν «Κρεάστα» ὑπάρχει κορυφὴ «Τσιτάτε» (=κάστρο) ἀποκαλουμένη, πού δεσπόζει κυριολεκτικὰ τῆς διαβάσεως τῆς γεφύρας Μ. Δρίνου (Ντομπογιάν) καὶ πάνω σ' αὐτὴ ὑπῆρχαν ἱχνη κάστρο.

γ) Οἱ Ἀλβανοὶ ὀνομάζουν τὰ ὑπὲρ τὴ διάβαση Κιάφα-Θάν (Λὺν) πρὸς

Ἑλμπασάν ὑψώματα Μάλι - Βλάϊ¹ (βουνό τῶν Βλάχων), κι ὅλο τὸ βορειοδυτικώτερα του (ἀπὸ τὸ Κιάφα-Θάν ἕως τὸ σημερινὸ σλαβόφωνο χωριὸ Βίσνιε) βουνὸ λέγεται ἀπὸ τοὺς Σλάβους Μπέλσκο-Μπάρδο (=βουνὸ Βλάχικο τῆς Μπεάλας, ὑψόμ. 1.946-1.642 μ.) νοτιοανατολικά τῆς Μπεάλας.

δ) Μέρος τῆς περιοχῆς τῆς ἐπὶ τοῦ ἀλβανικοῦ ἐδάφους κοιλάδας Ράιτσας - Μόκρας στὰ νοτιοδυτικά τοῦ βουνοῦ τῆς Μπεάλας, ὅπου ὑπῆρχε πυκνὸ δάσος πεύκων καὶ ἐλάτων, ἀνῆκε ἐπὶ τουρκοκρατίας κι αὐτὸ στὴν Μπεάλα.

ε) Τὰ ὅσα ἀναγράφει κι ἡ Μεγάλῃ Ἑλλήν. Ἐγκυκλοπαίδεια Πυρσοῦ (τόμος ΙΔ', σ. 546) περὶ τῆς ἔδρας τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βελίτσης.

στ) Τὰ δυτικά σύνορα τῆς περιοχῆς τοῦ χωριοῦ πρὸς τὴν Ἀλβανία (Τσερμενίκα) ἦσαν στὴ διάβαση τοῦ ὑψώματος «Σταυρὸς» (Κροῦτσε), ἀνάμεσα στὰ ὑψώματα Γιαμπλάνιτσας (2.259 μ.) καὶ κορυφῆς Τσοῦμας (2.200 μ.). Ἐκεῖ δὲ βρίσκονται καὶ σήμερα τὰ ἀλβανογιουγκοσλαβικά σύνορα.

Σ' ἄγνωστη λοιπὸν χρονολογία οἱ κάτοικοι τῆς Μπεάλας (Βελίτσης), ἀναγκάσθηκαν ἀπὸ ἐπιδρομὴ Ἀλβανῶν προφανῶς (ἴσως τὸ 1710) νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν τοποθεσίαν τῶν χωριῶν Βελέστα - Ντομπογιάν. Κατέφυγαν, ὕστερα ἀπὸ αἱματηροὺς ἀγῶνες καὶ συγκρούσεις πρὸς τὰ στίφη τῶν Ἀρβανιτᾶδων, στὰ γύρω βουνά.

Κατέληξαν ἔτσι στὴν ὀρεινὴ τοποθεσίαν ποὺ περιγράψαμε. Ἴσως κατ' ἀρχὰς νὰ ἱδρυσαν συνοικισμό σὲ τοποθεσίαν ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ «Ἄγιος Γεώργιος», ὅπου σώζονταν ἐρείπια ἐκκλησίας καὶ ἀρχαίου νεκροταφείου (νεκροταφεῖο σύγχρονο τοῦ χωριοῦ ἐκεῖ δὲν δικαιολογεῖται, γιατί βρίσκεται σ' ἀρκετὴ ἀπόσταση ἀπ' αὐτὸ καὶ τὸ χειμῶνα, μὲ τὰ πολλὰ χιόνια, ἦταν ἀδύνατη ἡ μεταφορὰ τῶν νεκρῶν).

Κατὰ παλιὰ παράδοση καὶ ἀφηγήσεις γερόντων, πάνω στὸ βουνὸ καὶ σὲ θέσιν ποὺ ὀνομαζόταν «Κρεμνὸς τῶν νυφῶν» (*Κούβα ἀ μβιάστι-λὸρ*) 100 νύφες καὶ κορίτσια, γιὰ νὰ μὴ πέσουν στὰ χέρια τῶν Τούρκων ἀναγκάσθηκαν, σὰν τίς Σουλιώτισσες, νὰ ριχθοῦν στὸ βάραιθρο προτιμώντας τὸ θάνατο ἀπὸ τὴν ἀτίμωση.

Ἡ παλιὰ ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς ἔφερε χρονολογία ἱδρυσεώς της τὸ ἔτος 1819. Αὐτὸ διαπιστωνόταν ἀπὸ ἐπιγραφὴν πάνω στὴν πύλιν τῆς ἐρειπωμένης ἐκκλησίας, ποὺ σωζόταν ἕως τὸ 1964 κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μου ἐκεῖ. Ἴσως, κατὰ συμπερασμὸν ἢ καταστροφὴ τῆς Μπεάλας (Βελίτσης) νὰ ἔλαβε χώραν στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα (1790-1800). Καμιά ὁμως παράδοση δὲν ὑπῆρχε γιὰ προέλευση τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ ἀπὸ

1 Ὑπάρχει καὶ σήμερα χωριὸ μὲ τὴν ὀνομασίαν «Μάλι Βλάϊ» παρὰ τὴν Κιάφα-Θάν βλάχικο μὲ 60-70 οἰκογένειες, τὸ ὁποῖο, φαίνεται, εἶναι ἐποικισμὸς τῆς Ἐνω Μπεάλας ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια.

ἄλλα μέρη. Ἴσως νὰ κατέφυγαν πρόσφυγες στὴν Μπεάλα μερικοὶ ὁμόγλωσσοι, σὺν σὲ ἀδελφὸ χωριό, ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἡπείρου, ὡς ἀπὸ τῆ Γράμμου-στα, Νικολίτσα, Μοσχόπολη κ.ἄ.

Βέβαιο εἶναι ἀκόμη ὅτι τὰ δυὸ αὐτὰ βλαχοχώρια, Ἄνω καὶ Κάτω Μπεάλα, ἀπέφυγαν μὲ δέος καὶ μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια κάθε ἐπιμιξία τοὺς μὲ τοὺς σλαβόφωνους γύρω πληθυσμούς, ἂν καὶ αὐτοὶ ἦσαν χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι. Ἐπιγαμίες εἶχαν ἀποκλειστικά μεταξύ τους, ἐνίοτε ὁμως καὶ μὲ βλάχικα χωριά τῆς περιοχῆς Πόγραδετς, συχνότερα μάλιστα μὲ τὸ χωριὸ Λάγγα, τὸ ὁποῖο ὁμως ἔπαιρνε κορίτσια ἀπὸ τὴν Μπεάλα, ὅχι δὲ ἡ Μπεάλα ἀπ' αὐτό. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι φυσικὸν τὸ τέκνο νὰ διατηρῇ σχέσεις μὲ τὴ μητέρα, μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Λάγγας ἴσως νὰ εἶχαν τὴν προέλευση ἀπὸ τὴν Μπεάλα. Ἄλλως αὐτοὶ θὰ προσέτρεχαν σ' ἄλλα χωριά τῆς Β. Ἡπείρου.

3. ΤΟ ΚΑΙΜΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Στὸ ὑψόμετρο 1.300-1.350 μ., ποὺ βρισκόταν τὸ χωριό, τὸ κλίμα του φυσικὰ τοὺς μὲν καλοκαιρινοὺς μῆνες ἦταν πολὺ δροσερὸ κι εὐχάριστο, διότι οὐδέποτε τὸ θερμόμετρο, κατὰ τοὺς ζεστοὺς μῆνες Ἰούλιο - Αὐγούστο, ἀνέβαινε πάνω ἀπὸ + 20° Κ. Ἦταν ἀπὸ τὰ καλύτερα θέρετρα μὲ ἄφθονες βρύσες ποὺ εἶχαν δροσερὸ νερό.

Ὁ χειμώνας ἀντίθετα ἦταν βαρύτατος. Ἀρχίζε συνήθως τὸ Νοέμβριο καὶ τελείωνε τὸν Ἀπρίλη. Τὸ ὕψος τοῦ χιονιοῦ ἔφθανε τὰ 3-4 μέτρα. Κάθε ὁδικὴ συγκοινωνία μὲ ζῶο πρὸς τὸν κάμπο διακοπτόταν τελείως. Οἱ παγετῶνες στὰ ὁλόγυρα νερά εἶχαν ἄρκετὸ πάχος. Κρύσταλλα, σὲ σχήματα φαντασμαγορικά, κρέμονταν ἀπὸ τὶς στέγες τῶν σπιτιῶν. Κρύος καὶ σφοδρὸς βορειοδυτικὸς ἄνεμος ἀπὸ τὸ ὕψωμα «Τσοῦμα» καὶ τὸ ἀνατολικὰ του ἄνοιγμα ξαπολυόταν καὶ ἔδερνε ἄρκετὰ τὸ χωριό. Δρόμοι ἀνοίγονταν διαρκῶς μὲ τὰ φτυάρια μέσα στὸ χωριό. Κάθε οἰκοδεσπότης εἶχε προβλέψει νὰ ἐφοδιασθῇ ἐγκαίρως μὲ τὰ ἀπαραίτητα τρόφιμα, νομῇ γιὰ τὰ ζῶα καὶ καύσιμα γιὰ ὅλη τὴ δύσκολη αὐτὴ περίοδο.

4. ΒΛΑΣΤΗΣΗ - ΠΑΝΙΣ

Ὅλα τὰ γύρω δάση ἦσαν πυκνὰ μὲ κύριο δέντρο τὴν ὀξυᾶ (φηγὸ) κατὰ τὸ πλεῖστον. Πεῦκα καὶ ἔλατα ὑπῆρχαν στὸ νοτιοδυτικὸ μέρος τοῦ βουνοῦ, ὅπου ζοῦσαν πολλὰς ἄρκουδες. Στὰ δάση αὐτὰ ὑπῆρχαν πριονιστήρια γιὰ οἰκοδομικὸ ὕλικό (σανίδια, καδρόνια, δοκοὶ κ.λ.).

Τὸ κάθε σπῖτι εἶχε τὸ μικρὸ κῆπο, ὅπου φύτευαν λίγα κρομμύδια, σκόρδα, πολλὰς πατάτες, ἄφθονα λουλούδια καὶ λίγες πιπεριὲς καὶ ντομάτες, ποὺ ὠρίμαζαν τὸν Αὐγούστο. Ὅπωροφόρα δένδρα εἶχε πολλὰς κερασιεὺς κι ἄγριες δαμασκηγιεὺς (κορόμηλα). Τὰ κεράσια ἀφθονοῦσαν τὸν Ἰούλιο

κι Αύγουστο. Λεπτόκαρα και φράουλες ευωδιαστές υπήρχαν στις πλαγιές του βουνού.

Οι γύρω πλαγιές του χωριού ήταν καταπράσινες με το άφθονο χόρτο των λειβαδιών που θερίζονταν συνήθως τα τέλη Ιουλίου και τον Αύγουστο. Αυτόφυες άφθονο και μεγάλο χόρτο βρισκόταν στο βουνό, το δὲ ὕψος του υπερέβαινε το μέτρο. Το άδέσποτο αυτό χορτάρι το θέριζαν και το μάζευαν το καλοκαίρι για τη διατροφή των αγελάδων κάθε οικογενείας. Σ' αυτά τα ώραια λειβάδια του βουνού έβοσκαν τα πολυπληθή κοπάδια των προβάτων και αγελάδων. Στο βουνό υπήρχαν ακόμα πολλά χόρτα κατάλληλα για τα γιατροσόφια και το πρωινό ρόφημα.

"Αγρια ζῶα ζούσαν πολλά στα δάση, λαγοί, άλεπούδες, λύκοι, άρκοῦδες, ζαρκάδια, κουνάβια κ.ά. (Ρῶστος πρόσφυγας φυσιολόγης, έγκατασταθείς το 1920 στη Στρούγα, δημιούργησε ζωολογικό κήπο και μουσείο εκεί από την ποικιλία της πανίδος του βουνού της Μπεάλας και από τα διάφορα είδη πτηνών και πετρωμάτων της περιοχής της. Το μουσείο αυτό σωζόταν και το 1964, μάλιστα με την επιμέλεια ειδικών κυβερνητικών υπαλλήλων ήταν περισσότερο πλουτισμένο).

Κάθε σπίτι έτρεφε μιá έως τρεῖς αγελάδες για το γάλα και το τυρί της οικογενείας, που είχε συνήθως ὅλο το χρόνο. Είχε διαμορφωθή χωριστός τύπος αγελάδας βουνήσιας, που έβοσκε στα κοινοτικά άφθονα χορτάρια του βουνού.

Έπίσης σε κάθε οικογένεια απαραίτητη ήταν ή διατροφή ενός ή δύο χοίρων. Είχε έτσι το απαραίτητο κρέας. "Απ' αυτά έκαναν παστοურμά, τα λουκάνικα, το λίπος και τις τσιγαρίδες για τη χειμερινή περίοδο. Οι χοίροι σφάζονταν το Νοέμβριο ή Δεκέμβριο, πάντοτε πρό των Χριστουγέννων.

"Αλλά και τις απαραίτητες κότες είχαν. "Η βοσκή τους το καλοκαίρι ήταν ελεύθερη κι άφθονη.

Κάθε οικογένεια είχε ακόμα και τα απαραίτητα αίγοπρόβατα. Οι πλούσιες οικογένειες είχαν 1.000 και πλέον κεφάλια, ενώ οι φτωχότεροι 10-20. Τα πλούσια αυτά κοπάδια του χωριού διαχειμαζαν στη Μουζακιά της Άλβανίας (κάμπος βορείως του Αύλωνος) και στην περιοχή Καβάγιας (βορείως του Σκοῦπι ποταμού). Έρχονταν τον Άπριλη κι έφευγαν στο χειμαδιό το φθινόπωρο. Οι τσομπάνοι (ποιμένες) των κοπαδιών αυτών ήταν Άρβανιτόβλαχοι. Κανένas απολύτως κάτοικος γηγενής της Μπεάλας δέν έκανε τον τσομπάνη. Τη δουλειά κι επίβλεψη των κοπαδιών των αίγοπροβάτων του χωριού είχαν αποκλειστικά οι Άρβανιτόβλαχοι (Φαρσαριῶτες τους λέγαμε) με άμοιβή, που έπαιρναν από τα προϊόντα των αίγοπροβάτων με ειδική συμφωνία των κατόχων τους, που κύριο έπάγγελμα είχαν το εμπόριο. Οι Φαρσαριῶτες αυτοί, κάτοχοι κι αυτοί ποιμνίων έφεραν την άνοιξη στο χωριό και τις οικογένειές τους. Το φθινόπωρο έφευγαν ὅλοι με τις οί-

κογένειες. Οἱ στάνες τῶν αἰγοπροβάτων στήνονταν ψηλά στο βουνό, ὅπου, ὅπως εἶπαμε, ἔβρισκαν ἄφθονη βοσκή τὰ ζῶα.

Τὸ σύνολο τῶν αἰγοπροβάτων τοῦ χωριοῦ, στὰ καλὰ χρόνια ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἔφθανε τὶς 30.000. Μετὰ τὸ 1912 ὁμως, ὅποτε ἡ Ἀλβανία ἐγίνε ἀνεξάρτητο κράτος, δὲν ἐπετρέπετο ἀπὸ τοὺς Ἀλβανοὺς τὸ παραχείμασμα τῶν ποιμνίων τοῦ χωριοῦ στὰ μέρη ὅπου εἶχαν προηγουμένως τὰ χειμαδιά τους. Γι' αὐτὸ οἱ Φαρσαριῶτες χόρισαν τὰ κοπάδια τους καὶ ἀφοῦ ἀπέκτησαν τὴν ἄλβανικὴ ὑπηκοότητα, ἐγκαταστάθηκαν μονίμως πιά στὴν Ἀλβανία. Ἔτσι τὰ περισσότερα αἰγοπρόβατα ποὺ ἀνήκαν στοὺς γηγενεῖς κατοικοὺς τῆς Μπεάλας πούληθηκαν καὶ λίγα κοπάδια μὲ 10.000 περίπου κεφάλια ἐπετράπη ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος νὰ διαχειμάζουν στὴν περιοχὴ Χαλκιδικῆς καὶ Κιλκίς ἕως τὸ ἔτος 1916. Κατὰ τὸ 1916, λόγῳ τῆς καταλήψεως τῆς περιφερείας Ἀχρίδος ἀπὸ τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα καὶ τῆς ἐκτοπίσεως τῶν κατοίκων Ἄνω καὶ Κάτω Μπεάλας στὴν Βουλγαρία, ἡ κτηνοτροφία αὐτὴ τοῦ χωριοῦ, μαζί μὲ τὰ ἄλλα ὑπάρχοντά του, καταστράφηκε ἐντελῶς.

5. ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἄνω Μπεάλας, βλαχόφωνοι ὅλοι, ἀνέρχονταν κατὰ τὴν τελευταία στατιστικὴ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ἔτους 1905, σὲ 350 οἰκογένειες καθαρῶς ἑλληνοχριστιανικές, γιατί σ' αὐτὴ κατοικοῦσαν καὶ περὶ τὶς 20 οἰκογένειες βλαχόφωνες, μουσουλμανικές ὁμως τὸ θρήσκευμα. Οἱ μουσουλμάνοι κάτοικοι μιλοῦσαν κι αὐτοὶ στὰ σπίτια τους βλάχικα. Ἐρχονταν σὲ ἐπιμιξία μὲ τὰ γύρω μουσουλμανικὰ ἄρβανίτικα χωριά, γι' αὐτὸ στὰ τελευταία χρόνια εἶχαν καταντήσει δίγλωσσοι. Λεγόταν ὅτι ἀλλαξοπίστησαν σὲ ἐπιδρομὴ Ἀλβανῶν ἀκολουθώντας ἀρχηγό τους, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωξε ὀφέλη ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυβέρνηση καὶ φυλάρχους Ἀλβανούς. Παρὰ ταῦτα οἱ συγκάτοικοι αὐτοὶ μουσουλμάνοι οὐδέποτε ἔβλαψαν τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα, μᾶλλον ὑπεστήριζαν στὴν τουρκικὴ κυβέρνηση τὰ ζητήματά της καὶ γενικὰ καὶ ἰδιωτικά. Εἶχαν τὸ τζαμί τους, ἀλλὰ στὰ σπίτια τους διατηροῦσαν κρυφὰ εἰκόνες τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς καὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ δὲν παρέλειπαν, κατὰ τὶς χριστιανικὲς γιορτές, νὰ στέλνουν στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς κεριά μὲ τὴν ὁκὰ καὶ λάδι μὲ τενεκέδες.

Τὸ καλοκαίρι, ἀπὸ τὸ μῆνα Ἀπρίλη (ἀπὸ τὸν Ἀη-Γιώργη, 23 Ἀπριλίου) ἕως τέλος τοῦ Σεπτεμβρίου, ὁ πληθυσμὸς τοῦ χωριοῦ αὐξάνονταν. Ἐφθάναν ἀπὸ τὴ Μουζακιά καὶ Καβάγια τῆς Ἀλβανίας οἱ Φαρσαριῶτες (Ἀρβαντόβλαχοι) μὲ τὰ κοπάδια τῶν αἰγοπροβάτων τοῦ χωριοῦ, ποῦ, ὅπως ἀναφέραμε καὶ στὸ ἀμέσως προηγούμενο κεφάλαιο, διαχειμάζαν ἐκεῖ. Ἐφεραν μαζί τους καὶ τὶς οἰκογενεῖς τους, οἱ ὁποῖες ἀνέρχονταν σὲ 40-50. Ἔτσι

ὁ πληθυσμὸς τοῦ χωριοῦ τοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὶς 450 οἰκογένειες.

Οἱ ξενητεμένοι ἄνδρες τοῦ χωριοῦ, σὰν ἔμποροι οἱ περισσότεροι στὰ μέρη τῆς Ἀλβανίας (Δίβρα, Μάτι κ.λ.), προτιμοῦσαν νὰ μείνουν στὰ σπίτια τους γιὰ 2-3 μῆνες, γιὰ νὰ ἀπολαύσουν τὶς δροσιεὺς τοῦ καλοκαιριοῦ καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς οἰκογενείας.

Τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ κτισμένα ἀμφιθεατρικὰ ἦσαν ἀπὸ πέτρα κι ἀσβεστη, μὲ πρόσοψη ἀσβεστομένη κάτωσπρη. Ἡ σκεπὴ τους ἦταν ἀπὸ χονδρὰ σανίδια δξύσια· ἐλάχιστα σπίτια εἶχαν σκεπὴ ἀπὸ σχιστολιθικὲς πλάκες. Λαμαρίνες ἐκεῖνο τὸν καιρὸ ἢ δὲν ὑπῆρχαν ἢ ἦσαν πολὺ ἀκριβές. Κεραμίδια δὲν ἄντεχαν στὸ βάρος τῶν χιόνων καὶ στοὺς παγετῶνες. Οἱ σκεπὲς τῶν σπιτιῶν ἀποχιονίζονταν τακτικά, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ χιονιοῦ ποὺ ἔφθανε συνήθως τὰ 3-4 μέτρα. Τὰ χιόνια ἔλυναν τὸν Ἀπρίλη ἢ Μάη.

Τὰ κτήρια, δίπατα ἢ τρίπατα, στὸ ἰσόγειό τους εἶχαν ἀποθήκες καὶ βοηθητικοὺς χώρους. Στὰ ἐπάνω πατώματα εἶχαν, τὰ πλεῖστα, δωμάτια καθημερινά, ὕπνου καὶ ὑποδοχῆς στρωμένα πάντοτε μὲ φλοκάτες κόκκινες καὶ μὲ μεντέρια. Καρέκλες σπάνιζαν, ὥς καὶ ἰδιαίτερα κρεβάτια, χαλιὰ ὅμως πολύχρωμα καὶ ἄλλα μάλλινα στρωσίδια ἦσαν ἀπαραίτητα.

Ἔως τὸ ἔτος 1912, ὁπότε αὐτὰ τὰ μέρη κατελήφθησαν ἀπὸ τὸ σερβικὸ στρατό, τὸ χωριὸ βρισκόταν σὲ ἀκμὴ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως αὐτῆς ἄρχισε σιγὰ-σιγὰ νὰ φθίνη. Μερικὴ καταστροφή τῶν κτηρίων τοῦ ἔπαθε τὰ χρόνια 1916-1918, ὁπότεν οἱ κατακτητὲς Βούλγαροι ἐξετόπισαν τὸν πληθυσμὸ τοῦ (σὰν γραικομάνικο) στὴν παλιὰ Βουλγαρία (στὰ μέρη τῆς Σούμλας καὶ Βιδινίου) καὶ στὴν παλιὰ Σερβία, μέρος τῆς ὁποίας κατεῖχαν τότε.

Μετὰ τὴν ἀνακοχὴ τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου, τὸ 1918-1919, ἐπανῆλθε ὁ μισὸς πληθυσμὸς τοῦ χωριοῦ, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἀποδεκατίσθηκε ἀπὸ τὶς κακουχίες καὶ τὴν ἀρρώστεια τῆς ἰσπανικῆς γρίπης. (Πολλοὶ τότε ἀπὸ τοὺς ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴ Βουλγαρία μέσφ Θεσσαλονίκης ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ δυστυχῶς καμιά προσοχὴ δὲν δόθηκε ἀπὸ τὸ ἐπίσημο Κράτος).

Τὸ τελικὸ ὅμως χτύπημα, τὸ θανατηφόρο, τὸ δέχθηκε τὸ 1941-1944, ὁπότε κατεστράφη τὸ χωριὸ ἐκ θεμελίων ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς Ἰταλοὺς καὶ Ἀλβανούς, γιὰτὶ χρησίμευε ὡς καταφύγιο τῶν ἀνταρτῶν τοῦ Τίτο (ἀρχηγοῦ τότε τῶν Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων). Μένει ἀκόμα ὄρθια μόνον ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἔτσι δὲ αὐτὴ θὰ θυμίζει, ποῖος ξέρει γιὰ πόσο ἀκόμη καιρὸ, ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρξε κι ἔζησε ἓνας ἀκμαῖος οἰκισμὸς.

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνω Μπεάλας βρίσκονται σκόρπια ἐγκατεστημένοι στὴν Κάτω Μπεάλα, Στρούγα, Ἀχρίδα, Βελιγράδι καὶ Ἀμερική.

6. ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Οἱ ἄνδρες, ὅλοι σχεδόν, ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ἀσχολοῦνταν μὲ τὸ ἐμπόριο, περισσότερο μανιφατούρας καὶ εἰδῶν παντοπωλείου. Στὶς πόλεις Στρούγα, Ἀχρίδα, Τίρανα καὶ Δυρράχιο οἱ μεγαλύτεροι ἔμποροι ἦσαν ἀπὸ τὴν Μπεάλα (εἰκ. 2,3). Οἱ περισσότεροι ὁμῶς ἦσαν σκορπισμένοι στὰ χωριά τῆς Δίβρας καὶ Μάτι (Ἀλβανίας) (εἰκ. 4). Λίγοι

Εἰκ. 2. Ἐμπόρος τῆς Μπεάλας τὸ ἔτος 1912

εἶχαν ἐγκατασταθῇ μονίμως στὸ Δυρράχιο καὶ Τίρανα, ὅπου εἶχαν εὐδοκιμήσει ὡς ἐργοστασιάρχες σαπωνοποιίας κ.λ. καὶ ἐπιστήμονες. (Τέτοιες ἦσαν οἱ οἰκογένειες Χοβδάρη καὶ Παντέκη, μέλη δὲ τῆς τελευταίας εἶχαν ἐγκατασταθῇ καὶ στὸ Ἑλμπασάν). Εἶχαν φθάσει ἀκόμη ὡς ἔμποροι καὶ στὴ Σερβία (Ζεμούν καὶ ἄλλου), ὅπως ἀναφέρει στὸ βιβλίο του ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου Πόποβιτς. (Τὸ βιβλίο τοῦτο ἐξεδόθη τὸ 1927 μὲ τίτλο «Κουτσόβλαχοι-Συμβολὴ στὴ δημιουργία τῆς Σερβικῆς ἀγορᾶς», ὀνομάζει δὲ σ' αὐτὸ τοὺς Κουτσοβλάχους «Ἑλληνισμένους Βλάχους»).

Σὲ ὅλα σχεδόν τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ, ὅπως καὶ στὸ πατρικὸ μου σπίτι βρῖσκονταν παμπάλαια ἀρματολικά κειμήλια, τουφέκια, καρυοφύλλια μακρύκανα, κουμπούρια μὲ ἀσημένια λαβή, γιταγάνια καὶ σπαθιά καὶ πολλὰ ἄλλα ἐξαρτήματά τους. (Μὲ τὰ ἐμπροσθογεμῇ τέτοια ὅπλα, ποὺ στὸν ἐπικρουστήρα εἶχαν τσακμακόπετρες, πυροβολοῦσαμε στὶς γιορτὲς καὶ πηγαίναμε καὶ κυνήγι).

Οἱ γυναῖκες καὶ τὰ κορίτσια ἦταν νοικοκυρές. Ἀσχολίες, ἐκτὸς τῶν οἰκιακῶν, εἶχαν τὴ βιοτεχνία χαλιῶν, βελέντζας, φλοκάτης, ὕφανση μάλινων καὶ βαμβακερῶν ὕφασμάτων, πλέξιμο καλτσῶν κ.ἄ. Τὸ ὕφαντήριο σὲ κάθε σπίτι ἔπιανε ἰδιαίτερο μέρος κι ἦταν ἀπαραίτητο. Ἡ ρόκα κι ἡ ροδάνη μὲ τὸ κάτωσπρο μαλλὶ γιὰ τὸ γνέσιμο ἀποτελοῦσαν τὰ ἀπαραίτητα

Εἰκ. 3. Οἰκογένεια ἐμπόρου ἀπὸ τὴ Μπεάλα, ἐγκατεστημένη στὴ Στρούγα

ἐργαλεῖα, ἰδίως τῶν γραιῶν. Στὰ ὕφαντήρια ὕφαιναν μάλλινα καὶ βαμβακερὰ ὕφασματα, ἀφοῦ τὰ τέντωναν καὶ τὰ ἄσπριζαν στὸν ἥλιο, τὰ κατεργάζονταν γι' ἄσπρόρουχα, ἐνδυμασίες, ὑποκάμισα κ.λ. Τὸ κέντημα τοῦ χειριοῦ ἀπέδιδε ὥραϊα χειροτεχνήματα κι ἦταν κύριο μέλημα τῶν κοριτσιῶν καὶ τῶν νεαρῶν γυναικῶν. Τὸ κέντημα τοῦ χειριοῦ εἶχε προοδεῦσει κι ἀπὸ τὴ διδασκαλία τῶν κοριτσιῶν στὸ σχολεῖο ἀπὸ τὶς νεαρὲς δασκάλες καὶ προπάντων τὰ τελευταῖα χρόνια.

Κάθε νοικοκυρὰ φιλοτιμιόταν γιὰ τὴν καθαριότητα τῶν ἀσπρορούχων καὶ γενικῶς τοῦ ὅλου νοικοκυριοῦ, ποῦ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἄμμεπτη. Ὅλα τὰ οἰκιακὰ σκεύη, ἐπιπλα, ρουχισμός, στρωμνές κ.λ. ἔλαμπαν ἀπὸ καθαριότητα. Ἡ ὅλη κατοικία ἔπρεπε νὰ λάμψη ἀπὸ καθαριότητα.

Τὰ ἐτοιμαζόμενα μάλλινα εἶδη (χαλιά-βελέντζες κ.λ.), ὡς καὶ τὰ ἐν χρήσει, οἱ γυναῖκες εἶχαν τὴ φροντίδα νὰ τὰ πλύνουν σὲ εἰδικὰ πλυντήρια (ντραστιάλες). Σὲ κάθε νερόμυλο γιὰ τὸ ἄλεσμα σιτηρῶν (κι ἦσαν τέσσαρες), τέτοια πλυντήρια (ντραστιάλες) ἦσαν ἀπαραίτητα. Οἱ νερόμυλοι ἐργάζονταν μὲ τὸ ἄφθονο νερὸ τοῦ ποταμοῦ Μπελίτσα. Ἡ ντραστιάλα ἦταν ὡς ἐξῆς: Λίγο παρακάτω ἀπὸ τὸ μύλο—πάντοτε σὲ κατηφορικὸ μέρος—ἀπὸ τὸ

αυλάκι πού ἔβγαινε ἀπὸ τὸ μύλο τὸ νερὸ χυνόταν μέσα σὲ σωλήνα, ἀπαράλλακτο σὰν τοῦ μύλου (ἀπὸ ὕψος 3-4 μέτρων) μὲ ἀρκετὴ δύναμη σὲ παραχωμένο κάτω ξύλινο μεγάλο κάδο σχήματος κώνου, πού στὸ ἐπάνω μέρος εἶχε διάμετρο δύο μέτρων καὶ στὸ κάτω ἦταν πολὺ στενὸ. Ἡ περιδίνηση τοῦ ἄφθονου καθαροῦ νεροῦ, ὅταν ξαπολύοταν μέσα στὸν κάδο ἦταν μεγάλη.

Εἰκ. 4. Ὁ ἔμπορος τῆς Μπεάλας σὲ ἀρβαντοχώρι

Ἔτσι τὰ ριπτόμενα στὸν κάδο ἀντικείμενα πλυσίματος περιδινούμενα μὲ τὴν ὁρμὴ τοῦ νεροῦ, καθαρίζονταν καὶ πλένονταν θαυμάσια. Τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ κάδου σκεπαζόταν ἀπὸ δικτυωτὸ σκέπασμα πού ἄφηνε μόνο τὴ διαρροὴ τοῦ νεροῦ. Τὰ πλυνόμενα ἐξάγονταν μὲ ξύλο μακρὺ πού στὸ κάτω μέρος εἶχε σίδηρο δίκην ἀγκύρας. Ἡ διακοπὴ τοῦ νεροῦ, πού κατέπιπτε στὸν κάδο, γινόταν μὲ εἰδικὸ στρόφαλο. Γιὰ τὸν καθαρισμὸ αὐτὸ τὸ ἀντίτιμο, πού καταβαλλόταν στὸ μυλωνᾶ, ἦταν μηδαμινό.

Τὸ ψωμὶ ζυμωνόταν ἀπὸ καθαρὸ σιταρίσιο ἀλεύρι μέσα στὸ σπίτι καὶ ψηνόταν ἢ στὸ συνηθισμένο φούρνο ἢ σὲ εἰδικὸ πήλινο τέτοιο, πού ἀπὸ πάνω πυρακτωνόταν μὲ γάστρα. Οἱ βλάχικες πίτες ἦσαν τὸ συνηθισμένο τακτικὸ ἔδεσμα στὸ τραπέζι.

Οἱ πτωχεῖς γυναῖκες μετέφεραν στὴν πλάτη ἢ μὲ ζῶα μόνες τὰ ἀπαραιτήτητα γιὰ τὸ χειμῶνα ξύλα καὶ φρύγανα, ὡς καὶ τὸ χορτάρι ἀπὸ τὸ βουνὸ γιὰ τὴ νομὴ τῆς ἀγελάδας των.

Γιὰ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν καθαριότητα γενικὰ τοῦ χωριοῦ ἔγραψε ὁ

Σέρβος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου Ντουσάν Πόποβιτς, ὁ ὁποῖος περιώδευσεν στὰ περισσότερα βλαχοχώρια, στὸ βιβλίο ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω. Ἐξυμνεῖ σ' αὐτὸ τὴν ἄμεμπτη καθαριότητα καὶ τὸν ἀνώτερο πολιτισμὸ ποὺ βρῆκε στὰ βλαχοχώρια, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ σλαβόφωνα χωριά ποὺ χαρακτηρίζονταν γιὰ τὴν κατώτερη στάθμη τοῦ πολιτισμοῦ.

7. ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ

Οἱ ἄνδρες παλαιότερα φοροῦσαν φουστανέλλες ἄσπρες, φέρμελες, τουζλούκια καὶ ντουλαμᾶ, ὅπως διατηροῦνταν σὲ κάθε σπιτί σὰν κειμήλια,

Εἰκ. 5. Νεαρὸ ζευγάρι τῆς Μπεάλας

κατόπιν ὅμως ὡς ἔμποροι στὴν Ἀλβανία φοροῦσαν μάλλινα ἐνδύματα, σαλβάρια μὲ παλτὰ ιδιόρρυθμα (καπούτσια) καὶ παπούτσια κοντὰ χονδρά. Τὰ παπούτσια ἦταν χωρὶς κορδόνια, γιὰτὶ τὰ ἔβγαζαν πάντοτε γιὰ νὰ μὴ λερώ-

νουν τὰ στρωσίδια μπαίνουντας μέσα στοῦ δωμάτιο. Ὅταν ἔρχονταν ἀπὸ τὰ ξένα (Ἀρβανιτιά), φοροῦσαν φορεσιὰ παραπλήσια μὲ τὴ λεγόμενη φράγκικη (εἰκ. 5, 6).

Οἱ νέοι καὶ τὰ παιδιὰ φοροῦσαν μάλλινα ροῦχα (τζακέτες, πανταλόνια χονδρά ποὺ κουμπώνονταν στὶς κνήμες καὶ περιδένονταν μὲ περικνημίδες

Εἰκ. 6. Νεόνυμφοι ἀπὸ τὴν Κάτω Μπεάλα

μάλλινες) καὶ παπούτσια ἐπίσης χονδρά σὰν τῶν ἀνδρῶν. Ἡ ὅλη περιβολὴ τοὺς ἦταν κατάλληλη γιὰ τὸ δριμύ ψύχος τοῦ χειμῶνα.

Τὸ καλοκαίρι τὰ ροῦχα ἦταν ὅπωςδήποτε ἐλαφρά ἀπὸ λινὰ ἢ βαμβακερά ὑφάσματα.

Ἡ γυναικεία ἐνδυμασία συνίστατο ἀπὸ φουστάνια ἀπὸ ἀλατζὰ καὶ ἀπὸ διάφορα ὑφάσματα τοῦ ἐμπορίου. Οἱ νέες γυναῖκες καὶ τὰ κορίτσια προτιμοῦσαν τὰ ἀνοικτοῦ χτυπητοῦ χρώματος ὑφάσματα, οἱ δὲ ἡλικιωμένες καὶ οἱ γραῖες χρώματος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καφέ, ἢ πρασίνου κλειστοῦ, ἢ μώβ. Στὸ κεφάλι φοροῦσαν σκέπη. Οἱ νέες φοροῦσαν πάντοτε ὡραῖες μεταξωτὲς σκέπες διαφόρων χρωμάτων (πρασίνου, ρόζ, κόκκινου κ.λ.) καὶ οἱ ἡλικιωμένες γυναῖκες πρασινωποῦ ἢ μώβ χρώματος. Οἱ μαθήτριες τοῦ σχολείου ἦσαν ἀσκεπεῖς. Στὶς γιορτὲς ἰδίως οἱ νέες φοροῦσαν τὰ πλούσια γκιρδάνια (κολιέδες) μὲ τὰ χρυσὰ φλουριά διαφόρου ἀξίας (μονόλιρα, πεντόλιρα κ.λ.).

8. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν κατοίκων ἦταν γενικὰ καλὴ. Κάθε οἰκογένεια εἶχε τὸν ξενητεμένο της (ἔμπορο), ὅπως ἀναφέραμε στὸ μέρος «ἀσχολίες τῶν ἀνδρῶν». Ὅσοι εἶχαν καταστήματα σὲ πόλεις καὶ κέντρα μεγάλα διακρίνονταν γιὰ τὸν πλοῦτο καὶ τὴν κάποιαν εὐμάρεια. Στὰ σπίτια ὅμως τῶν ὀπωσδήποτε πλουσίων δὲν εὗρισκε κανεὶς ἐπιπλά κ.λ. μεγάλης ἀξίας καὶ τοῦτο γιὰ εὐνοήτους λόγους, ἐπειδὴ τὸ χωριὸ περιβαλλόταν ἀπὸ ἄρβανίτικα χωριά.

Οἱ λίγοι φτωχοὶ δὲν εἶχαν τὸ κρέας μόνο (χοιρινὸ κ.λ.) στὶς γιορτές, ἀλλὰ καὶ τρόφιμα καὶ χρηματικὴ βοήθεια πού, μὲ τὴ διακρίνουσα ἀλληλεγγύη, τοὺς ἔδιδε ὁ κάθε γείτονας. Πλὴν τούτων καὶ τὸ ταμεῖο τῆς ἐκκλησίας ἐρχόταν ἀρωγὸς πάντοτε σ' αὐτοὺς καὶ ἰδίως τὶς μεγάλες γιορτὲς τῆς χριστιανοσύνης.

Τὸ κάθε σπίτι φρόντιζε ἀπὸ τοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες καὶ τὸ φθινόπωρο νὰ ἐφοδιασθῇ μὲ τὰ ἀπαραίτητα πρὸς διατροφήν εἶδη, σιτάρι, ἀλεύρι καὶ πολλὰ ἄλλα (τυρί, μυζήθρα, χυλοπίτες, τραχανᾶς κ.ἄ.). Οἱ κατσίκες οἱ οἰκόσιτες (1-4) ἔδιναν τὸ ἀπαραίτητο γάλα, ὅταν ἔλειπε αὐτὸ ἀπὸ τὶς ἀγελάδες πού ἔτρεφε κάθε σπίτι, ἀλλὰ καὶ τὸ γουρούνι, τὸ μανάρι (ἀρνί, κατσίκι, πρόβατο) ἔδιναν τὸ ἀπαραίτητο κρέας.

Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀσχολίες τῶν γυναικῶν στὴ βιοτεχνία τῶν χαλιῶν, βελόντζας κ.λ., ὅπως ἀναφέραμε στὸ οἰκεῖο κεφάλαιο, προσπόριζαν ἄρκετὰ ὀφέλην στὶς οἰκογένειες αὐτές.

9. ΦΥΛΕΤΙΚΑ - ΓΛΩΣΣΑ

Οἱ κάτοικοι τῆς Μπεάλας, ὅν καὶ ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ τὰ πνευματικὰ κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ βλαχόφωνοι, θεωροῦσαν τὸν ἑαυτὸ τους Ἕλληνα. Δὲν ἀγνοοῦσαν τὴν ἐθνικὴ τους καταγωγὴ. Ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια διατηροῦσαν τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο ἕως τὸ 1912.

Μὲ τὴν ἑλληνικὴ καταγωγὴ τῶν Κουτσοβλάχων ἔχουν ἀσχοληθῇ πολλοί. Ἀλλὰ, φρονῶ, ἐπιστημονικὰ καὶ διεξοδικὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀναλύει ὁ φίλτατός μου Σ. Ν. Λιάκος στὸ βιβλίον του, «Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμενίων», Θεσσαλονίκη, Α' ἐξάμηνον 1965.

Ὑπῆρξε στὸ χωριό, γιὰ λίγο καιρό, μιὰ ἐλαχίστη μειοψηφία ρουμανίζουσα. Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα, ξοδεύοντας ἀφειδῶς τὸ χρυσὸ καὶ στηριζομένη στὴν ὁμοιότητα τῆς κουτσοβλάχικης γλώσσας μὲ τὴ ρουμανικὴ (λατινικῆς προελεύσεως καὶ οἱ δύο), προσπάθησε καὶ ἐδελέασε 4-5 οἰκογένειες κατὰ τὸ ἔτος 1906. Μὲ τὴν ἐπίσημην ὑποστήριξιν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἄνοιξαν σχολεῖο ρουμανικὸ μὲ δύο δασκάλους καὶ μιὰ δασκάλα. Μὰ κι οἱ μαθητὲς τοὺς δὲν ὑπερέβαιναν σ' ἀριθμὸ τοὺς δασκάλους. Ἡθέλησαν μὲ συνδρομὴ καὶ τοῦ καίμακάμη (πολιτικοῦ διοικητοῦ) Ἀχρίδος νὰ

πάρουν τὴν παλιὰ ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς γιὰ νὰ ἱερουργοῦν, μὰ μπροστὰ στὴν ἐκκλησία αὐτὴ καὶ στὸν Τοῦρκο καίμακάμη εἶχαν παραταχθῇ πληθὺς γερόντων καὶ νέων καὶ πολλῶν γυναικῶν, οἱ ὁποῖοι προέβησαν ἐπίμονη ἄρνηση γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς ἐκκλησίας. Ὁ κοτζάμπασης (πρόεδρος) τοῦ χωριοῦ ἀνέμιζε μπροστὰ στὸν καίμακάμη τὸ σουλτανικὸ φερμάνι τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐκκλησίας. Ἔτσι ματαιώθηκε γιὰ πάντα ἡ παραχώρηση ἐκκλησίας στοὺς ρουμανίσαντες. Ἀλλὰ οἱ ἐλάχιστοι, βλέποντες τὴν περιφρόνηση ἢ μᾶλλον τὴν καταφρόνησιν τοὺς ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν κατοίκων, ἐξεδίωξαν τοὺς Ρουμάνους ὕστερα ἀπὸ ἓνα χρόνο, τὸ 1907.

Στὸ χωριό, ὅπως ἀναφέρω στὸ κεφ. «πληθυσμός», ὑπῆρχε ἡ μικρὴ μειοψηφία τῶν μουσουλμάνων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν βλαχόφωνοι. Μὲ αὐτοὺς οἱ Ἑλληνες κάτοικοι ἐξῆσαν πάντοτε εἰρηνικά καὶ οὐδέποτε παρουσιάσθηκαν προστριβές. Ὑποσυνειδήτως καταλάβαιναν τὴν ἀληθινὴ καταγωγὴ τους.

Τὸ καλοκαίρι, ἀπὸ τὸν Ἀπρίλη ἕως τὸν Ὀκτώβρη, παραθέρizαν, στὸ χωριό, ὅπως μιλήσαμε κι ἄλλοι, κι οἱ Φαρσαριῶτες (Ἀρβανιτόβλαχοι) οἱ τσομπάνηδες τῶν ποιμνίων τοῦ χωριοῦ. Μὲ αὐτοὺς, ἂν καὶ ὁμόθηρσκοι καὶ ὁμόγλωσσοι, σὲ καμία ἐπιγαμία δὲν ἔρχονταν οἱ γηγενεῖς κάτοικοι. Οἱ Φαρσαριῶτες ἦσαν δίγλωσσοι. Μιλοῦσαν τὰ βλάχικα μὲ ἰδιόρρυθμην προφορὰ καὶ ἀρβανίτικα. Στὸ χωριό ὅμως κι ἀνάμεσά τους ἔκαναν χρῆσιν τῆς βλαχικῆς, ἀλλὰ ὅλα τὰ τραγούδια τους τὰ εἶχαν στὰ ἀρβανίτικα. Διέφεραν ἀκόμη ἀπὸ τοὺς ἐντόπιους κατοίκους στὰ ἥθη καὶ ἔθιμά τους. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ πιὸ εὐποροὶ, περὶ τίς 10 οἰκογένειες, εἶχαν ἐγκατασταθῇ μόνιμα στὸ χωριό κι εἶχαν ἀφομοιωθῇ μὲ τοὺς γηγενεῖς.

Ἡ γλώσσα τῶν κατοίκων τῆς Μπεάλας ἦταν ἡ κουτσοβλαχικὴ, ἡ αὐτὴ σχεδὸν μὲ τῶν ἄλλων Κουτσοβλάχων τῆς Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου, μὲ τοὺς ξεχωριστοὺς ἰδιωματισμοὺς φυσικά. Ἄν καὶ πλησίον τῆς Ἀλβανίας, ἀνάμεσα ἀπὸ σλαβόφωνα καὶ ἀλβανόφωνα χωριά, διατήρησαν ἀνόθευτὴ τὴ γλώσσα.

Οἱ γυναῖκες μιλοῦσαν μόνο τὴ μητρικὴ τους (κουτσοβλαχικὴ) γλώσσα. Τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα τὴ μάθαιναν ἀπὸ τὸ νηπιαγωγεῖο ὅλοι. Οἱ ἄνδρες ὅμως, λόγφ τῆς ἐργασίας των στὰ ἀρβανίτικα μέρη, μιλοῦσαν ὅλοι σχεδὸν τὴν ἀλβανικὴν.

Στὴν κουτσοβλάχικη αὐτὴ γλώσσα διέκρινε κανεὶς ἀρκετὰς ἀρχαῖες ἑλληνικὰς καὶ μάλιστα ὁμηρικὰς λέξεις. (Τὴν κούνια τὴ λέγανε σαρμανίτσα = ὁμηρ. σάλμανον, πρόβατο = δῖα κ.λ.).

Ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἦταν σὲ χρῆσιν στὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἐμπορίου, ἀπὸ λίγους ὅμως ποὺ εἶχαν ἐμπορικὰς συναλλαγὰς μὲ ἐμπόρους Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης. Οἱ περισσότεροι ἀλληλογραφοῦσαν στὴν κουτσοβλαχικὴ, γράφοντάς τιν ἰδιόρρυθμα μὲ τὰ ἑλληνικὰ ψηφία.

Οἱ κάτοικοι τῆς Μπεάλας ἦσαν, ἐκτὸς τῆς μωαμεθανικῆς μειοψηφίας, χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι.

Τὸ χωριὸ εἶχε δυὸ ἐκκλησίες ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τὴν παλιὰ καὶ τὴ νέα. Ἡ παλιὰ ἐκκλησία κτίσθηκε τὸ ἔτος 1819, ὅπως ἀναγραφόταν στὴν ἐξωτερικὴ εἰσοδὸ τῆς, στὸ νάρθηκα, καὶ σωζόταν ἕως τὸ 1944. Τώρα κεῖται σὲ ἐρείπια.

Ἡ νέα ἐκκλησία τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς σώζεται, μέσα στὸ ἐρειπωμένο χωριό, ἄθικτη. Πάνω σὲ λόφο στὸ βορεινὸ μέρος τοῦ χωριοῦ, ποὺ δέσποζε ἐπιβλητικὰ ὅλου τοῦ χωριοῦ, κτίσθηκε ὑψηλότερα ἀπὸ τὴν παλιὰ καὶ ἐγκαινιάσθηκε τὸ ἔτος 1892. Ἡ ἐλληνικὴ ἐπιγραφὴ μὲ μεγάλα κεφαλαῖα γράμματα μαρτυρεῖ τὴν ἡλικία τῆς. Ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν κυρία μεσημβρινὴ εἰσοδοὶ στὸν κυρίως ναό, πάνω ἀπὸ τὸ παγκάρι, διαβάζει κανεῖς: «Τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἐτελέσθησαν ἐν ἔτει 1892 Ἰουλίου 26».

Τὸ τέμπλο μὲ τὶς εἰκόνες μὲ τὶς ἐλληνικὲς ἐπιγραφές εἶναι σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση. Ἐλάχιστες εἰκόνες μὲ σλαβικὲς ἐπιγραφές ἔχουν προστεθῇ. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μου τὸ 1964 βρῆκα πολλὰ ἐλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, ὅπως: 1) Ἀνθολόγιον, τυπωμένο στὴ Βενετία, στὰ ἐλληνικὰ τυπογραφεῖα «Φοῖνικος» τὸ ἔτος 1845. 2) Ὁρολόγιον τὸ Μέγα, τυπωμένο στὰ ἴδια ἐπίσης τυπογραφεῖα τὸ ἔτος 1870. 3) Τυπικόν, τυπωμένο στὴν Ἀθήνα τὸ 1901 στὰ τυπογραφεῖα Ἀνέστη Κωνσταντινίδου. 4) Ἀπόστολος, τυπωμένος στὴ Βενετία στὰ τυπογραφεῖα «Φοῖνικος» τὸ ἔτος 1851.

Ὅλα τὰ ἄλλα ἐλληνικὰ βιβλία, ὅπως ἔμαθα, τὰ εἶχαν μαζέψει κάτω ἀπὸ τὴν Ἀγία Τράπεζα στὸ ἱερό. Ὅπως ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τὰ παιδικὰ μου χρόνια ὑπῆρχαν στὴν ἐκκλησία καὶ ἄλλα βιβλία τυπωμένα στὰ τυπογραφεῖα Μοσχοπόλεως. Δὲν τὰ ἀνεζήτησα στὸ ἱερό, γιατί ἔλειπε ὁ ἀρμόδιος ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας.

Κάτω ἀπὸ τὶς μεγάλες εἰκόνες τοῦ τέμπλου ὑπῆρχαν, πρὸ τοῦ 1912, καὶ ὅλες οἱ εἰκόνες τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας, πολὺ παλιές, ποὺ δὲν εἶδα κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μου.

Ἱερεῖς εἶχε δυὸ τὸ χωριὸ γηγενεῖς, οἱ ὅποιοι μεταβίβαζαν κληρονομικὰ τὸ ἐπάγγελμα τους.

Μεγάλη τέτοια οἰκογένεια ἦταν τῶν Ἀφέντηδων (Παπᾶ), τῆς ὁποίας τελευταῖος Ἕλληνας ἱερέας ἦτο ὁ Παπασωτήρης. Κι ὁ δεῦτερος τελευταῖος Ἕλληνας παπᾶς τοῦ χωριοῦ ἦταν τῆς οἰκογενείας Πίντου, ὁ Παπασταῦρος.

Κι οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ ἱερεῖς τοῦ χωριοῦ εἶχαν τὴ σκληρὴ μοῖρα νὰ ὑποστοῦν, μαζί μὲ ὅλο τὸ χωριὸ κατὰ τὸ ἔτος 1916, ἐξορία ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, ποὺ εἶχαν καταλάβει τότε ἐκεῖνα τὰ μέρη, στὴν παλιὰ Βουλγαρία καὶ Σερβία. Κι οἱ δύο ἀπὸ τὶς κακουχίες ἀπέθαναν στὴν ἐξορία.

Οἱ Σέρβοι, μετὰ τὴν κατοχὴ τῶν μερῶν ἐκείνων (1912), εἶχαν ἐπιτρέψει νὰ τελεῖται ἡ θεία λειτουργία στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, λίγες δὲ μόνο δεήσεις νὰ ἐκφωνοῦνται σλαβιστί. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ τὸ θάνατο τῶν δύο τελευταίων ἐλλήνων παπάδων τοῦ χωριοῦ μόνο σλάβος παπᾶς ἱερουργоῦσε μιὰ φορὰ σὲ 3 ἢ 4 ἑβδομάδες.

(Φύλακες καὶ πρόθυμες γιὰ τὴν καθαριότητα καὶ φροντίδα γενικά, καθ' ὅλο τὸ διάστημα τοῦ καλοκαιριοῦ, βρῆκα κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μου ἐκεῖ δυὸ γριὲς γειτόνισσές μου στὸ πατρικὸ σπίτι. Ἡ μιὰ εἶχε τὴν οἰκογένειά της στὸ Βελιγράδι κι ἡ ἄλλη στὸ Ζέμουν. Νοστάλγησαν κι ἦλθαν στὴ γενέτειρά τους στὰ γεράματα. Μένανε σὲ καλύβα ὅλο τὸ καλοκαίρι καὶ μὲ ἀγάπη, εὐλάβεια κι ἀφοσίωση ὑπηρετοῦσαν καὶ περιποιοῦνταν τὴν ἐκκλησία).

Ἐκκλησιαστικῶς τὸ χωριὸ ὑπαγόταν στὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν. Ἐδρα τοῦ Μητροπολίτου ἦταν τὸ Κρούσοβο.

Ὡς γνωστόν, μέχρι τοῦ ἔτους 1874 ἔδρα τοῦ Μητροπολίτου ἦταν ἡ Ἀχρίδα. Τὸ 1874 ὅμως μὲ σουλτανικὸ βεράτιο ἰδρύθηκε Βουλγαρικὴ Μητρόπολη στὴν Ἀχρίδα (ὅπως καὶ στὸ Μοναστήρι τὸ 1893). Ἡ ἔδρα τοῦ Μητροπολίτου ὀρίσθηκε στὸ Κρούσοβο, γιατί οἱ περισσότεροι κάτοικοι τῆς περιοχῆς Ἀχρίδας, λόγῳ τῆς μεγάλης ρωσικῆς προπαγάνδας ποὺ ἀσκήθηκε πρὸ τοῦ 1870 καὶ ὡς σλαβόφωνοι εἶχαν προσχωρήσει στὸ βουλγαρισμό. Ρῶσοι ἀξιωματικοί, μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ ἐμπορίου, περιέτρεχαν ἀπὸ τὸ ἔτος 1860 τὴ μακεδονικὴ ὑπαιθρο μὲ τὴ σλαβικὴ προπαγάνδα τους φθάνοντες κι ἔως τὸ Δυρράχιο τῆς Ἀλβανίας.

Ὅλες τὶς γιορτὲς τῆς ἐκκλησίας τὶς τηροῦσαν οἱ κάτοικοι μὲ πολλὴ εὐλάβεια. Νῆστευαν αὐστηρὰ ὅλες τὶς καθιερωμένες νηστείες τῶν Χριστουγέννων, τοῦ Πάσχα, τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων καὶ τοῦ 15/αὐγούστου. Πολλὲς μάλιστα γυναῖκες βαστοῦσαν τὸ τριμερὲς τῆς ἀρχῆς τῆς Μεγάλης Σαρακοστῆς.

Τὸ βράδυ τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου, μετὰ τὸν ἑσπερινὸ στὴν ἐκκλησία, τὸν ὁποῖο πῆγαιναν οἱ περισσότεροι κάτοικοι τοῦ χωριοῦ καὶ μετὰ τὸ ἀνάγνωσμα προσευχῶν ἀναφερομένων στὴ συγγνώμη, συγχώρηση κι ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν, οἱ δύο παπάδες, ἀφοῦ ἀλληλοασπάζονταν, στέκονταν μπροστὰ στὸ δεσποτικὸ θρόνο κρατώντας ὁ ἓνας τὸ ἱερὸ εὐαγγέλιο. Οἱ γέροι πρῶτοι, κατὰ σειρὰν ἡλικίας, προσέρχονταν ὁ ἓνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλο καὶ λέγοντας ὁ καθένας «συγχώρα με ἀφέντη», ἀσπάζονταν τὸ χέρι τῶν παπάδων κι ὕστερα ἔκαναν ἀριστερά του σειρὰ γιὰ νὰ ἀλληλοσυγχωρηθοῦν μὲ τοὺς ἐπομένους. Ἀκολουθοῦσαν οἱ ἄνδρες κι οἱ νέοι μὲ τὶς ἴδιες διατυπώσεις, μὲ τελευταῖα τὰ παιδιά. Ἀποτελοῦσαν ἔτσι μιὰ σειρὰ ἀλληλοσυγχωρουμένων γενικά ὅλοι. Κατὰ τὴν ἴδια διατύπωση καὶ σειρὰ περνοῦσαν, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποχώρηση τῶν ἀνδρῶν κι οἱ γυναῖκες.

Τὸ βράδυ τῆς ἰδίας ἡμέρας, μετὰ τὸ δεῖπνο, γινόταν τὸ «χάμ-χάσκα».

Ἕνα βρασμένο καθαρισμένο αὐγὸ, δεμένο μὲ ἄσπρη κλωστή στὴν ἄκρη τοῦ πιτόξυλου, περιφερόταν γύρω ἀπὸ τὸ ἀνοικτὸ στόμα τοῦ καθενός. Οἱ γύρω ἀπὸ τὸ τραπέζι μὲ ἀνοικτὸ μόνο τὸ στόμα, χωρὶς τὴ βοήθεια τῶν χειρῶν, προσπαθοῦσαν νὰ τὸ πιάσουν. Ὁ ἐπιτήδειος ἦταν ὁ τυχερὸς τοῦ «χάμ-χάσκα». Ἡ κλωστή ποὺ κρεμόταν τὸ αὐγὸ καιγόταν ὅλη στὸ ξύλο.

Τὴν ἴδια βραδυὰ συνηθιζόταν συγγενικὲς οἰκογένειες φέρνοντας ἢ καθεμιὰ τὰ φαγητὰ κ.λ. νὰ συντρώγουν ὅλες μαζί.

Πρὸ τοῦ δεῖπνου αὐτοῦ γινόταν τὸ συγχώριο ἀνάμεσα στοὺς συγγενεῖς κατὰ τὴ σειρὰ ἡλικίας. Πάντως καθῆκον θεωροῦσαν οἱ νεώτεροι συγγενεῖς νὰ ἐπισκέπτονται τοὺς μεγαλύτερους τοὺς ἐνωρὶς τὸ βράδυ τῆς Κυριακῆς, ζητώντας συγχώρηση.

Καθ' ὅλη τὴν ἡμέρα τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου σ' ὅλο τὸ χωριὸ ἀντιλαλοῦσαν τουφεκιές, ἐκδηλωτικὲς τοῦ ἑορτασμοῦ καὶ ἰδίως τὸ βράδυ στὸ δεῖπνο. Ἄμιλλα κι ἀνταγωνισμὸς γινόταν μεταξὺ τῶν συνοικιῶν γιὰ τὸ βρόντο καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν τουφεκιῶν.

Ὅλα τὰ ἀποφάγια τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου τὰ μάζευαν σὲ τσουβάλια καὶ σακκίδια οἱ γύφτισσες τῶν γύρω χωριῶν, ποὺ κατέφθαναν ἐνωρὶς τὸ πρωῒ τῆς Δευτέρας.

Ἡ Καθαρὴ Δευτέρα δὲν γιορταζόταν ὅπως ἄλλοι. Οἱ γυναῖκες τὴν ἡμέρα αὐτὴ πρώτῃ δουλεῖα θεωροῦσαν τὸ καθάρισμα καὶ τὸ πλύσιμο τῶν μαγειρικῶν σκευῶν κ.λ. μὲ ἄφθονη σαπουνάδα καὶ σταχτόνερο, γιὰ νὰ μὴ μείνῃ οὔτε καὶ τὸ παραμικρὸ ἴχνος λίπους. Ὅλα ἔπρεπε νὰ εἶναι καθαρά, ὅλο τὸ σπίτι ἔπρεπε νὰ λάμψῃ ἀπὸ καθαριότητα. (Ἡ γιαγιά μου σὲ ἐρώτηση «γιατί καθαρίζονται τόσο τὰ σκεύη αὐτά», μοῦ ἀπάντησε, ὅπως ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τότε ποὺ ἤμουν σὲ ἡλικία 10 ἐτῶν, «εἶναι μεγάλη ἁμαρτία νὰ μένουν ἄρτυμένα τὰ μαγειρικὰ σκεύη, μὰ καὶ ἡ καθαριότητα αὐτὴ θὰ μᾶς θυμίζει καὶ τὴν καθαριότητα τῆς ψυχῆς μας στὴ Σαρακοστὴ γιὰ νὰ ὑποδεχοῦμε χαρούμενοι τὴν Ἀνάστασι...»).

Ἐπίσης ἀπαραίτητο ἦταν, τὸ κάθε σπίτι νὰ βράσῃ κοπανισμένο σιτάρι. Ὁ κυλὸς τοῦ σιταριοῦ ἦταν ἄριστο μέσο καθαρισμοῦ τοῦ στομαχοῦ.

Μὲ λαμπρότητα γιορτάζονταν πρὸ πάντων οἱ γιορτὲς τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Στὶς γιορτὲς αὐτὲς τὸ κάθε σπίτι καὶ τὸ φτωχότερο εἶχε τὸν ὀβελία, ἀρνὶ ἢ κατσίκι. Τὸ Πάσχα τὰ κόκκινα αὐγὰ βάφονταν ἀπὸ τὴν Μεγ. Πέμπτη καὶ ἐξακολουθητικῶς βάφονταν κάθε ἐβδομάδα ἕως τὴν γιορτὴ τῆς Ἀναλήψεως. Ἦταν ἄφθονα αὐτὰ κι ἀνταλλάσσονταν μεταξὺ συγγενῶν πρὸ πάντων τῶν δύο χωριῶν. Τὸ γλέντι τὸ Πάσχα ἀπὸ τὴν Κυριακή, ὅλη τὴν ἐβδομάδα καὶ μέχρι τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ μὲ τὰ μουσικὰ ὄργανα καὶ τοὺς δημόσιους χορούς, ἦταν ἀμείωτο. Στὶς γιορτὲς αὐτὲς καὶ τὸ καλοκαίρι συνήθως γέμιζε τὸ χωριὸ ἀπὸ ξενιτεμένους.

Κάθε οἰκογένεια γιόρταζε καὶ ὀρισμένο ἅγιο. Στὴ γιορτὴ αὐτὴ δεχό-

ταν ἐπισκέψεις, ἀλλὰ παρέθετε καὶ γεύματα. Γιορτάζονταν ἐπίσης μόνο οἱ ὀνομαστικὲς γιορτὲς τῶν ἀρρένων μελῶν τῆς οἰκογενείας.

Κατὰ τὶς γιορτὲς τῶν ἁγίων ἡ εἰκόνα τοῦ ἑορταζομένου ἁγίου περιφερόταν σὲ πολλὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ ἀπὸ παιδιά, ποὺ ἔψαλλαν σ' αὐτὰ τὸ ἀπολυτίκιο τοῦ ἁγίου. Στὸ δίσκο τῆς ἐκκλησίας, ποὺ ἔφεραν τὰ παιδιά, συνεισέφεραν τὰ σπίτια ἀνάλογο χρηματικὸ ποσὸ γιὰ τὴν ἐκκλησία.

Ἡ γιορτὴ τῶν Θεοφανείων ἑορταζόταν ἰδιαίτερα κατὰ συνοικίες καὶ σὲ περίοδο, κάθε μιὰ, 5-6 ἐτῶν. Γιορτὴ τοῦ Σταυροῦ τὴν ἀποκαλοῦσαν. Ὅλη ἡ συνοικία ποὺ γιόρταζε συνεισέφερε κατὰ οἰκογένεια ἀνάλογα ποτὰ καὶ μεζέδες. Στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ σχολείου, πάνω σὲ μεγάλη τραπέζια καὶ πάγκους, κερνιόταν ὕστερα ἀπὸ τὴ θεία λειτουργία ὅλο τὸ χωριό. Ἐκεῖ, σὰν σὲ δημοπρασία, προσφερόταν χρηματικὸ ποσὸ γιὰ τὸ Σταυρό, ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ποσὸ αὐτὸ ἔφθανε τὶς 100 χρυσὲς λίρες.

Τὰ κάλαντα λέγονταν ἀπὸ τὰ παιδιά τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων. Τὸ ἀντίτιμο τῶν τραγουδιῶν, ποὺ λέγονταν ἑλληνικά, ἦσαν κουλούρια συνηθισμένα, κουλούρια σὲ σχήματα κούκλων κ.λ., κάστανα, μῆλα, καρύδια καὶ σταφίδα. (Μπροστὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια τραγουδιοῦνταν στὰ Κάλαντα τραγούδια ἀκαταλαβίστικα, ὡς «Κόληνδε-Μέληνδε...», τὰ ὁποῖα δὲν διασώθηκαν).

Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς γιόρταζε στὶς 26 Ἰουλίου. Στὸ πανηγύρι, ποὺ ἦταν γιὰ ὅλο τὸ χωριό, γιόρταζαν ὅλα τὰ σπίτια, ποὺ φιλοξενοῦσαν ἐπισκέπτες κι ἀπὸ τὰ γύρω σλαβόφωνα χωριά.

Ἡ ἐκκλησία στολιζόταν ἀνάλογα. Εὐσεβεῖς περιέβαλλαν ὅλη τὴν ἐκκλησία ὁλόγυρα μὲ κηρὶ καμωμένο σὰ μακρὺ σχοινί. Λάδι καὶ κηριὰ προσέφεραν στὴν ἑορτάζουσα ἐκκλησία, δῆθεν ἱεροκρυφίως, κι οἱ μωαμεθανοὶ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ, ποὺ γιόρταζαν αὐτὴ τὴ γιορτὴ καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, διατηρώντας στὰ σπίτια τους κρυφὰ εἰκόνες τῶν ἁγίων στοὺς ὁποίους ἄναβαν τὰ κανδήλια.

Οἱ μουσουλμάνοι τοῦ χωριοῦ εἶχαν τὸ τζαμί τους. Βαστοῦσαν τὸ ραμαζάνι (νηστείες), καθ' ὅλο τὸ διάστημα τοῦ ὁποίου τὸ τύμπανο στὴ δύση τοῦ ἡλίου τοὺς καλοῦσε νὰ καταλύσουν τὴ νηστεία καὶ τὶς πρωϊνὲς ὥρες νὰ τὴν ἐπαναλάβουν γιὰ τὴν ἡμέρα. Κατὰ τὸ μπαϊράμι δέχονταν ἐπισκέψεις τῶν Χριστιανῶν.

Τὰ κόκκινα αὐγὰ τοῦ Πάσχα ἦσαν περιζήτητα γι αὐτοὺς. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή τους στὰ χριστιανικὰ σπίτια δέχονταν τέτοια γιὰ ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τους, θεωρώντας αὐτὰ καὶ φάρμακο στὶς ἀρρώστειες.

Τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου καὶ τὴν Κυριακὴ τῶν Βαθῶν τὰ κορίτσια μαζεύονταν στὴν αὐλὴ τῆς ἐκκλησίας. Ἐκεῖ ἔστηναν χορὸ καὶ τραγουδοῦσαν ἰδιόρρυθμα ἀκαταλαβίστικα τραγούδια. Ὑστερα χωρίζονταν σὲ παρέες. Κάθε παρέα γυρνοῦσε στὰ σπίτια, ὅπου τραγουδοῦσαν χορεύοντας

τὰ ιδιόρρυθμα τραγούδια. Ὑπῆρχαν στίχοι τραγουδιοῦ γιὰ ἔγκυο γυναίκα, γι' ἀνύπανδρο κορίτσι, γιὰ γέροντες, γιὰ νεόνυμφους, ὡς καὶ γιὰ τὸν παπᾶ ιδιαίτεροι¹.

Μερικοὺς μόνο στίχους ἀπὸ τὰ ἀκαταλαβίστικα αὐτὰ τραγούδια μπόρεσα νὰ συλλέξω. Τοὺς παραθέτω στὸ κεφάλαιο τῶν τραγουδιῶν τοῦ χωριοῦ. Ὡς μαθητῆς τοῦ Διδασκαλείου Μοναστηρίου εἶχα κάμει μιὰ συλλογὴ, ὅπωςδῆποτε ἱκανοποιητικὴ, τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν μὲ σκοπὸ νὰ ἐρμηνευθοῦν, ἂν ἦτο δυνατόν, ἀπὸ εἰδικούς. Τὰ ἐπακολούθησαντα ὁμως πολεμικὰ γεγονότα τὸ 1912 καὶ ἡ προσφυγὴ μου στὴν Ἑλλάδα μὲ ἐμπόδισαν νὰ τὰ παραλάβω. Καὶ τὸ χειρότερο, τὸ ἔτος 1915 ὅλα τὰ βιβλία τῆς πατρικῆς μου βιβλιοθήκης, μαζί μὲ τὴ συλλογὴ αὐτὴ τῶν τραγουδιῶν, κατεστράφησαν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ἐπιδρομεῖς, ποὺ κατέλαβαν τὰ μέρη ἐκεῖνα. (Παραμπιπτόντως ἀναφέρω, ὅτι ὁ πατέρας μου, ἔμπορος στὰ Τίρανα Ἀλβανίας ἐπὶ πολλὰ ἔτη, φιλομαθῆς κι αὐτοδίδακτος, εἶχε πλουτίσει τὴ βιβλιοθήκη μὲ πολλὰ βιβλία. Ἔτσι ὑπῆρχαν σ' αὐτὴ τὸ Ψαλτήρι, ἡ Ὀκτώηχος, ὁ Ἀπόστολος κ.ἄ., ποὺ στὶς πρῶτες σελίδες ἀνέγραφαν τὰ 24 γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου μὲ κόκκινα γράμματα. Μὲ αὐτὰ μάθαιναν στὸ παλιὸ σχολεῖο ἀνάγνωση καὶ γραφὴ. Σῶζονταν βιβλία τυπωμένα στὸ τυπογραφεῖο Μοσχόπολεως παλιά κι ἓνα λεξικὸ ἑλληνο-αλβανικὸ ποὺ συγγραφεὺς του ἦταν, ὅπως ἐνθυμοῦμαι καλά, ὁ Κωνσταντῖνος Χριστοφορίδης. Αὐτὸς ἦταν δάσκαλος, τελειόφοιτος τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς Κωνσταντινπόλεως, καταγόταν ἀπὸ τὸ Ἑλμπασάν καὶ δίδαξε στὰ σχολεῖα τῆς πατρίδας του, ἀλλὰ καὶ τῶν Τιράνων πολλὰ χρόνια. Κοντὰ του ὁ πατέρας μου, στενὸς φίλος του, μορφώθηκε ὅσο μπόρεσε).

Στὴν τοποθεσίᾳ «Κλημίτσα», ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ καὶ σ' ἀπόσταση μισῆς ὥρας, στὴ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ ὑψώματος «Κρεάστα» καὶ σὲ ὕψωμα πάνω ἀπὸ τὴ χαράδρα ποὺ διαρρέεται ἀπὸ τὸ ποτάμι Μπελίτσα, βρίσκονταν τὰ ἐρείπια τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος. Αὐτὸς, ὡς γνωστόν, ὑπῆρξε ἀρχιεπίσκοπος κατ' ἀρχὰς Βελίτσης καὶ κατόπιν Ἀχρίδος. Πότε κατεστράφη ἡ μονὴ αὐτὴ δὲν εἶναι γνωστόν, ἀλλὰ καὶ κανένα στοιχεῖο σὲ μάρμαρο ἢ πέτρα, σχετικὸ μ' αὐτὴ, δὲν διασώθηκε.

Οἱ κάτοικοι τῶν δυὸ χωριῶν (Ἀνω καὶ Κάτω Μπεάλας), μαζί μὲ τὴ μικρὴ ἑλληνικὴ κοινότητα Στρούγας, διατηροῦσαν τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας, ποὺ σώζεται καὶ σήμερα σὲ βραχῶδη παραλία τῆς λίμνης τῆς Ἀχρίδος κοντὰ στὸ χωριὸ Γκάλιστα ἢ Γκιάλιστα (ἀρβανίτικο).

1 Τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου προῖ ἐτρεχαν καὶ τὰ ἀγόρια στὰ σπίτια καὶ μάζευαν αὐγά. Δὲν ἔλεγαν ιδιαίτερο τραγούδι, ἀλλὰ ἔψελναν τὸ ἀπολυτίκιο «Τὴν κοινὴν Ἀνάστασιν...». Ὅπως ἔλεγαν οἱ γέροι, στὰ παλιά χρόνια εἶχαν ιδιαίτερα τραγούδια, ποὺ ἀπαγορεύθηκαν ἀργότερα ἀπὸ τοὺς δασκάλους.

Ἐπίσης μαζί μὲ ὄλους τοὺς Ἕλληνες τῆς περιφέρειας Ἀχρίδος κατέβαλαν κάθε προσπάθεια καὶ φροντίδα γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐλληνικότητος τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ. Αὐτὴ σώζεται καὶ σήμερα στὴ νοτιο-ανατολικὴ παραλία τῆς λίμνης Ἀχρίδας, σάν μουσεῖο τῶν Γιουγκοσλάβων. Δίπλα στὴ μονὴ αὐτὴ εἶναι οἱ πηγές τῆς λίμνης, ποὺ ἔρχονται κάτω ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ βουνὸ ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ λίμνῃ τῆς Πρέσπας. Ὁ Ὁσίος Ναοῦμ φερόταν ὡς ἀπόστολος τοῦ χριστιανισμοῦ στὰ μέρη ἐκεῖνα καὶ γιορταζόταν στὶς 20 Ἰουνίου, ἐνῶ ὁ Ἄγ. Κλήμης δὲν γιορταζόταν καθόλου στὸ χωριό.

Στὴ βιβλιοθήκη αὐτῆς τῆς Μονῆς (Ὁσίου Ναοῦμ) σώζονταν πολλὰ κειμήλια, ἀρχαῖα βιβλία καὶ ἴσως καὶ χρυσόβουλλα τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. Ὅπως ἄκουσα τὸ ἔτος 1936 ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς Στέφανο, ἀπὸ τὸ Βεράτι Ἀλβανίας, ὅλα τὰ βιβλία κ.λ. κήκαν ἀπὸ φανατικὸ Σέρβο ἀνώτερο ἀξιωματικὸ, κατὰ τὸ τέλος τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου, γιατί ἀπλῶς ἦσαν ἑλληνικά κι ὄχι σέρβικα.

Στὸ Μοναστήρι αὐτὸ τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ ἐπρόκειτο, ὅπως ἔμαθα τὸ 1911 ἀπὸ τὸν τότε μητροπολίτη Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν, νὰ ἰδρυθῇ ἐλληνικὸ οἰκοτροφεῖο ἀρρένων καὶ ἐλληνικὸ σχολεῖο μὲ γυμνασιακὲς τάξεις, γιὰ τὴν μόρφωση τῶν παιδιῶν τῆς περιοχῆς Ἀχρίδας-Πρέσπας καὶ Πόγραδετς. Αὐτὰ θὰ συντελοῦσαν στὴν ἐπαναφορὰ στὰ πάτρια μεγάλου πληθυσμοῦ τῶν μερῶν αὐτῶν, ἀλλὰ οἱ ἐπακολουθήσαντες πόλεμοι καὶ ἡ κατάληψη τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἀπὸ τοὺς Σέρβους ἐματαιῶσαν τὸν ἐθνωφελεῖ αὐτὸ σκοπὸ.

11. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ὅπως εἶναι γνωστόν, δὲν ἐνδιαφερόταν καθόλου γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν ἀλλοφύλων πληθυσμῶν τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Μᾶλλον διέκειτο ἐχθρικά καὶ μάλιστα στὰ παλιὰ χρόνια κατεδιώκετο ἀπηνῶς κάθε προσπάθεια γιὰ ἐκπαίδευση τῶν ἐλληνοπαίδων (δάσκαλοι, παπάδες, νυκτερινὰ σχολεῖα).

Γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀφ' ὅτου ἐπετράπη, ἐφρόντιζαν οἱ ἴδιες οἱ Κοινότητες μὲ ἐπιβλεψὴ τοῦ οἰκείου μητροπολίτου, ὁ ὁποῖος διόριζε τοὺς δασκάλους καὶ ἐξασκοῦσε καθήκοντα ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων.

Σχολεῖο στὸ χωριό, ὅπως ἔμαθα ἀπὸ τὸν πατέρα μου, πρὸ τοῦ ἔτους 1830 δὲν ὑπῆρχε. Μᾶλλον ἄρχισε νὰ λειτουργῇ τέτοιο ἀπὸ τὸ 1845, γιατί ὁ πατέρας μου ἐφοίτησε σὲ τέτοιο σχολεῖο τοῦ Ψαλτηρίου κι Ὀκτωήχου ἀπὸ τὸ 1850. Τὸ σχολεῖο αὐτὸ ἦταν μ' ἓνα δάσκαλο μὲ λίγα γράμματα, ποὺ δίδασκε τοὺς μαθητές του τὰ πρῶτα γράμματα ἀπὸ τὸ Ψαλτήρι κ.λ., ποὺ ἔφεραν στὴν ἀρχὴ τὰ 24 γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου μὲ κόκκινα γράμματα.

Μὲ τὰ λίγα αὐτὰ γράμματα οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ἐπιδίδονταν στὸ ἐμπόριο. Ἐργαζομένων κουτσοβλάχικα μὲ ἐλληνικοὺς χαρακτηρῆρες.

Στὸ παλιὸ αὐτὸ σχολεῖο διδάσκονταν ἀπαραιτήτως τὸ τροπάριο, ποὺ ἔλεγε:

*Ἀρξὼν χεῖρ μου ἀγαθὴ, γράφον γράμματα καλὰ,
Μὴ δεχθῆς καὶ παιδευθῆς
καὶ στὸν φάλαγγα βαλθῆς.
Ἀνθρώπος ἀγράμματος, ξύλον ἀπελέκητον.
Φεγγαράκι μου λαμπρὸ κ.λ.*

Ἡ διαπαιδαγώγηση τῶν παιδιῶν ἀπὸ τὸν δάσκαλο αὐτὸν ἦταν αὐστηρή. Ξυλοδαρμὸς μὲ μεγάλῃ βέργα, ρόπαλο καὶ φάλαγγας ἦταν σὲ ἡμερησία διάταξη.

Οἱ γονεῖς ἦσαν θερμοὶ κι αὐστηροὶ συνήγοροι τοῦ δασκάλου στὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν. «Τὰ κόκκαλα δικά μου καὶ τὸ κρέας δικό σου», δηλωτικό τοῦ ἐνδιαφέροντός τους.

Ἔως τὸ 1900 ἡ Κοινότης ἔκανε μόνῃ ὅ,τι μποροῦσε γιὰ τὴν ἐκπαίδευση μὲ τέτοιο δάσκαλο, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀμοιβὴ δὲν ξεπερνοῦσε, ὅλο τὸ σχολικὸ ἔτος, τὶς 10 λίρες χρυσές.

Ἐχω ἰδιάν ἀντίληψη ἀπὸ τέτοιο σχολεῖο, γιατί πρωτοπῆγα σ' αὐτὸ τὸ ἔτος 1899. Οἱ παραστάσεις μου ἀπὸ τὴν πρώτη φοίτηση στὸ σχολεῖο τοῦ «Φάλαγγα» παρέμειναν ζωντῆς σ' ὅλη μου τὴ ζωὴ. Ἰδοὺ καλύτερα πῶς περιγράφω τὴν πρώτη ἡμέρα, ποὺ πῆγα στὸ σχολεῖο. Εἶναι ἓνα διήγημά μου, τὸ ὁποῖο δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ «Ἐκπαιδευτικὸν Βῆμα» τοῦ Συλλόγου τῶν Δημοδιδασκάλων Θεσσαλονίκης τὸ 1947 (ἀριθ. φύλ. 27/1-5-1947).

«Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ σχολεῖο τοῦ Φάλαγγα

Στὰ 1899 ἐτοιμάζομαι νὰ πάω στὸ σχολεῖο γιὰ πρώτη φορά. Τὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ μου, ἐνὸς ὄρειοῦ χωριοῦ τῆς Δ. Μακεδονίας, σφωριασμένο τῶρα σὲ ἐρείπια ἁμορφῶν ὀγκολίθων ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ τὶς καταδρομὲς ἀπὸ τὰ πολεμικὰ γεγονότα. Βρισκόταν στὸ μεσοχώρι, δίπλα στὶς δύο ἐκκλησίες. Στὴ μέση τῆς μεγάλῃς αὐλῆς τοῦ ὑψωνόταν ἓνας αἰωνόβιος πλάτανος κι ἀπὸ κάτω του ἡ κρυσταλλένια βρύση. Τὸ κτήριο τοῦ σχολείου, κτισμένο, ὅπως ὅλα τὰ σπιτία τοῦ χωριοῦ, ἀπὸ κάτασπρη πέτρα. Μακρουλό, τύπου μονοταξίου, σκεπασμένο μὲ σχιστόλιθες πλάκες, δύο αἶθουσες διδασκαλίας, μιὰ μεγάλῃ καὶ μιὰ μικρῇ, ἓνα δὲ μικρὸ δωμάτιο χρησίμευε γιὰ κατοικίαν τοῦ δασκάλου.

Ἡ μητέρα μου ἀπὸ μέρες μὲ ἐτοιμάζε. Ἐρραψε τὴν πάνινη σάκκα μου, ἀγόρασε τὸ ἀβάκιο μὲ τὸ κονδύλι δεμένο σ' αὐτὸ κι ὅταν ἦλθεν ἡ μέρα πρωῒ-πρωῒ μοῦ κρέμασε στὸν ὄμο μου τὴ σάκκα, ποὺ δὲν παρέλειψε νὰ βάλῃ μέσα καρύδια καὶ κάστανα βρασμένα. Δὲν παρέλειψε ἀκόμα νὰ κάμῃ τὴ σύσταση στὸ μεγαλύτερό μου ἀδελφὸ νὰ μὲ προσέχῃ στὸ δρόμο...

Στὴν εἴσοδο τοῦ σχολείου ἀπὸ μέσα, σὰ θυρωροί, στέκονταν δυὸ μεγάλα ἀγόρια. Τὸ ἓνα, γειτονόπουλό μου, μπαίνοντας μὲ χτυπάει στὴν πλάτη, λέγοντας φιλικὰ «καλῶς ὤρισε! χαϊρλίδικα». Ὁδηγοῦμαι σὲ μιὰ θέση στὰ μακρουλά πολυέδρα θρανία τῆς... προκαταρκτικῆς τάξεως... (ἔτσι λέγανε τότε τὸ Νηπιαγωγεῖο).

Γυρίζω τὸ βλέμμα δεξιὰ, ἀριστερά, φοβιτσιάρικα σὰν ὑπνωτισμένους. Ἀντικρύζω τὴ μακρουλὴ αἴθουσα, μὲ τοὺς κάτασπρους φρεσκοβαμμένους τοίχους καὶ τὸ ταβάνι, γεμάτη ἀπὸ παιδιά. Ἀντικρὺ μου, στὸ δυτικὸ μέρος τῆς αἴθουσας, σ' ἀνοικτὸ χῶρο, ὑψώνεται ἡ ἔδρα τοῦ δασκάλου, ψηλὴ, ἐπιβλητικὴ. Ψηλὰ ἀπὸ τὴν ἔδρα, ἐπάνω στὸν τοίχο, μιὰ πελώρια ἐντοχισμένη εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ τὸ Χριστὸ στὴν ἀγκαλιά της. Ἡ ἔδρα ἄδεια. Δεξιὰ κι ἀριστερὰ τῆς ἔδρας κρεμασμένα στὸν τοίχο διακρίνονται δυὸ κοντάρια, σὰν κοντάρια τῶν προσκόπων, δεμένα μὲ σχοινιά ἀπὸ τὶς ἄκρες σὰν ἀορτήρες ὄπλων. Παραπέρα, στὸ μαυροπίνακα κοντά, μιὰ θήκη ξύλινη, γεμάτη ἀπὸ βέργες διαφόρων μεγεθῶν.

Ὅλη ἡ αἴθουσα βοῦιζε ἀπὸ τὸ θόρυβο, ἀπὸ τὴ μελέτη, ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση ποὺ γινόταν μεγαλόφωνα. Κάποια στιγμή σηκώνομαι ἐπάνω στὸ θρανίο, ἀντικρύζω δίπλα στὴν ἔδρα ἓνα καναπέ-ντιβάνι, πάνω στὸ ὁποῖο βρισκόταν μακάρια ξαπλωμένος ὁ δάσκαλος. Πρωτῶ ἓνα φίλο μου, γειτονόπουλο, ποὺ εἶχε δυὸ χρόνια στὴν προκαταρκτικὴ.

—Θὰ παίξουμε, Γιώργο, καὶ τ' ἀλογάκια ἐδῶ; δείχνοντας τὰ κρεμασμένα στὸν τοίχο κοντάρια. — Θὰ ἰδῆς, καῦμενε, γρήγορα τί κλωτσιὲς θὰ δώση στὸν ἄερα ὁ τυχερὸς καβαλλάρης του...! Εἶναι φάλλαγγας... Σὲ λίγο ἀπορροφημένος ἀπὸ τὰ χάρτινα κοκοράκια, ποὺ μοῦ μάθαινε νὰ φτιάχνω ὁ φίλος μου, ἀκούω δυνατὸ χτύπημα στὴν ἔδρα. Ἕνας πελώριος, ἀθλητικοῦ τύπου ἄνδρας, ντυμένος μισοχωριάτικα, μὲ μέτωπο πλατὺ, φρύδια πυκνά, μύτη χονδρὴ πλατειά, μουστάκια μεγάλα σὰ σκαντζόχοιρου κρεμασμένα πρὸς τὰ κάτω, μὲ χέρια μεγάλα... βρέθηκε ὄρθιος.

Μ' ἓνα νεῦμα τοῦ ἀνεβαίνει στὴν ἔδρα ἓνα μεγάλο παιδί. Ὅλοι ὄρθιοι σταυρώνουν τὰ χέρια. Ἀρχίζει ἡ προσευχή! Ἁγιος ὁ Θεός... Παναγία Τριάς ἱλασθετὴ τὰς ἁμαρτίας... Πάτερ ἡμῶν—καὶ ἐν χορῇ ψάλλεται τὸ εὐλογητὸς εἰ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ Παντόφους τοὺς ἁλεις... Ἡ ἐντύπωση ἀπὸ τὴν προσευχὴ αὐτὴ μοῦ ἔμεινε, γι' ὅλη μου τὴ ζωὴ, βαθειὰ μέσα στὴν ψυχὴ μου.

Ὁ δάσκαλος, ἀπόφοιτος τῆς Σχολῆς τοῦ Ψαλτηρίου καὶ Ὁκτωήχου, παίρνει τὸν κατάλογο στὰ χέρια καί, ἀφοῦ ἔκανε προσκλητήριο τῶν μεγάλων παιδιῶν — γιὰ μᾶς τοὺς μικροὺς δὲν ἐνδιαφερόταν καθόλου — διαπιστώνει ὅτι ἀπουσίαζαν μερικὰ παιδιά. Δὲν χάνει καιρό. Οἱ ἐπιτηρητὲς κάθε τμήματος, σ' ἓνα νεῦμα τοῦ, βρέθηκαν στὴ θέση τους μὲ τὴ βέργα στὸ χέρι. Διατάζει μερικὰ παιδιά νὰ τὸν ἀκολουθήσουν καὶ βγαίνει μαζί τους ἔξω ἀπ' τὸ σχολεῖο.

Πέρασε ἄρκετὴ ὥρα, ἴσως μιὰ καὶ πλέον. Στὸ διάστημα αὐτὸ οἱ ἐπιτηρητές, ἀφοῦ ἐβαλαν σκοποὺς σὲ κατάλληλῃ θέσῃ γιὰ νὰ ἀναγγεῖλουν τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ δασκάλου, ἔδωσαν τὸ σύνθημα τοῦ γλεντιοῦ!

Στὸ χῶρο, πρὸ τῆς ἔδρας, ποὺ ἦταν ἄρκετὰ εὐρύχωρος, λαμβάνουν χώραν ὅλα τὰ παιγνίδια, караγκιοζλίκια, ἀστεῖα, ἐλληνορωμαϊκὴ πάλῃ μὲ ἄρκετους διαπληκτισμοὺς καὶ ἀποτέλεσμα, αἱμάτωμα μῦτης καὶ γρατσουνίσματα. Αὐτὰ, ἐννοεῖται, γίνονταν μόνον ἀπὸ τὴ μεγάλη τάξη, ὅπως τὴν ἀποκαλούσαμε τότε. "Οἱ οἱ ἄλλοι μαθητὲς στὰ θεωρεῖα, πάνω στὰ θρανία. Πειθαρχία σιδηρένια ἐπικρατοῦσε!... Ποῦ νὰ τολμήσουν οἱ μικρότεροι τέτοια! Αὐτοὶ μόνον νὰ βλέπουν καὶ νὰ ἀκούουν ἔπρεπε.

Κάποια ὥρα οἱ σκοποὶ εἰδοποιοῦν. "Ο θόρυβος τῶν παιγνιδίων παύει, ὡς διὰ μαγείας. "Η βοή τῆς ὁμαδικῆς ἀναγνώσεως ἐπαναλαμβάνεται ἀμέσως. Διακόπτεται τώρα ἀπὸ μακρινὲς κραυγὲς καὶ κλάμματα. "Ο δάσκαλος, καταϊδρωμένος, κατακόκκινος, μὲ τὸ χονδρὸ ροζισμένο μαστοῦνι στὸ χέρι του, μπαίνει πρῶτος. "Ολὴ ἡ τάξη-σχολεῖο σηκώνεται στὸ πόδι. Νεκρικὴ ἡσυχία. "Ακολουθεῖ ἡ κουστωδία ἔχοντας στὴ μέση δυὸ ... λιποτάκτες μὲ δεμένα χέρια.

"Αρχίζει ἡ δίκη τῶν λιποτακτῶν. "Ο δάσκαλος πάνω στὴν ἔδρα, δικαστὴς καὶ πρόεδρος, ἀπαγγέλλει φωναχτὰ τὴν κατηγορία ἐναντίον τῶν λιποτακτῶν γιὰ τὴν ἀνταρσία τους. Μάρτυρες κατηγορίας παρελαύνουν. "Ο ἓνας κατηγορούμενος, πνιγμένος στὰ δάκρυα καὶ μὲ λυγμοὺς ἀπολογεῖται. "Ο ἄλλος δέχεται ἀδιαμαρτύρητα τὴν κατηγορία. Σὲ λίγο ἐπακολουθεῖ ἡ καταδίκη τους! "Η τιμωρία; "Ο Φάλαγγας!!

Στὸ Φάλαγγα! φωνάζουν οἱ κατήγοροι. "Ο δάσκαλος μειδιᾷ ἐπιχαρίτως. Οἱ μαθητὲς εἶναι ἀντάξιοί του! Δυὸ παῖδιά εὐσῶμα ξεκρεμοῦν τὸ ἓνα ἀπὸ «τὰ ἀλογάκια μου». "Ο πρῶτος τῶν καταδικασθέντων, ἓνα συμπαθητικὸ παιδί, ἀτρόμητο, ἀνατρέπεται, ξαπλώνεται ἀνάσκελα. Τὰ δύο του πόδια σηκώνονται κάθετα, προσδένονται διὰ περιστροφῆς τῶν σχοινιῶν τοῦ ἱεροεξεταστικοῦ ὀργάνου. Οἱ δυὸ ἄκρες τοῦ κονταριοῦ-φάλαγγα βασιτοῦνται ἀπὸ δύο παιδιὰ ἐκατέρωθεν ἔτσι, ὥστε νὰ δίνουν στὰ πόδια ἐπικλινῇ θέσῃ. "Αρχίζει τὸ ξυλοφόρτωμα στὰ γυμνὰ πέλματα. "Ενας μαθητῆς, 16 χρονῶν περίπου, στάσιμος χρόνια στὴ μεγάλη τάξη, πολύτιμος ὅμως συνεργάτης τοῦ δασκάλου στὶς παιδονομικὰς ἐνέργειάς του, εἶχε τὴν ἐξαιρετικὴ εὐνοιά του, ἔκανε τὸ δῆμιο. "Ο δάσκαλος μετρᾷ. "Ο δῆμιος ρυθμικὰ μ' ὅλη τὴ δύναμη (ἄλλοτε ἀνάλογα μὲ τὴ συμπάθεια ἢ ἀντιπάθεια πρὸς τὸν κατηγορούμενο) χαϊδεύει μὲ τὴ χονδρὴ βέργα τὰ πέλματά του. Οἱ θεατὲς ὁρτοιοι, ἀμίλητοι πάνω στὰ θρανία, παρακολουθοῦν τὸ δρᾶμα. Τὸ θῆμα ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ 5 ζητεῖ ἔλεος, σφίγγοντας μ' ὅλη τὴ δύναμη τὰ δόντια του σὲ κάθε κτύπημα. "Υπόσχεται, μετανοώντας, πειθαρχία καὶ ἐπιμέλεια στὸ μέλ-

λον. Ὁ δάσκαλος ὅμως καὶ ὁ δήμιος δὲν συγκινοῦνται. Στὸν ἀριθμὸ 10 διατάζεται ἡ παύση. Ἀρκεῖ τόσο.

Ὁ δεῦτερος τῶν καταδικασθέντων, ἀφοῦ σ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς διαδικασίας αὐτῆς ὑπέστη τὸ μαρτύριο τῆς ψυχικῆς ἀγωνίας, δὲν μπόρεσε νὰ βαστάξει στὸ τέλος. Εἶχε χάσει τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου του. Ἡμιλυπόθυμος ἔπεσε στὰ χέρια τῶν δυὸ δημίων του. Ἔτσι ἡ τιμωρία του ἀνεβλήθη δι'... εὐθετώτερο χρόνο! Ζαρωμένος ἀπὸ τὸ φόβο παρακολούθησα μὲ ἀγωνία καὶ μὲ σφιγμένη τὴν καρδιά τὸ δρᾶμα τῆς τιμωρίας.

—Φοβήθηκες; μοῦ ψιθύρισε ὁ φίλος μου.

—Μὴ φοβάσαι, αὐτὰ μόνο οἱ μεγάλοι τὰ παθαίνουν. Τὰ ἀλογάκια σου ἐκεῖνα δὲν εἶναι γιὰ μᾶς...».

Ἔως τὰ 1900-1901 ἡ Κοινότητα ἔκανε ὅ,τι μπόρεσε στὸ σχολεῖο μὲ τέτοιο δάσκαλο, ποῦ συνήθως ἐξασκοῦσε κι ἄλλο ἐπάγγελμα γιὰ νὰ ζῇ, ἀφοῦ δὲν τοῦ ἐπαρκοῦσε ὁ μισθός του. Ἀπὸ τὸ 1903-1904 βελτιώνεται ἡ κατάσταση τῆς ἐκπαιδεύσεως στὸ χωριό. Πρὶν προχωρήσω ὅμως, θὰ ἀναφέρω ἀκόμη μερικά ἀπὸ τὰ σπαρταριστὰ παιδονομικὰ μέσα τοῦ παλίου σχολείου, ποῦ ἔθεταν σὲ ἐνέργεια οἱ δάσκαλοι αὐτοί, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φύλαγμα ποῦ ἦταν τότε στὶς δόξες του. Τιμωρίες στὶς παλάμες μὲ βέργες (χτυπήματα ἕως 50 φορές). Τὰ χτυπήματα γίνονταν καὶ στὸ πσινὸ μέρος. Μελάνιασμα τοῦ προσώπου μὲ μελάνη γραφῆς. Τὸ μελάνιασμα μόνον στὸ σπῖτι ἐπιτρεπόταν νὰ ἐξαφανισθῇ, ἢ ὅπωςδῆποτε μετὰ τὴν ἀπόλυση ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Παραμονὴ ὀρθίου τοῦ τιμωρουμένου σ' ἓνα πόδι, γιὰ μισή ἢ περισσότερη ὥρα καὶ μὲ τὸ πρόσωπο γυρισμένο στὸν τοῖχο, χωρὶς ἐναλλαγὴ τῶν ποδιῶν. Παραμονὴ πάνω στὰ γόνατα στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ θρανίου (γραφεῖο) μὲ κρεμασμένα ἀπὸ τὸν τράχηλο ἐνὸς ἢ δύο δοχείων νεροῦ (σταμνίων τῶν 5-10 ὀκάδων). Φυλάκιση στὸ ὑπόγειο τοῦ σχολείου, σκοτεινὸ μέρος ποῦ δὲν εἶχε ὕψος περισσότερο τῶν 0,30-0,40 τοῦ μέτρου. Παραμονὴ πάνω στὰ γόνατα ἐπάνω στὸ γραφεῖο τοῦ θρανίου μὲ τὸ βιβλίο στὸ χέρι γιὰ διάβασμα. Νηστείες καὶ περιορισμοὶ στὸ ἰδιαίτερο καγκελόφρακτο μέρος. Θὰ ἀναφέρω ἀκόμη μιὰ τιμωρία, ποῦ ἀναστάτωσε καὶ τὸ σχολεῖο καὶ τὸ χωριὸ ὅλο καὶ ποῦ θὰ εἶχε πολὺ δυσάρεστα ἐπακόλουθα γιὰ τὸ γέρο δάσκαλο. Συνέβη ὅταν ἦμουν μαθητῆς στὴ Β' τάξη τοῦ δημοτικοῦ. Μαθητῆς τῆς Γ' τάξεως ἡλικίας 11 ἐτῶν, ἄτακτος ὑπὲρ τὸ δέον, ὕβριστής, κουτοσπόλης καὶ φλύαρος ἀναστάτωνε κάθε λίγο καὶ λιγάκι τὸ σχολεῖο ὅλο. Ὑβρισε καὶ κουτοσπόλεψε τὸ δάσκαλο. Συνελήφθη ἐπ' αὐτοφῶρφ. Ὡς δραστηρικὴ τιμωρία ἐνόμισε ὁ ταλαίπωρος δάσκαλος νὰ τοῦ φράξῃ τὸ στόμα! Μὲ τὴ βοήθεια μεγάλων μαθητῶν γέμισε τὸ στόμα του μὲ στάχτη ἀπὸ ξύλα. Τὸ παιδί κινδύνεψε νὰ πάθῃ ἀνακοπή! Τὸ πῶς ἀπηλλάγη ἀπὸ τὴν πολὺ

δυσάρεστη αὐτὴ ἱστορία ὁ δάσκαλος, αὐτὸ ὀφείλεται στὴ μεγαλοφροσύνη τῆς γερουσίας τοῦ χωριοῦ.

Ἀπὸ τὸ 1900 τὸ χωριὸ εἶχε δύο σχολεῖα, ἓνα ἀρρένων καὶ ἓνα θηλέων. Τὸ σχολεῖο θηλέων ἦταν σὲ ξεχωριστὸ διδακτήριο (ιδιωτικὸ σπίτι) μὲ μιὰ δασκάλα. Ἰδιαίτερα κάνει ἐντύπωση τότε ἡ διδασκαλία τῆς δασκάλας, τὰ παιδονομικά της μέσα, οἱ χοροὶ ποὺ δίδασκε στὶς μαθήτριες, τὰ τραγούδια καὶ τὰ κεντήματα. Ὅποια ἀντίθεση μὲ τὸ σχολεῖο ἀρρένων καὶ τὸ δασκαλό του! Δὲν ἐνθυμοῦμαι δυστυχῶς τὸ ὄνομα τῆς δασκάλας αὐτῆς, καταγόταν ὅμως ἀπὸ τὰ χωριά πλησίον τοῦ Μοναστηρίου.

Στὸ σχολεῖο θηλέων φοιτοῦσαν στὴν ἀρχὴ 30-40 κορίτσια, μικρά τὰ περισσότερα, ἀλλὰ γρήγορα σὲ λίγα χρόνια ξεπέρασαν τὸν ἀριθμὸ 120 καὶ μέχρις ἡλικίας 14 ἐτῶν.

Ἀπὸ τὸ 1903-1904 διορίζονται 3 δάσκαλοι στὸ σχολεῖο ἀρρένων καὶ 2 δασκάλες. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρρένων μαθητῶν ἔφθανε τοὺς 200 καὶ τῶν κοριτσιῶν τὰ 120. Τότε, ἐνθυμοῦμαι, διορίσθηκαν οἱ Θεμιστοκλῆς Τόσκος μὲ τὴν ἀδελφὴ του Θεανὼ ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα, Ἀριστοτέλης Τζιόγος ἀπὸ τὴν Κλεισούρα Καστοριάς καὶ ὁ γηγενὴς Ἀβραάμ Παπᾶ, τελειόφοιτος τοῦ Γυμνασίου Κερκύρας. Ἐπίσης παρέμεινε καὶ ἡ ἀπὸ ἐτῶν ὑπηρετοῦσα δασκάλα. Ὁ Θεμ. Τόσκος ἦταν ἀπὸ τοὺς μορφωμένους δασκάλους μὲ σπουδὲς ὀλίγων χρόνων καὶ στὴ Γερμανία. Τὰ τελευταῖα χρόνια μέχρι τοῦ 1935-36 ὑπηρέτησε στὰ σχολεῖα τῆς πόλεως Θεσσαλονικῆς.

Στοὺς δασκάλους μέρος τῶν μισθῶν καταβαλλόταν ἀπὸ τὴν Κοινότητα, μαζί μὲ τὴν κατοικία καὶ τὴν καύσιμη ὕλη, ποὺ δίδόταν πάντοτε δωρεάν σ' ὅλους τοὺς δασκάλους ἕως τὸ 1912.

Τοὺς διορισμοὺς ἔκανε ἡ Μητρόπολη καὶ τοὺς ἄλλους μισθοὺς, ποὺ δὲν κατέβαλλε ἡ Κοινότης, ἐπλήρωνε μέσῳ τῆς Μητροπόλεως τὸ Ἑλλ. Προξενεῖον Μοναστηρίου.

Σημειῶνω παρακάτω μερικὰ ὀνόματα δασκάλων, ποὺ ὑπηρέτησαν στὸ χωριὸ ἕως τὸ 1912, ἐννοεῖται ὅσα συνεκράτησα στὴ μνήμη μου.

Ναοὺμ Παπαναοὺμ ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα, Ἀβραάμ Παπᾶς ἀπὸ τὴν Μπεάλα, Ποσειδῶν Παπᾶς ἀπὸ τὴν Μπεάλα, Θεμιστοκλῆς Τόσκος ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα, Θεανὼ Τόσκου ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα, Γεώργιος Παρτάλης ἀπὸ τὴν Κλεισούρα Καστοριάς, Ἀριστοτέλης Τζιόγος ἀπὸ τὴν Κλεισούρα Καστοριάς, Ἰωάννης Καραφυλλίδης ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, Ἑλένη Καραφυλλίδου ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, Εὐάγγελος Οἰκονομίδης ἀπὸ τὴ Δροσοπηγὴ Φλωρίνης, Ἀντώνιος Παπαναοὺμ ἀπὸ τὸ Τύρνοβον Μοναστηρίου, Ἀθηνᾶ Παπαναοὺμ ἀπὸ τὸ Τύρνοβον Μοναστηρίου, Ἀνδρέας Παπαστυρίδωνος ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα, Νικόλαος (:) ἀπὸ τὴν Κρήτη.

Ὁ τελευταῖος ἐκδιώχθηκε ἀπὸ τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς γιὰ τὴν ἔντονη ἐθνικιστικὴ προπαγάνδα.

Δὲν ἐνθυμοῦμαι τὰ ὀνόματα 2-3 δασκαλιστῶν, γιατί τότε φοιτοῦσα ὡς μαθητῆς στὸ Γυμνάσιο καὶ Διδασκαλεῖο Μοναστηρίου.

Οἱ πλείστοι ἀπὸ τοὺς παραπάνω δασκάλους ἦσαν τελειόφοιτοι τοῦ Ὑποδιδασκαλείου Θεσσαλονίκης, οἱ δὲ δασκάλες τοῦ Ἀνωτέρου Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου.

Ὁ διορισμὸς κάθε δασκάλου γινόταν γιὰ ἓνα σχολικὸ ἔτος μὲ μισθὸ ἐτήσιο 25-40 ὀθωμανικὲς χρυσὲς λίρες. Ὁ μισθὸς κανονίζοταν ἀπὸ τὴ Μητρόπολη, ἀνάλογα μὲ τὰ χρόνια ὑπηρεσίας καὶ τὰ προσόντα σπουδῶν. Ὁ διορισμὸς ἀνανεωνόταν στὴν ἀρχὴ κάθε σχολικῆς χρονιᾶς. Ἡ Κοινότητα, ὅπως εἶπαμε, ἔδιδε σ' ὅλους δωρεὰν τὴν κατοικία καὶ τὴν καύσιμο ὕλη.

Τὸ σχολικὸ ἔτος ἄρχιζε τὴν 1ην Σεπτεμβρίου καὶ ἔληγε στὶς 30 Ἰουνίου. Στὸ χωριὸ παρετείνετο ἡ λειτουργία τοῦ σχολείου καὶ γιὰ τοὺς μῆνες Ἰούλιο κι Αὐγούστο, μ' ἓνα ἢ δυὸ δασκάλους, γιὰ νὰ φοιτοῦν τὰ παιδιά τῶν οἰκογενειῶν τῶν Φαρσαριωτῶν, ποὺ θὰ ἀνεχώρουν τὸ φθινόπωρο στὰ χειμαδιά.

Ὁ Μητροπολίτης Πρεσπῶν-Ἀχριδῶν, ποὺ ἔκανε καὶ τὸν Ἐπιθεωρητὴ τῶν σχολείων, ἐρχόταν γιὰ ἐπιθεώρησή τους ἀπὸ τὶς 15 Ἰουνίου συνήθως καὶ παρέμενε μέχρι τῆς 1ης Ἰουλίου.

Τὴν 30ῃ Ἰουνίου γινόταν μπροστὰ τὸ Δεσπότη ἢ τὸν ἀντιπρόσωπό του καὶ στοὺς σχολικοὺς ἐφόρους ἡ σχολικὴ γιορτὴ γιὰ τὴ λήξη τῶν μαθημάτων. Σ' αὐτὴ τὴ γιορτὴ ἐξετάζονταν οἱ μαθητὲς στὴ διδασθεῖσα ὕλη τῶν μαθημάτων καὶ ἐδίδοντο τὰ ἐνδεικτικὰ καὶ τὰ ἀπολυτήρια. Στὸ σχολεῖο θηλέων ἡ γιορτὴ γινόταν τὶς ἀπογευματινὲς ὥρες τῆς ἴδιας ἡμέρας.

Ἡ 30ῃ Ἰανουαρίου, τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ἐορταζόταν στὰ σχολεῖα μεγαλοπρεπῶς. Ἦταν γιορτὴ τῶν γραμμάτων. Γινόταν σχολικὴ γιορτὴ, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν στὴ διδασθεῖσα ἕως τότε ὕλη. Μιστὲς ἐξετάσεις τὶς λέγαμε.

Τονίζω ὅτι καθ' ὅλο τὸ σχολικὸ ἔτος στὸν ἑσπερινὸ κάθε μεγάλης γιορτῆς καὶ τὸ πρωὶ στὴ λειτουργία, ὅπως τοῦ Σαββατόβραδου καὶ τῆς Κυριακῆς, ὅλοι οἱ μαθητὲς τοῦ σχολείου, ἀπὸ τὴν Γ' τάξη κι ἀπάνω, ὀδηγοῦνταν στὴν ἐκκλησία. Οἱ καλλιφώνοι μαθητὲς βοηθοῦσαν τοὺς ἱεροψάλτες, οἱ ὅποιοι συνήθως ἦσαν οἱ δάσκαλοι. Ἡ ἀνάγνωση τοῦ «Ἀποστόλου» γινόταν ἀπὸ ὅλα τὰ παιδιά, κατὰ σειρὰν ἀπ' ὅλες τὶς τάξεις τοῦ σχολείου, ἀπὸ τὴ Δ' τάξη κι ἀπάνω.

Ἔτσι λοιπὸν ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ — ἄνδρες, γυναῖκες — ἴδια ἀπὸ τὸ ἔτος 1904, ἐγνώριζαν στοιχειώδη ἀνάγνωση καὶ γραφὴ.

Τὸ χωριό, μακριὰ ἀπὸ τὰ πνευματικὰ κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Μοναστήρι, Θεσσαλονίκη), δὲν ἐπεδίωξε νὰ ἀναδείξῃ μορφωμένα παιδιά, ἐκτὸς ἐλαχίστων. Ἡ φοίτηση ὅμως στὸ δημοτικὸ σχολεῖο ἔθεωρεῖτο ὑποχρέωση.

Μὲ τὰ στοιχειώδη ὅμως γραμματικὰ ἐφόδια οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ

καὶ μὲ τὴν ἐργατικότητα τοὺς ἀνεδείχθησαν καλοὶ ἔμποροι. Διατήρησαν ἔτσι τὸ χωριὸ σὲ ἀνθηρότητα οἰκονομικὴ ἕως τὸ ἔτος 1912.

12. ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ

Τὰ ἦθη τοῦ χωριοῦ ἦσαν αὐστηρά. Οὐδέποτε παρατηρήθηκε ἐκτροπὴ νέου, εἴτε σὲ σεξουαλικά ζητήματα ἢ σ' ἄλλα ἠθικῆς φύσεως.

Οἱ μουσουλμάνοι κάτοικοι τοῦ χωριοῦ σέβονταν αὐστηρὰ τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν, οἱ σχέσεις τοὺς δὲ πάντοτε ἦσαν ἁρμονικὲς μεταξύ τοὺς. Οἱ γυναῖκες καὶ τὰ κορίτσια περιφέρονταν ἐλεύθερα καὶ μέσα στὸ χωριὸ καὶ ἔξω στὴν ἐξοχή. Δὲν ἐνοχλοῦντο ποτὲ οὔτε ἀπὸ τοὺς συγχωριανοὺς μουσουλμάνους οὔτε ἀπὸ τοὺς Ἀρβανίτες γείτονες (Τσερμενίκα) καὶ στὸ βουνὸ ἐπάνω, ὅταν πῆγαιναν γιὰ συλλογὴ χόρτου, ξύλειυσιν κ.λ.

α) Ἀρραβῶνας

Ὅπως ἀνέφερα κι ἄλλοῦ, ἡ ἐπιγαμία μεταξύ τῶν δύο χωριῶν μόνο ἦταν αὐστηροτάτη. Καμιὰ φορά, ὅπως ἐνθυμοῦμαι, δὲν παραβιάσθηκε ὁ ἠθικὸς αὐτὸς κανόνας. Τὴν ἐπιμιξία μὲ τὰ ἄλλα γύρω χριστιανικά, ἀλλὰ σλαβόφωνα, χωριὰ τὴ θεωροῦσαν βδέλυγμα καὶ ἐθνικὴ ἐντροπή. Ἔτσι οἱ συγγένειες μεταξύ τῶν συγχωριανῶν καὶ τῶν δύο χωριῶν εἶχαν στενέψει, ἰδίως τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀφοῦ ἦσαν τόσο πυκνὲς καὶ συνήθεις. Ἐπιγαμίες γίνονταν, ἀραιὰ καὶ ποῦ, καὶ μὲ τὸ Πόγραδετς Ἀλβανίας, ὅπου εἶχαν ἐγκατασταθῇ μονίμως ἔμποροι ἀπὸ τὸ χωριὸ καὶ μὲ τὸ βλαχόφωνο χωριὸ Λάγγα, στὸ ὁποῖο ὅμως πάνδρευαν κορίτσια μόνο.

Ὁ ἄρραβῶνας, μεταξύ φιλικῶν οἰκογενειῶν, τῶν παιδιῶν γινόταν ἀπὸ τὴ μικρὴ ἡλικία, ἀκόμα ἀπὸ τὴ νηπιακὴ. Ἀπέβλεπαν σὲ περαιτέρω σύσφιξη τῶν δεσμῶν τοὺς. Ἔτσι ἀρραβωνιασμένα μικρὰ παιδιὰ μεγάλωναν καὶ φοιτοῦσαν στὸ σχολεῖο. Μόνο ὅταν ἐφθάναν, τὸ μὲν ἀγόρι σὲ ἡλικία ἄνω τῶν 18 ἐτῶν καὶ τὸ κορίτσι ἀπὸ τὰ 14, τελοῦσαν τὸ γάμο. Στὸν ἀρραβῶνα αὐτὸ δινόταν καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ μέρη ἀπλᾶ ἓνα σημάδι. Ἐπίσημος ἀρραβῶνας γινόταν ἀργότερα.

Ὁ ἐπίσημος ἀρραβῶνας ἐτελεῖτο πάντοτε μὲ τὴν παρουσία ἱερέα, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸ τυπικὸ τῆς ἐκκλησίας, ἔκανε τὴν ἱεροτελεστίαν τοῦ ἀρραβῶνα. Τέτοια ἱεροτελεστία κατὰ τὸν ἀρραβῶνα ἐπιτρεπόταν τότε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Γι' αὐτὸ ὁ ἀρραβῶνας δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ διαλυθῇ τότε. Ἐπρεπε γιὰ τὴν διάλυσή του νὰ γίνουν αὐστηρὲς διατυπώσεις στὴν Ἱερὰ Μητρόπολη. Ἔτσι σπανιώτατα διαλύονταν ἀρραβῶνες.

Οἱ ἀρραβῶνες γίνονταν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μὲ συνοικέσια. Μεσάζοντες ἦσαν περισσότερο γυναῖκες κατάλληλες, οἱ ὁποῖες ἔπαιρναν ὡς φιλοδῶρημα φόρεμα ἢ ξυγάρι παπουτσιῶν. Προίκα σὲ χρήμα μετρητὸ ἢ σὲ ἀκίνητη περιουσία δὲν συμφωνοῦσαν κατὰ τὸν ἀρραβῶνα. Σπάνια δινόταν

τέτοια προίκα. Μόνο σὲ εἶδη ρουχισμοῦ καὶ οἰκιακῆς χρήσεως δινόταν, περιλαμβάνοντο δὲ ὑποχρεωτικῶς καὶ τὰ πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ διδόμενα δῶρα.

Ὀλίγον πρὸ τοῦ γάμου καλοῦσαν τὸν παπᾶ τῆς ἐνορίας ἢ ἄλλον ἐγγράμματο γιὰ νὰ συντάξουν τὸ προικοσύμφωνο, κατὰ τὸ πρότυπο τέτοιων προικοσυμφώνων τοῦ παλιοῦ καιροῦ, μπροστὰ σὲ δύο μάρτυρες. Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Μητροπολίτου στὸ χωριὸ παπᾶς κι ὁ πρόεδρος (κοτζαμπάσης) ἐπεκύρωναν κι ἐβεβαίωναν τὴ σύνταξη τοῦ προικοσυμφώνου μὲ τὴν ὑπογραφή καὶ τὴ βούλλα. Στὸ προικοσύμφωνο ἀναφερόταν λεπτομερῶς ἡ ὅλη προίκα, ἀλλὰ καὶ ὁ ρουχισμὸς τῆς μελλούσης νύφης.

Ὁ ἄρραβῶνας γινόταν καὶ ἐν ἀπουσίᾳ ἀκόμη τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τοὺς γονεῖς καὶ συγγενεῖς του, ὅταν φυσικὰ ἀπουσίαζε στὰ ξένα. Ἡ ὑποψηφία νύφη ἔβγαινε μόνο στὴν αἰθουσα ὑποδοχῆς συνοδευομένη ἀπὸ νύφες καὶ κορίτσια συγγενεῖς, γιὰ νὰ κεράση τὸ γλυκό. Προηγεῖτο πάντοτε τὸ κέρασμα τοῦ σερμπετιοῦ (γλυκὸ τσίπουρο βρασμένο ζεστό). Τὴ νύφη φιλοδοροῦσαν οἱ μέλλοντες πεθεροὶ καὶ συγγενεῖς μὲ φλουριά, ἢ ἄλλα χρυσὰ νομίσματα. Σὰν σημάδι πάντοτε τοῦ ἄρραβῶνα ἦταν ἓνα σημαντικό φλουρί. Στὸν ἄρραβῶνα ἀνταλλάσσονταν δῶρα, ὑποκάμισα, κάλτσες, σκέπες κ.ἄ.

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ἡ ἄρραβωνιασμένη, ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι της, κρυβόταν ἀπὸ τὸν ἄρραβωνιαστικὸ καὶ τοὺς συγγενεῖς του. Στὸ σπίτι της, ὡσάκις τὴν ἐπισκεπτόταν ὁ ἄρραβωνιαστικὸς της, παρουσιαζόταν πάντοτε συνοδεῖα τῆς μητέρας της ἢ ἄλλων συγγενῶν καὶ στοὺς ἄλλους συγγενεῖς σπάνια παρουσιαζόταν.

Στὶς μεγάλες θρησκευτικὲς γιορτὲς (Πάσχα, Χριστούγεννα) ἐστέλνοντο σχετικὰ δῶρα στὴν ἄρραβωνιασμένη ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ.

β) Γάμος

Σὲ κοινωνία γάμου ἤρχοντο οἱ μὲν ἄρρενες ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ 20οῦ ἔτους τῆς ἡλικίας καὶ συνήθως τοῦ 25ου τοιοῦτου, τὰ δὲ κορίτσια καὶ ἀπὸ τοῦ 14ου ἔτους. Τὸ πηδάλιο τῆς ἐκκλησίας, σχετικὰ μὲ τὴν τυχὸν συγγένεια τῶν μελλονύμφων, ἐτηρεῖτο μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια.

Γάμος μὲ ἀλλοφύλους, ὅπως ἐτόνισα καὶ προηγουμένως, ἐθεωρεῖτο βδελυρὸς. Ἡ ἐπιγαμία γινόταν ἀποκλειστικὰ ἀνάμεσα στὶς κουτσοβλάχικες οἰκογένειες καὶ τῶν δύο χωριῶν ἢ κι ἄλλων Κουτσοβλάχων σ' ἀπομακρυσμένα μέρη (Λάγγα, Πόγραδετς, Ἐλβασάν κ.ἄ.).

Ἡ προετοιμασία τοῦ γάμου ἄρχιζε πολὺ ἐνωρίς. Συνήθως οἱ γάμοι τελοῦνταν τοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες καὶ τὸ φθινόπωρο. Ὁ κυρίως γάμος διαρκοῦσε ἀπὸ τὸ Σάββατο τὸ ἀπόγευμα ἕως τὴν Τετάρτη, δηλ. 4 ἡμέρες. Οἱ συγγενεῖς βοηθοῦσαν στὶς προετοιμασίες. Τὸ σιτάρι γιὰ τὰ ψωμιά τοῦ γάμου πλυνόταν ἐγκαίρως, ἀφοῦ κοσκινιζόταν μὲ τραγοῦδια. Τὸ ἀλεύρι τὸ

κοσκίνιζαν ἐπίσης καὶ τὸ ἔπλαθαν σὲ καρβέλια οἱ γυναῖκες μὲ τραγούδια. Τὸ ψωμί ψηνόταν στὸ φούρνο καὶ σὲ ποσότητα ποὺ ὑπολογιζόταν ἀνάλογα μὲ τοὺς συνδαιτημόνες καὶ γιὰ γεύματα πολλὰ καὶ γιὰ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ γάμου. Αὐτὸ γινόταν 2-3 ἡμέρες πρὸ τοῦ γάμου. Ἡ στέψη γινόταν τὴν Κυριακὴ καὶ στὴν ἐκκλησία, μόνο οἱ ἐρχόμενοι σὲ β' γάμο στεφανώνονταν στὸ σπίτι.

Τὴν Πέμπτη, πρὸ τοῦ γάμου, ἡ τὴν Παρασκευὴ ἔφερναν ἀπὸ τὴ στάνη τὰ ἀνάλογα ἄρνιά, κατσίκια ἢ πρόβατα γιὰ τὸ ψητὸ κρέας καὶ τὸ Σάββατο πρῶτ'ι σφαζόταν τὸ βόδι, ἢ ἀγελάδα στεῖρα, ἢ 2-3 μοσχάρια γιὰ τὰ φαγητὰ (ἐντράδες). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ποσότης τοῦ κρέατος ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς οἰκογενείας τοῦ γαμπροῦ. Ἐπίσης τὸ Σάββατο τὸ ἀπόγευμα σφάζονταν καὶ τὰ ἄρνιά καὶ ἄλλα γιὰ τὰ ψητὰ. Εἰδικοί μάγειροι καὶ τσομπάνοι προσλαμβάνονταν γιὰ τὶς ὑπηρεσίες αὐτές.

Ἀνάλογη προετοιμασία γινόταν καὶ στὸ σπίτι τῆς νύφης. Λίγες μέρες (5-6) πρὸ τοῦ γάμου μαζεύονταν ἐκεῖ κορίτσια συγγενῶν καὶ φιλενάδες τῆς νύφης κι ἔβαζαν μαζὶ μ' αὐτὴ τὸν κανῶ (βαφή) στὸ κεφάλι. Σ' ὅλες τὶς προετοιμασίες (μιὰ ἢ δυὸ ἑβδομάδες πρωτίτερα) τὸ σπίτι τῆς ὑποψηφίας νύφης ἀντηχοῦσε ἀπὸ τραγούδια καὶ χοροὺς τῶν κοριτσιῶν.

Μιὰ ἢ δυὸ ἡμέρες πρὸ τοῦ γάμου, ἀπεσταλμένοι ἔφερναν ἀπὸ τὸ βουνὸ τὸ δέντρο τοῦ γάμου — *τίζε* ὄλεγαν —, ὅμοια μὲ τὰ τωρινὰ χριστουγεννιάτικα δέντρα ἀπὸ πεῦκο ἢ ἔλατο. Συμβόλιζε τὴ γονιμότητα, τὴν αὐξησὴ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, ὅπου ἐτελεῖτο γάμος.

Ὁ γαμπρός, ποὺ ἀπουσίαζε συνήθως στὰ ξένα, ἔφθανε μιὰ ἑβδομάδα νωρίτερα. Τὴν Παρασκευὴ τὸ πρῶτ'ι πῆγαινε στὴν ἐκκλησία καὶ μετελάμβανε τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Ὅριζονταν 3-4 *φρατάτοι* (μπράτιμοι), ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ γαμπροῦ, οἱ ὅποιοι ἀναλάμβαναν ὑπηρεσία γκαρσονιῶν στὸ γάμο.

Τὸ ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου ἔφθαναν τὰ μουσικὰ ὄργανα τοῦ γάμου. Ἐνα ἢ δυὸ βιολιά, ἓνα λαοῦτο κι ἓνα ντέφι ἦταν ἡ σύνθεσις τῶν μουσικῶν, ἢ δύο πίπιζες μ' ἓνα νταούλι. Τὰ πλοῦσια σπῖτια ἔπαιρναν καὶ δύο μουσικές. Ἐπίσης καὶ στὴν οἰκογένεια τῆς νύφης, ἀνάλογα μὲ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση, εἶχε μουσικὰ ὄργανα, ἀλλὰ μόνο γιὰ τὸ Σάββατο βράδυ καὶ τὴν Κυριακὴ μέχρι τῆς στέψεως. Στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ οἱ μουσικοὶ καπαρώνονταν ἕως τὴν Τετάρτη.

Προσκλητήρια (ἐντυπα ἢ χειρόγραφα) στὸ γάμο δὲν ἀποστέλλονταν μέσα στὸ χωριό, παρὰ μόνο σὲ συγγενεῖς καὶ φίλους ποὺ διέμεναν μακριά.

Τὸ ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου πρῶτος ἐκαλεῖτο ὁ κουμπάρος. Ὁμάδα νέων, μ' ἓνα ἢ περισσότερα μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ γαμπροῦ, μὲ τὰ μουσικὰ ὄργανα μετέβαιναν στὸ σπίτι τοῦ κουμπάρου. Τιμητικὰ φέρνανε αὐτὸν

στο σπίτι τοῦ γάμου, ὅπου τὸν ὑποδέχονταν ὁ γαμπρὸς καὶ οἱ συγγενεῖς του τοποθετώντας τον σὲ τιμητικὴ θέσιν στὴν αἴθουσα.

Ὁ κουμπάρος-νουνὸς ἦταν τὸ πλέον τιμώμενο πρόσωπο στὸ γάμο ἢ στὰ βαπτίσια. Εἶχε πάντοτε τὴν πρωτοκαθεδρία, ὅποιαδήποτε ἡλικία κι ἂν εἶχε. Κάθε οἰκογένεια εἶχε τὸν κουμπάρο-νουνὸ καὶ δὲν τὸν ἄλλαζε καμιὰ φορά. Τὴν οἰκογένεια τοῦ κουμπάρου ἀντιπροσώπευε πάντοτε ὁ ἐκάστοτε ἀρχηγὸς τῆς. Ἔτσι διαδοχικὰ ἡ οἰκογένεια αὐτὴ τοῦ κουμπάρου-νουνοῦ στεφάνωνε ἢ βάπτιζε τὰ παιδιὰ σὲ συνέχεια γενεῶν.

Ἡ πρόσκληση στὸ γάμο μέσα στὸ χωριὸ γινόταν ἀπὸ ὁμάδα νέων. Οἱ νέοι, μετὰ τὴν πρόσκληση τοῦ κουμπάρου, μὲ τὰ ὄργανα ἐπικεφαλῆς περιέτρεχαν τὰ συγγενικὰ καὶ φιλικὰ σπίτια μὲ πλόςκα γεμάτη κρασί καλοῦσαν στὸ γάμο.

Οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι ἔστελναν ἢ πήγαιναν δῶρα στὸ γάμο. Τὸ δῶρο αὐτὸ ἀποκαλοῦσαν *κανίσκου*. Τέτοια ἦσαν ἀρνὶ ζωντανό, ἓνα μεγάλο στρογγυλὸ καρβέλι (ψωμί 4-5 ὀκάδων) ζυμωμένο εἰδικὰ μὲ 1 μπουκάλι γλυκὸ κρασί, γλυκίσματα σὲ ταψιά (μπακλαβάδες, κανταΐφια, τρίγωνα κ.λ.), ἢ οἰκιακὰ σκευῆ (ταψιά, γκιούμια, ταβάδες-χάλκινα εἶδη). Μὲ κανίσκου πήγαιναν οἱ συγγενεῖς κι οἱ φίλοι καὶ μετὰ τὸ γάμο.

Τὸ Σάββατο βράδυ, μετὰ τὴ δύση τοῦ ἡλίου συνήθως, πήγαιναν νὰ στολίσουν τὸ δέντρο τοῦ γάμου (τίζε) σὲ μιὰ κεντρικὴ πλατεία. Μὲ τὰ ὄργανα μπροστὰ καὶ τὸ δέντρο ἀπὸ πίσω, ὅλο τὸ συγγενολόγι τοῦ γάμου ἀκολουθοῦσε γιὰ τὸ στολισμὸ τοῦ δέντρου αὐτοῦ. Ἐκεῖ οἱ γυναῖκες ὀλόγυρά του μὲ τραγούδια τὸ στόλιζαν μὲ κόκκινο μαλλὶ καὶ μὲ μῆλα ἐπίσης κόκκινα στὴν κορυφή. Ὀλόγυρά του στηνόταν χορὸς κι ἔτσι στολισμένη ἡ *τίζια* μεταφερόταν στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ καὶ στηνόταν στὸ μπροστινὸ μέρος του, ὅπου διετηρεῖτο ἀρκετοὺς μῆνες. Συμβόλιζε, ὅπως γράψαμε, τὴ γονιμότητα, τὴν αὔξησιν δηλ. τῶν μελῶν.

Τὸ γλέντι τοῦ γάμου ἄρχιζε ἀπὸ τὶς βραδυνὲς ὥρες τοῦ Σαββάτου καὶ διακοῦσε ὅλη τὴ νύχτα, ἕως τὶς πρωῒνές ὥρες τῆς Κυριακῆς. Οἱ προσκεκλημένοι ἄνδρες, στοὺς ὁποίους συγκαταλέγονταν πολλὲς φορὲς Ἀρβανίτες καὶ Τοῦρκοι ἀστυνομικοὶ καὶ στρατιωτικοί, διασκεδάζαν σὲ ξεχωριστὴ αἴθουσα, ἐνῶ σ' ἄλλῃ αἴθουσα γλεντοῦσαν οἱ νέοι, οἱ νέες κι οἱ γυναῖκες.

Πρὸ τοῦ φαγητοῦ κερνοῦσαν ποτά, κονιάκ, ρακί, ρούμι μὲ ἀφθονοὺς μεξέδες (συκωτάκια, μπουμπουρέκια κ.λ. ἀρνιῶν). Τὸ γλέντι τους συνοδεύον με τὸν κρότο τῶν τουφεκιῶν.

Τὴ νύχτα τοῦ Σαββάτου πρὸ τοῦ δείπνου ὁμάδα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ νέων μὲ τὰ ὄργανα ἔβγαιναν ἔξω γιὰ νὰ *κλέψουν τὸ νερό*, ὅπως τὸ ἔλεγαν. Μὲ πολλὰ φανάρια, τὸ κυριώτερο μὲ ἓνα πυρσὸ μεγάλο, προχωροῦσαν στὸ σκοτάδι. Πάνω σ' ἓνα ψηλὸ κοντάρι ἔντυναν στὸ ἐπάνω μέρος μὲ κουρέλια, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἔβαζαν ἀρκετὴ ποσότητα στάχτη καὶ περιβρε-

χόμενη κάθε λίγο μὲ πετρέλαιο, ἀποτελοῦσε τὸν πυρσὸ ποὺ τοὺς ἔφεγγε στὸ σκοτάδι. Αὐτὸς ἀποτελοῦσε τὸ κυριώτερο φῶς. Δυὸ κορίτσια, τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς ἔπρεπε νὰ ζοῦν, γέμιζαν ἀπὸ λίγο νερὸ ἀπὸ τρεῖς διαδοχικὲς βρύσες. Μὲ τὸ νερὸ αὐτὸ ζύμωναν ἀλεύρι κι ἐπλαθαν μιὰ τούρτα μὲ σταφίδα καὶ *δύο περιστέρια*, ποὺ συμβόλιζαν τὸ ζευγὸς τῶν μελλονύμφων. Τὰ δυὸ αὐτὰ περιστέρια ψημμένα τοποθετοῦνταν πάνω στὸ τζάκι τοῦ δωματίου τοῦ γαμπροῦ, τὴν δὲ τούρτα ἔσπαζε ἡ νύφη σὲ σχῆμα σταυροῦ, ὅταν ἔμπαινε στὸ δωμάτιο αὐτὸ καὶ μοιραζόταν ἀπ' αὐτὸ ἀπὸ ἓνα κομμάτι σ' ὅλους.

Χοροὶ συνηθισμένοι τῶν ἀνδρῶν ξεχώριζαν ὁ τσάμικος, ὁ χασάπικος, ὁ πολιτικός καὶ ἄλλοι. Οἱ γυναῖκες χόρευαν τὸ συρτό, τὸν πολιτικό κι ἄλλους ἰδιορρυθμοὺς μὲ τραγούδια βλάχικα.

Καὶ μέσα στὸ σπίτι τοῦ γάμου κι ἔξω, κατὰ τὶς διαδρομὲς, βροντοῦσαν τουφεκίες, ἐνδεικτικὲς τοῦ τότε γλεντιοῦ. Πολλοὶ ἄνδρες τοῦ χωριοῦ ὅπλοφοροῦσαν ἐλεύθερα. Τὰ карадаγλίτικα περιστροφὰ ἦσαν τότε στὶς δόξες τους. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν ἐπενέβαινε νὰ τὰ ἀπαγορεύσῃ στὴν Μπεάλα. Καὶ πολλὰ ἄλλα εἶδη ὅπλων, ὡς γκράδες καὶ μάνλιχερ τελευταῖα, βρίσκονταν σὲ πολλὰ σπίτια.

Κατὰ τὸ πιотὸ συνηθίζοταν ἓνας τρόπος, ποὺ τὸν ἀποκαλοῦσαν *ντουλῖα* καὶ *σῆκωμα ντουλῖας*, ἀπὸ παρέα μερακλήδων γινόταν. Ἔτσι ἄρχιζαν: Ὅριζόταν ἀπὸ μερικοὺς ἀρχηγός, ποὺ θὰ διηύθυνε τὸ πιотὸ αὐτὸ (ντουλῖα) καὶ λεγόταν *ντουλμπάς*. Αὐτὸς καλοῦσε ἀπὸ τὴν παρέα τοὺς ἐπιθυμοῦντας καὶ δυναμένους νὰ λάβουν μέρος στὴν ντουλῖα (πιотό). Στὸ δίσκο τοποθετοῦνταν στὴν ἀρχὴ δύο ποτήρια γεμάτα τσίπουρο. Τὰ πρῶτα αὐτὰ ποτήρια πίνονταν «στὴν ὑγεία τοῦ γαμπροῦ καὶ τῆς νύφης» (μελλονύμφων ἢ νεονύμφων). Τὴν ἀρχὴ ἔκανε ὁ ντουλμπάσης, ποὺ ἐφιστοῦσε τὴν προσοχὴ ὅτι στὰ ποτήρια δὲν πρέπει νὰ μένῃ οὔτε σταγόνα. Τὰ ποτήρια αὐτὰ (2 στὴν ἀρχή), πάντοτε γεμάτα, ἔπρεπε οἱ μετέχοντες τῆς παρέας (ντουλῖας) νὰ τὰ πιοῦν μονορούφι κατὰ τὴ σειρὰ ὅλοι ὅπως ἦσαν καθισμένοι, ἐκφωνοῦντες τὸ «πίνω στὴν ὑγεία...». Τὰ ποτήρια τῶν νεονύμφων γεμιζόμενα καὶ πάλι παρέμεναν στὸ δίσκο, ἀκολουθοῦσαν δύο ἄλλα γιὰ τὴν ὑγεία τῶν γονέων τοῦ γαμπροῦ. Οἱ προπίνοντες ἦσαν ὑποχρεωμένοι ἀναφέροντας τὸ «πίνω στὴν ὑγεία τοῦ γαμπροῦ καὶ τῆς νύφης» καὶ πάλι νὰ ἀδειάσουν τὸ ἴδιο καὶ τὰ ἐπόμενα ποτήρια. Σ' αὐτὰ τῶν γονέων προσετίθεντο καὶ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν κ.λ., ἀναλόγως τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας καὶ ἐπεκτείνονταν καὶ σ' ἄλλων συγγενῶν. Ἔτσι ὁ ἀριθμὸς τῶν γεμάτων μὲ ποτὸ (τσίπουρο, κρασί) ποτηριῶν στὸ δίσκομποροῦσε νὰ φθάσῃ τὰ 50 καὶ ἐπάνω. Στὸν διστάζοντα ἢ ἀδυνατοῦντα νὰ συμμορφωθῇ ἐπεβάλλετο πρόστιμο ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ (ντουλμπάση). Ἡ ποινὴ ἦταν διπλασιασμός τοῦ ποτοῦ ἢ ἐν ἀδυναμίᾳ, καύρισμα τοῦ προσώπου του μὲ καπνὶα τζακιοῦ καὶ χορὸς 5-10 λεπτῶν τῆς ὥρας. Μπορεῖ νὰ φαντασθῇ κανεὶς τί ἐπακολουθοῦσε στὴν παρέα αὐτῇ.

Σημειωτέον ὅτι ὁ προπίνων ἦτο ὑποχρεωμένος, κατὰ τὴν πρόποση, σηκώνοντας ἕνα-ἕνα κατὰ σειρά τὰ ποτήρια καὶ μὲ τὴ σειρά πού ὀρίσθηκε σὲ τίνος προπίνει, νὰ μνημονεύη ὅλα τὰ δνόματα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ (γαμπροῦ, νύφης, γονέων κ.λ.). Κάθε λάθος γιὰ τὴ σειρά καὶ τὰ δνόματα κολαζόταν μὲ πρόστιμο. Ἔτσι ἡ εὐθυμὴ παρέα ἔφθανε σὲ ... εὐθυμοτάτῃ κατάστασιν γρήγορα ...

Ὁ ἀρχηγὸς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διακόπτῃ γιὰ λίγο τὸ πιωτό, γιὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ χορὸς ὀρισμένης διαρκείας. Ἀκόμη διακοπτόταν τὸ πιωτό, ἂν ἦταν πρὸ τοῦ δείπνου, γιὰ νὰ συνεχισθῇ κατόπιν μὲ κρασί ἕως ὅτου ἐτίθεντο οἱ περισσότεροι ἄκοντες ἐκτὸς... τῆς παρέας.

Τὰ ποτὰ συνοδεύονταν μὲ ἄφθονους μεζέδες. Ὁ χορὸς καὶ τὸ πιωτό διακοπτόταν σὲ κάθε παρέα γιὰ τὸ γεῦμα ἢ δείπνο. Σὲ κάθε δωμάτιο, σάλα κ.λ. οἱ καλεσμένοι κάθονταν σταυροπόδι ὀλόγυρα ἀπὸ στρογγυλὰ χαμηλὰ τραπέζια ἢ μεγάλα τετράγωνα (εἰδικὰ γιὰ τοὺς γάμους φτιαγμένα) ἢ μακρόστενα κι ἔτρωγαν. Πετσέτες ἀτομικὲς μόνο στοὺς ἐπισήμους ἔδιδαν, ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶχαν μακρουλὲς τέτοιες γιὰ 10-12 ἄτομα.

Ὅπως συνηθιζόταν, πρῶτα ἐσέρβιραν τὴ σούπα, ἐπακολουθοῦσε ἡ ἐντράδα καὶ τὸ ψητό. Πάνω σὲ κάθε τραπέζι ἔβαζαν μιὰ ἢ δυὸ μεγάλες πιатέλες μὲ φαγητὸ καὶ ταψιὰ γεμάτα μὲ ψητὸ κι ὁ καθένας ἔπαιρνε ὅ,τι καὶ ὅσο ἤθελε. Τελευταῖο σεβριζιζόταν τὸ πιλάφι μὲ ἄφθονη ζάχαρη πασπαλισμένο, ἢ γλυκίσματα, μπακλαβάς, κανταΐφι κ.ἄ., πού ἦσαν ἄφθονα ἀπὸ τὰ δῶρα (κανίσκου). Τὸ κρασί ἦταν μπόλικο σὲ κάθε τραπέζι.

Στὸ δωμάτιο ὅπου ἔτρωγαν ἐπίσημοι (κουμπάρους κ.λ.) οἱ μουσικάντηδες (συνήθως βιολιστὲς) τραγουδοῦσαν ἑλληνικὰ ἢ τούρκικα τραγούδια. Φημισμένοι μουσικάντηδες, γιὰ πολλὰ χρόνια, στὴν περιφέρεια Ἀχρίδας ἦσαν κάποιοι Κλήμης καὶ Ναούμτης ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα, πού ἀμιλλῶνταν πολλοὶ νὰ τοὺς καπαρώνουν στὸ γάμο. Τὸ γλέντι τελείωνε τὸ Σαββατόβραδο ἢ τίς πρωῒνὲς ὥρες τῆς Κυριακῆς.

Πρῶτο μέλημα στὸ σπῖτι τοῦ γαμπροῦ τὸ πρωῒ τῆς Κυριακῆς ἦτο ἡ ἐτοιμασία τοῦ γαμπροῦ, τὸ ξύρισμα καὶ τὸ ντύσιμο. Στὴ μέση τοῦωματίου (ἢ στὴν αὐλὴ τὸ καλοκαίρι) ὁ γαμπρὸς κι ὁ κουρέας κι ὀλόγυρά τους οἱ γυναῖκες τραγουδοῦν τὸ σχετικὸ τραγούδι. Μὲ τὴ σειρά συγγενεῖς καὶ φίλοι ρίχνουν στὴ λεκάνη ξυρίσματος ἀσημένια νομίσματα (μετζήτια, τέταρτο λίρας κ.ἄ.) γιὰ τὸν κουρέα.

Μὲ ἄλλο σχετικὸ τραγούδι ντύνανε τὸ γαμπρό.

Στὸ σπῖτι τῆς νύφης. Ἡ ἐτοιμασία τῆς προίκας γινόταν σ' ὅλο τὸ διάστημα τοῦ ἀρραβώνα. Τὴν Κυριακὴ πρὸ τοῦ γάμου, ἢ τίς πρῶτες ἡμέρες τῆς ἐβδομάδος, καλοῦσαν ὅλες τίς φίλες καὶ συγγενεῖς τῆς μελλοντικῆς νύφης νὰ ἰδοῦν τὴν προίκα. Αὐτὴ καὶ τὰ δῶρα τῆς νύφης ἕως τὴν Πα-

ρασκευὴ ἢ τὸ Σάββατο πρωῒ ἔπρεπε νὰ μποῦν σ' ἓνα μεγάλο κιβώτιο, εἰδικὰ παραγγελμένο. Ἡ ὅλη προίκα δενόταν σὲ ἀνάλογα δέματα.

Τὸ νυφικὸ φόρεμα, ἄσπρο ἢ ἄλλου χρώματος ἀνοικτοῦ, ραβόταν ἀπὸ ράπτριες μὲ τὴ βοήθεια πολλῶν φιλενάδων τῆς μελλούσης νύφης.

Ἐτοιμασίες, ἀνάλογα μὲ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς οἰκογενείας τῆς νύφης, γίνονταν ἐγκαίρως γιὰ γεύματα κ.λ.

Τὰ δῶρα τῆς νύφης γιὰ τὸ γαμπρὸ κι ὅλους τοὺς συγγενεῖς του (ἐσώρουχα, μανδηλές, κάλτσες, κ.λ.), μὲ τὴ σχετικὴ ἐτικέττα, ἐπάνω στὴν ὁποία γραφόταν τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτου, ἐξετίθεντο ἐπίσης μὲ τὴν προίκα. Στὴν προίκα ἀπαραίτητα ἦσαν τὸ στρώμα, παπλώματα, φλοκάτες, βελόντζες, χαλιά κ.ἄ.

Διασκεδάσεις μὲ μουσικὰ ὄργανα, ἢ χωρὶς αὐτά, γίνονταν καὶ στὸ σπίτι τῆς νύφης, ἀλλὰ μόνο τὸ Σαββατόβραδο.

Τὸ Σάββατο τὸ βράδυ πῆγαιναν παρέα ἀπὸ τὸ γαμπρὸ μὲ τὰ ὄργανα στὸ σπίτι τῆς νύφης γιὰ μιὰ ἢ δύο ὥρες μόνο.

Τὴν Κυριακὴ ὅμως τὸ βράδυ, μετὰ τὴ στέψη, πολλοὶ συγγενεῖς τῆς νύφης πῆγαιναν ὁμαδικὰ στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ, συνήθως μετὰ τὸ δεῖπνο, γιὰ διασκέδαση.

Τὴν Κυριακὴ πρωῒ στολιζόταν ἡ νύφη ἀνάμεσα στὶς φίλες τῆς μὲ τὰ σχετικὰ τραγούδια. Μὲ συγκίνηση μεγάλῃ τὸ ἀπόγευμα ἀποχαιρετοῦσε τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλες τῆς. Ἀπὸ τὸ πρωῒ ποὺ στολίσθηκε ἔφερε καλύπτρα ἄσπρη ἢ ρόζ.

Μετὰ τὴν ἐτοιμασίαν τοῦ γαμπροῦ, κύριο μέλημα ἦταν νὰ πάρουν τὸν κουμπάρο μὲ τὴν παρέα του μὲ τὴ συνοδείαν τῶν μουσικῶν ὀργάνων. Μετὰ τὸ γεῦμα ξεκινούσε ἡ γαμήλια συνοδεία γιὰ νὰ πάρουν τὴ νύφη. Ξεκινώντας ὁ γαμπρὸς στὸ κατῶφλι τοῦ σπιτιοῦ, κάνοντας τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ, ἀναποδογύριζε δοχεῖο γεμάτο νερὸ καὶ ἐρραίνεται μὲ ρύζι ἀπὸ τὴ μητέρα του. Προηγεῖτο τῆς συνοδείας ἡ μουσικὴ, ἀκολουθοῦσε ὁ κουμπάρος, πίσω του ὁ γαμπρὸς ποὺ συνοδεύονταν ἀπὸ τοὺς φρατᾶτους (μπράτιμους) καὶ φίλους του καὶ μετὰ ἡ ὅλη παρέα, ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας ἦτο νεάνις φέρουσα στὸ κεφάλι δίσκο μὲ κουφέτα καὶ ρύζι. Τὰ κουφέτα αὐτὰ καὶ τὸ ρύζι ἀνακατεύονταν μὲ ὅμοια στὸ σπίτι τῆς νύφης (δηλωτικὸ τῆς συνάψεως τῆς συγγενείας).

Τελευταῖα ἀκολουθοῦσαν ἓνα ἢ δύο ἄλογα, πάνω στὰ ὁποῖα καβάλα ἀνέβριζαν παιδὶ (ἀγόρι), τοῦ ὁποίου οἱ γονεῖς ἔπρεπε νὰ ζοῦν. Τὰ ἄλογα προορίζονταν γιὰ τὴ μεταφορὰ τῆς προίκας στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ.

Κατὰ τὴ διαδρομὴ, τόσο στὴ μετάβαση στὸ σπίτι τῆς νύφης ὅσο καὶ στὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἐπάνοδο στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ, ρίχνονταν τουφεκιές, τὸ σύνθημα τῶν ὁποίων ἔδιναν ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς χωροφυλακῆς, ποὺ ἦσαν καλεσμένοι.

Οἱ συμπεθεροὶ, ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς νύφης, ἐβγαίνουν πρὸς ὑποδοχὴν μὲ

μπουκάλια κρασί καὶ ποτήρια. Ὑστερα ἀπὸ ἀστεία πειράγματα καὶ τὸ σχετικὸ κέρασμα, ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι, ἡ γαμήλια συνοδεία τοῦ γαμπροῦ ἔμπαινε μέσα στὸ σπίτι, ὅπου, ἂν δὲν εἶχε προηγηθῇ ἡ τέλεση τῆς ἱεροτελεστίας τοῦ ἀρραβώνα, γινόταν αὐτὴ ἀπὸ τὸν ἱερέα.

Μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν κουφέτων καὶ ρυζιοῦ καὶ τὸ φόρτωμα τῆς προίκας, ἡ συνοδεία ξεκινοῦσε γιὰ τὴ στέψη στὴν ἐκκλησία.

Ἡ προίκα ὁδηγεῖτο κατ' εὐθείαν στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ, πάνω δὲ σ' αὐτὴ ἔβαζαν πάντοτε ἀγόρι μὲ γονεῖς ποὺ ζοῦσαν.

Ἡ συνοδεία τοῦ γάμου τώρα μὲ προπορευομένη τὴν τοῦ γαμπροῦ ξεκινοῦσε γιὰ τὴν ἐκκλησία. Τὴ νύφη, ὅταν ἐβγαίνει ἀπὸ τὸ σπίτι, ἔρραιναν μὲ ρύζι, ὅπως καὶ στὸ δρόμο ἀπὸ τὰ συγγενικά σπίτια καὶ ἄλλα. Τὴ νύφη συνόδευε ἕως τὴν ἐκκλησία ὁ πατέρας τῆς ἢ ἀδελφός τῆς.

Στέφανα γιὰ τὴ στέψη εἶχε κοινὰ γιὰ ὅλους ἡ ἐκκλησία ἀσημένια. Κατὰ τὴ στέψη ἔρραίνοντο οἱ νεόνυμφοι μὲ ρύζι καὶ λουλούδια.

Στὸ σπίτι ἀνέμενε τοὺς νεόνυμφους ἡ πεθερά καὶ ὁ πεθερός. Ἡ νύφη ἔπρεπε νὰ πατήσῃ τὸ κατώφλι μὲ τὸ δεξιὸ πόδι καὶ παίρνοντας ἀπὸ πιάτο ποὺ βαστοῦσε ἡ πεθερά φρέσκο βούτυρο, ἄλειψε τὸ ἀνώφλι τῆς πόρτας μ' αὐτὸ σὲ σχῆμα σταυροῦ.

Μέσα στὸ σπίτι κοβόταν, στὸ κεφάλι τοῦ γαμπροῦ καὶ τῆς νύφης, ἡ τούρτα (ποὺ εἶχε ζυμωθῇ μὲ τὸ νερὸ τῶν 3 βρύσεων). Ἀπ' αὐτὴν ἔτρωγαν οἱ νεόνυμφοι καὶ κομμάτια μοιράζονταν σ' ὅλους.

Τὸ βράδυ τῆς Κυριακῆς ἐξακολουθοῦσε τὸ γλέντι μὲ συμμετοχὴ καὶ τῶν συγγενῶν τῆς νύφης, οἱ ὁποῖοι προσέρχονταν μετὰ τὸ δεῖπνο.

Τὴ Δευτέρα τὸ μεσημέρι προσκαλοῦνταν οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης στὸ γεῦμα, οἱ γυναῖκες συγγενεῖς τῆς ἔφεραν σὲ πιάτα τηγανίτες πασπαλισμένες μὲ ζάχαρι (ἀντὶ ἄχνης).

Τὸ ἀπόγευμα τῆς Δευτέρας, ὅποταν ἡ νύφη ἀπέβαλλε τὴν καλύπτρα, στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ στήνόταν χορός. Στὸ κεφάλι τοῦ χοροῦ ἦταν ὁ κουμπάρος μὲ τὸ γαμπρὸ καὶ τὴ νύφη, μ' ὅλους τοὺς συγγενεῖς. Τραγουδοῦσαν ξεχωριστὸ τραγοῦδι στὸ χορὸ αὐτὸ μὲ συνοδεία τῶν ὀργάνων. (Πολὺ λίγα, δυστυχῶς, ἀπὸ τὰ βλάχικα τραγοῦδια τοῦ γάμου κ.ἄ. μπόρεσα νὰ βρῶ, ποὺ τὰ παραθέτω σὲ εἰδικὸ μέρος στὴ συνέχεια).

Τὸ βράδυ τῆς Δευτέρας ἐξακολουθοῦσε ἡ διασκέδαση. Σὲ ὀρισμένη ὥρα, μετὰ τὸ δεῖπνο καὶ μετὰ τὸ χαιρετισμὸ τῶν συγγενῶν καὶ μὲ τίς εὐχὲς τῶν γονέων του, ὁδηγεῖτο στὸ γαμήλιο δωμάτιο, ὅπου στὴ συζυγικὴ παστάδα τὸν ἀνέμενε ἡ νεόνυμφη συμβία του.

Τὸ πρωῒ ἡ νύφη κερνοῦσε ὅλους τὸ σερμπέτι κὶ ἡ πεθερά, ἀφοῦ παρουνιαζόταν σ' αὐτὴ τὸ δεῖγμα τῆς ἀγνότητος τῆς νύφης (σινδόνια κρεβατιοῦ), ἔκανε τηγανίτες, ποὺ μοίραζε σ' ὅλους.

γ) Γέννηση παιδιοῦ

Στὴν ἐγκυμοσύνη ἡ γυναίκα δὲν ἐβγαίνει ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι μετὰ τὴ δύση τοῦ ἡλίου γιὰ τὸ φόβο τῶν ἀερικῶν.

Ὁ τοκετὸς γινόταν μὲ τὴ βοήθεια πρακτικῆς μαμμῆς τοῦ χωριοῦ, ποὺ φαίνεται ὅτι τὰ κατὰφερε ἀρκετὰ καλὰ στὴ δουλειά της. Ἐκανε χρῆση πρακτικῶν φαρμάκων, ποὺ συνέλεγε ἀπὸ χόρτα τοῦ βουνοῦ.

Ἡ λεχὼ ἔμενε κατὰκοιτη ἐπὶ 3 ἡμέρες, ὑποβαλλόταν δὲ πολλὰς φορὲς καὶ σὲ διαίτα. Ἐθῆλαζε ἀπαραιτήτως τὸ νεογέννητο ἢ στὴν ἀνάγκη ἔπαιρνε τροφὸ θηλάζουσα γυναίκα, ἡ ὁποία τὸ θῆλαζε καὶ ἐπὶ ἓνα ἔτος.

Ἡ οἰκογένεια ἐόρταζε τὸ τριημέρι τοῦ νεογέννητου. Τότε οἱ συγγενεῖς δώριζαν στὴ μητέρα καὶ τὸ παιδί χρυσὰ ἢ ἀσημένια νομίσματα. Στὸ μέτωπο τοῦ νεογέννητου ἀπὸ τὰ μαλλιά κολλοῦσαν μὲ κηρί χρυσὸ ἢ ἀσημένιο νόμισμα, πάντοτε κωνσταντινάτο. Τέτοια κρεμοῦσαν καὶ στὸ λαιμὸ τοῦ μικροῦ.

Τὰ μεσάνυχτα, στὸ τριημέρι τοῦ νεογέννητου, ἔπρεπε νὰ βασιλεύῃ ἀπόλυτη σιωπὴ σ' ὅλο τὸ σπίτι. Οἱ τρεῖς μοῖρες ἔγραφαν τὴ μοῖρα τοῦ παιδιοῦ.

Τὸ παιδί θῆλαζε ἕως τὰ δυὸ χρόνια. Παράλληλα τρεφόταν καὶ μ' ἄλλες τροφές καὶ πρὸ πάντων μὲ γάλα ἀγελάδας, ποὺ βρισκόταν σὲ κάθε σπίτι.

Ἡ γέννηση ἀγοριοῦ στὴν οἰκογένεια ἐθεωρεῖτο εὐλογία θεοῦ. Κάθε συζυγικὸ ζευγάρι ἀποκοτοῦσε πολλὰ παιδιά.

Σὲ κάθε οἰκογένεια, στὴν ὁποία συζοῦσαν δύο καὶ τρεῖς ἀδελφοὶ ἑγγαμοί, τὰ παιδιά τῶν μεγάλωναν μαζὶ κι ἀγαπημένα.

δ) Βάπτισις

Ἡ βάπτισις τῶν παιδιῶν γινόταν στὴν ἐκκλησία, ὕστερα ἀπὸ ἕξ περὶ-που μῆνες ἀπὸ τὴ γέννησή τους. Νουνὸς ἦτο πάντοτε ὁ νουνὸς τῆς οἰκογενείας. Τὸ πρῶτο παιδί, ὅπως καὶ σήμερα, ἔπαιρνε τὸ ὄνομα τοῦ παπποῦ ἢ τῆς γιαγιάς. Τὰ ὀνόματα σχεδὸν ὅλων ἦσαν ἑλληνικὰ καὶ ἁγίων τῆς ἐκκλησίας.

Στὰ βαπτίσια παρακάθονταν σὲ γεῦμα οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, οἱ ὁποῖοι φυσικὰ ἔφεραν τὰ σχετικὰ δῶρα στὸ μικρὸ. Μετὰ τὴ βάπτισις ἔμοιράζονταν καὶ στὸ σπίτι καὶ σὲ συγγενικὰ τέτοια τηγανίτες.

ε) Θάνατος

Ὁ νεκρὸς θαπτόταν, κατὰ τὰ κρατοῦντα, στὸ νεκροταφεῖο τῆς ἐκκλησίας. Στὸ στόμα τοῦ νεκροῦ ἢ στὸ χέρι του ἔβαζαν νόμισμα, συνήθως ἄσπρα (τὰ διόδια τοῦ Χάρου). Στὸ νεκρὸ ἔλεγαν τὰ μοιρολόγια. Ὑπῆρχαν εἰδικὲς μοιρολογίστρες στὸ χωριό. Τὸ πένθος τῆς οἰκογενείας γιὰ τὸ νεκρὸ ἦτο αὐστηρὸ.

13. ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

Τὸ χωριὸ τὸ διοικοῦσε συμβούλιο ἀπὸ γέροντες, ποὺ λέγονταν *αἰῶδες*. Ὁ πρόεδρος λεγόταν *κοτζαμπάσης*. Τὸ συμβούλιο εἶχε τὴ μέριμνα τῆς κατανομῆς τῶν φόρων τοῦ Δημοσίου καὶ γενικὰ γιὰ τὸ χωριό, ὅπως τὰ σημερινὰ κοινοτικά συμβούλια.

Ὑπήγετο διοικητικῶς στὸν καϊμακάμη τῆς Ἀχρίδος καὶ στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου. Δικαστικῶς ὑπήγετο στὴ Στρούγα, ὅπου ἔδρευε ἓνας δικαστής (σὰν εἰρηνοδίκης), καὶ στὴν Ἀχρίδα, ὅπου ὑπῆρχαν μεγαλύτερα δικαστήρια.

Ἐκκλησιαστικῶς ὑπαγόταν στὴ Μητρόπολη Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν μὲ ἔδρα τὸ Κρούσοβο.

Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ Σχολικὴ Ἐπιτροπὴ ἐκλέγονταν ἀπὸ κάποια γενικὴ συνέλευση τῶν ἀνδρῶν, ὅπως καὶ τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινοτήτας, ἀλλὰ ἦταν ὑπὸ τὴν ἔγκριση τῶν ἀρμοδίων τῆς κυβερνήσεως. Πάντως τὰ ὄργανα τῆς κυβερνήσεως ἀπέφευγαν τὴν ἐνεργὸ ἀνάμιξή τους στὴν ἐσωτερικὴ διοίκηση τοῦ χωριοῦ.

14. ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ - ΔΙΑΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Οἱ θρησκευτικὲς γιορτὲς, ὅπως ἀνέφερα παραπάνω, ἐορτάζονταν μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια καὶ σ' αὐτὲς ἐκφράζονταν κυρίως οἱ κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις, τόσο ἀνάμεσα στοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους, ὅσο καὶ ὅλων τῶν κατοίκων.

Ἡ γιορτὲς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ Ἀγίου Δημητρίου ἀποτελοῦσαν χρονικὴ ἀφετηρία καὶ τερματισμὸ τῶν διαφόρων μισθώσεων, τῆς προσλήψεως ὑπαλλήλων, τσομπάνων κ.λ. Οἱ γιορτὲς αὐτὲς γιορτάζονταν ἀπ' ὅλους κι ἀπὸ τοὺς μοαμεθανοὺς τοῦ χωριοῦ. Ἡ γιορτὴ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἦταν καὶ γιορτὴ τῆς ἀνοίξεως.

Ἡ γιορτὴ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, πολιούχου τῶν Κουτσοβλάχων, ὡς γνωστόν, ἔδιδε εὐκαιρία σὲ πολλὲς ἐκδηλώσεις κοινωνικὲς τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ.

Τὸ Πάσχα μὲ τὸν ἐρχομὸ τῆς ἀνοίξεως καὶ μὲ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ γιορταζόταν πανηγυρικὰ ἀπ' ὅλους.

Τὰ Χριστούγεννα γιορτάζονταν σὲ οἰκογενειακὲς συγκεντρώσεις στὰ σπίτια, μὲ διασκεδάσεις καὶ φαγοπότι. Κάθε σπίτι εἶχε τὸ βαρέλι μὲ τὸ κρασί. Κρασί παλιό, πολλῶν ἐτῶν, φυλαγόταν σὲ μικρὰ βαρέλια ἢ σὲ σφραγισμένα μπουκάλια. Τὴν πρώτη ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων κάθε σπίτι ἔκαμε πίτα (εἰδικὴ τυρόπιτα), τὴν ὁποία ἔπρεπε νὰ κόψῃ (γιὰ τὸ καλὸ τοῦ σπιτιοῦ) ἓνα πρωτότοκο ἀγόρι. Ἄν στὸ σπίτι δὲν ὑπῆρχε τέτοιο παιδί, καλοῦσαν ἀπὸ ἄλλο σπίτι. Ἐπάνω στὴν πίτα αὐτὴ ἔβαζαν σταυρωτὰ κλαδιὰ δέντρου, κομμένα φρέσκα.

Σὲ κάθε σπίτι εἶχαν, ἀπ' ὅλο τὸ καλοκαίρι, τὸν οἰκόσιτο χοῖρο, τὸ κατσίκι, ἀρνὶ ἢ πρόβατο, ποὺ τὰ ἔτρεφαν ἰδιαίτερως γιὰ τὸ κρέας κ.λ. Ἀπὸ τὸ χοῖρο ἰδιαίτερα εἶχαν τὸ κρέας, ποὺ ἔκαναν παστρουμά καπνιστὸ ἢ τὸ ἀλάτιζαν σὲ βαρέλι, τὸ λίπος, τὰ λουκάνικα καὶ τὶς τσιγαρίδες γιὰ ὅλο τὸ χειμῶνα. Τὰ λουκάνικα ἀποτελοῦσαν τὸ πρόχειρο φαγητὸ καὶ μεζὲ στὰ πιοτά.

Εἶχαν ἀκόμη τὰ βαρέλια μὲ τουρσιά λάχανα, τουρσιά πιπεριὲς καὶ ντομάτες, πράσα θαμμένα στὸ χῶμα, ποὺ διατηροῦνταν ὅλο τὸ χειμῶνα νωπά, ἄφθονες δὲ πατάτες, τῶν ὁποίων ἡ παραγωγή ἦταν ἐξαιρετικὴ (καλλιερ-γούνταν σὲ μέρη ὅπου μεγάλωνε ἡ φτέρη).

Φρούτα, μήλα, κάστανά, ἀχλάδια, καρύδια κ.ἄ. προμηθεύονταν ἀπὸ τὴν Κ. Μπεάλα ἢ ἀπὸ ἰδιόκτητα κτήματα. Τὰ φρούτα αὐτά, ὅπως καὶ στα-φύλια, φυλάγονταν σὲ ἰδιαίτερο διαμέρισμα τοῦ σπιτιοῦ ἐπάνω σὲ φτέρη.

Τὰ κάστανά ἦταν μπόλικά, γιατί ἡ κάθε οἰκογένεια εἶχε στὴν κατοχή της ὀρισμένες καστανιὲς στὶς πλαγιὲς τῆς «Κρεάστας». Τὰ κάστανά ἢ ξη-ραίνονταν ἢ θάπτονταν στὸ χῶμα, ὅπως τὰ πράσα, γιὰ τὸ χειμῶνα.

Τὸ γάλα, ἡ γιαούρτη καὶ τὸ βούτυρο ἀγελάδας ἀπὸ λίγα σπίτια ἔλειπαν τὸ χειμῶνα. Ἡ γιαούρτη φυλαγόταν σὲ πήλινα μεγάλα δοχεῖα (κιούπια).

Τὸ τυρί, μπάτζο (φέτα δὲν ὑπῆρχε), σὲ ἀρμύρα ἐτοιμαζόταν ἀπὸ τοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες, τὰ περισσότερα σπίτια τὸ εἶχαν ἀπὸ τὰ πρόβατά τους.

Ἔτσι κάθε οἰκογένεια εἶχε τὰ ἀπαραίτητα ἐφόδια καὶ γιὰ τὸ χειμῶνα. Τὰ εἶδη παντοπωλείου προμηθεύονταν ἀπὸ τὰ 4-5 παντοπωλεῖα ποὺ ὑπῆρχαν στὸ χωριό.

15. ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Ἦταν φυσικὸ ἡ εὐμάρεια καὶ γενικὰ ὅλες οἱ βιοτικὲς ἐκδηλώσεις τῶν κατοίκων τῆς Μπεάλας, ποὺ θεωροῦνταν ἀρχοντικὲς ἀπὸ τὰ γύρω χωριά καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ ἀρβανίτικα, τῶν ὁποίων τὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς καὶ γενικὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἦτο χαμηλό, νὰ προκαλοῦν τὸ φθόνο τους. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ τὸ φυλετικὸ μίσος τῶν σλαβοφώνων (Βουλγάρων) ξεχωριστὰ ἐναντίον τῆς Ἄνω Μπεάλας ἦτο μεγάλο.

Οἱ πρῶχοντες τοῦ χωριοῦ, ἀφοῦ ἐπεδόθησαν στὸ ἐμπόριο, ἀπὸ τὰ παλιὰ ἐφρόντισαν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ φιλία τῶν γειτόνων Ἀλβανῶν καὶ πρὸ πάντων τῆς Τσερμενίκας. Γιὰ νὰ ἐδραιωθῇ μάλιστα ἡ φιλία μὲ τοὺς τελευταίους πλήρωνε τὸ χωριό, σὰ δῶρο, ὀρισμένο ποσὸ χρυσῶν λιρῶν στὸ φύλαρχο τῆς Τσερμενίκας Μπιτσάκ, κατὰ χρονικὰ διαστήματα, τὸ ὁποῖο γιὰ λόγους ἐγωϊσμοῦ στὰ τελευταῖα χρόνια δὲ δεχόταν.

Ἔτσι κάθε λεηλασία, ληστεία, κλοπὴ ἢ ὁποιαδήποτε ἐνόχληση κα-τοίκου τῆς Μπεάλας, ἀπὸ οἰονδήποτε καὶ ὁπουδήποτε τῆς περιοχῆς, κολα-ζόταν αὐστηρὰ ἀπὸ τοὺς Μπιτσάκ τῆς Τσερμενίκας, ἀκόμη καὶ μὲ φόνο.

Κι αὐτὸ γιατί στὴν τουρκοκρατία οἱ Ἀλβανοὶ ὀπλοφοροῦντες καὶ ὀργανωμένοι κατὰ φάρες (φυλές) ἦσαν ἀνεξέλεγκτοι ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχές. Τὰ ποιμνία τοῦ χωριοῦ, ποὺ ἔβρισκαν στὸ βουνὸ ποὺ γειτνιάζε μὲ τὴν Τσερμενίκα, ἦσαν στὴν ἀπόλυτη φύλαξη καὶ προστασία τους¹.

Μεμονωμένες κλοπὲς καὶ ληστείες ἀπὸ Ἀλβανούς συνέβησαν ἔξω καὶ μέσα στὸ χωριὸ σὲ ἐποχὴ μετὰ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Τουρκικοῦ Συντάγματος (Χουριέτ, 1908), ὅποταν οἱ Ἀλβανοὶ εἶχαν περιορισθῇ στὰ ἀνεξέλεγκτα δικαιώματά τους ἀπὸ τοὺς Νεοτούρκους.

Στὸ χωριὸ εἶχε ἐγκατασταθῇ, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς θέσεώς του, καὶ σταθμὸς χωροφυλακῆς μὲ ἓνα ὄνυμασι καὶ 3-4 ζαπτιέδες (χωροφύλακες) στὸν Κουλά. Ἡ παραμονὴ τῆς χωροφυλακῆς στὸ χωριὸ δὲν ἦταν σταθερὴ. Πολλὲς φορὲς ἔλειπε αὐτὴ γιὰ πολλὰ χρόνια.

Κάποτε, γιὰ πολὺ λίγο καιρὸ, ἐγκαταστάθηκε καὶ διμοιρία στρατοῦ, στὴν ὁποία ὑπηρετοῦσαν μαῦροι στρατιῶτες ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἀραβίας.

Γενικά οἱ ληστές, οἱ προερχόμενοι ἀπὸ οἰοδήποτε μέρος τῆς Ἀλβανίας (κι οἱ περισσότεροι ἦσαν ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Δίβρας), δὲν ἀποτολμοῦσαν ληστείες, εἴτε ποιμνίων εἴτε ἄλλες εἰς βάρος τοῦ χωριοῦ, γιατί φοβοῦνταν ἀπὸ τοὺς διαφόρους φυλάρχους τῆς Ἀλβανίας (Δίβρας-Μάτι), ὅπου ἦσαν

1. Δηλωτικὸ τοῦ σεβασμοῦ τῶν γειτόνων Ἀλβανῶν πρὸς τὸ χωριὸ εἶναι καὶ τὸ ἑξῆς γεγὸνός:

Τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1913 ὁ σερβικὸς στρατὸς ἀποστρατευθεὶς ἄφησε γιὰ τὴ φύλαξη τῶν συνόρων πᾶνω στὸ βουνὸ πρὸς τὴν Ἀλβανία ἐλάχιστους ὀριοφύλακες. Οἱ Ἀλβανοί, ἀνοργάνωτοι ἀκόμη στὸ νεοσύστατο κράτος τους καὶ διεδικοῦντες καὶ τὴν περιφέρειαν Ἀχρίδας, θεώρησαν κατάλληλη τὴν εὐκαιρία τότε νὰ ἐξορμήσουν μὲ τὰ μπουλούκια τους γιὰ νὰ καταλάβουν τὰ διεκδικούμενα μέρη. Ἐφθασαν χίλιοι περίπου ἀπ' αὐτοὺς στὸ χωριὸ καὶ ἐδῆλωσαν ἐπίσημα ὅτι τὰ pronómia καὶ ἡ φιλία τους μὲ τὸ χωριὸ θὰ μένουν πάντα σεβαστὰ ἀπ' αὐτοὺς. Παραμένουν ἀκόμα στὸ χωριὸ τότε δέχθηκα τὴν ἐπίσκεψιν ἑνὸς ὀπλοφόρου Ἀλβανοῦ, ποὺ συνοδευόταν ἀπὸ πατριώτη φίλον μου. Ὁ Ἀλβανὸς αὐτός, ὅπως ἔμαθα κατόπιν, ἦτο ὑπασπιστὴς (πρωτοπαλίκαρα) τοῦ ἀρχηγοῦ φυλάρχου τῶν Μπιστᾶκ τῆς Τσερμενίκας. Ζήτησε ἀπὸμένα μερικὰ φυσίγγια ὅπλου μάνλιχερ ἐλληνικοῦ καὶ νὰ πάω νὰ ἐπιδείξω στὸν ἀρχηγό του τὸ ὄπλον αὐτό. Γιὰ τὴν κατοχὴ ὀπλου τέτοιου ἢ ἀκριτομυθία τοῦ φίλου εἶχε προστρέξει. Τὸ ἐλληνικὸ μάνλιχερ βρέθηκε στὴν κατοχὴ τοῦ ἀδελφοῦ μου ἀπὸ ὁδὸν Ἀρβανίτη ποὺ εἶχε μετάσχει στὴ μάχῃ τοῦ Σόροβιτς (Ἀμυνταίου, Ὀκτ. 1912) καὶ εἶχε λαφυραγωγῆσει πολλὰ τέτοια. Πῆρα 50 φυσίγγια τοῦ ὀπλου αὐτοῦ καὶ πῆγα, χωρὶς βέβαια ὄπλον, στὸν ἀρχηγό Ἀλβανό. Μόλις μὲ εἶδε κι ἔμαθε ποίος εἶμαι σηκώθηκε αὐτὸς ὄρθιος καὶ ἀφοῦ μὲ ἐχαιρέτησε κατὰ τὸν ἀρβανίτικον τρόπο μοῦ εἶπε: «Εἶσαι ὁ υἱὸς τοῦ Ναοῦ, εἰ, φοβήθηκες νὰ μὴ σὲ βλάψω ἐγὼ ὁ Μαχμούτ Μπιστᾶκ ὁ φίλος σας; Ἡμεῖς τὸ κεφάλι μας δίνουμε γιὰ τὸ χωριὸ αὐτὸ καὶ τοὺς φίλους μας!».

Οἱ γυναικοὶ Ἀρβανιτᾶδες, ἀντιστάσεως μὴ οὔσης τότε, κατέλαβαν τὴν Ἀχρίδα καὶ ἔφθασαν ἕως τὸ Πέτρινο ὄρος. Χάρηκαν μόνον γιὰ λίγες ἡμέρας τὰ ἀπελευθερωθέντα μέρη. Ἐν τῷ μεταξύ ἔφθασαν μεραρχίαι σερβικοῦ στρατοῦ καὶ σάρωσαν τὰ μπουλούκια αὐτὰ ποὺ τὰ ἔδιωξαν πέραν τῶν συνόρων.

ἔμποροι ἀπὸ τὴν Μπεάλα καὶ εἶχαν τὴν προστασία τους. Κάθε ληστρικὴ πράξη τους ἀνακαλυπτόταν εὐκόλα.

16. ΛΙΓΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Δυστυχῶς ἐπίσημα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ χωριοῦ γενικὰ δὲν ὑπάρχουν. Θὰ ἀναφέρω μόνο ὅσα ἔμαθα ἀπὸ γέρους τοῦ χωριοῦ, ἀπὸ παραδόσεις καὶ πληροφορίες ποὺ ζήτησα, ὅταν ἀκόμη ἦμουν μαθητὴς τοῦ Διασκαλείου. Πολὺ γρήγορα ἔπειτα ἐπακολούθησαν τὰ πολεμικὰ γεγονότα καὶ δὲν δόθηκε πιά εὐκαιρία μετέπειτα νὰ μάθω περισσότερα. Τὰ ὅσα ἐξέθεσα εἰς τὸ κεφ. «Ἀσχολίες τῶν ἀνδρῶν» βεβαίως ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ χωριοῦ, ἐκθέτω ὁμως καὶ τὰ παρακάτω ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις ποὺ ἀνέφερα ἀμέσως προηγουμένως.

Ἐπὶ τουρκοκρατίας, γιὰ πολλὰ χρόνια, φαίνεται ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Μπεάλας ἐξακολουθοῦσαν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ νὰ εἶναι φύλακες τῆς διαβάσεως Κιάφα-Θάν, παρὰ τὸ Ἄν δυτικὰ τῆς λίμνης Ἀχρίδος, ἀπὸ τὴν ὁποία περνάει ἡ Ἐγνατία, καὶ τῶν ὀρεινῶν διαβάσεων ἀπὸ Τσερμενίκα Ἀλβανίας διὰ τῆς Μπεάλας στὸν κάμπο Στρούγας, ὡς καὶ τῆς διαβάσεως γεφύρας τοῦ Μαύρου Δρίνου Ντομπογιάν.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τῆς Δ. Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου οἱ λεγόμενοι σήμερα Κουτσόβλαχοι, γνήσιοι Ἑλληνες, ἀπετέλεσαν τὴν 5ην καὶ 6ην λεγεῶνα τῶν Ρωμαίων (*Τσιντσάρ*, δηλ. Πεμπταίους μᾶς ἀποκαλοῦσαν καὶ μᾶς ἀποκαλοῦν καὶ σήμερα στὰ μέρη ἐκεῖνα οἱ σλαβόφωνοι κάτοικοί των). Μέσφ δὲ αὐτῶν τῶν λεγεῶνων ἐξελατινίσθησαν στὴ γλώσσα οἱ Κουτσόβλαχοι.

Ἔτσι καὶ στὴ ρωμαϊκὴ, τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας γιὰ πολλὰ χρόνια, οἱ κάτοικοι τῆς Μπεάλας ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἔχουν κυρία ἐργασία τους τὴ φύλαξη διόδων. Ὅπλα καὶ σύνεργα τῆς ἐποχῆς 18ου καὶ 19ου αἰῶνος σώζονταν ἀρκετὰ σὰν κειμήλια, ἕως τὰ τελευταῖα χρόνια, σ' ἀρκετὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὁμως τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀλβανῶν (ἴσως στὰ 1760-1800) οἱ κάτοικοι τῆς Μπεάλας ἄρχισαν σιγά-σιγὰ νὰ ἐπιδίδονται στὸ ἐμπόριο στὶς κοντινὲς πόλεις (Στρούγα, Ἀχρίδα, Ἐλμπασάν, Τίρανα) καὶ στὸ ἐξωτερικὸ (Σερβία, Κροατία) καὶ κατόπιν στὰ χωριὰ τῆς Ἀλβανίας (Δίβρα, Μάτι). Ὅπως ἔγραψα κι ἄλλοι, στὰ σημειώματά μου αὐτά, ὁ Σέρβος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου Ντ. Πόποβιτς ἀναφέρει στὸ βιβλίο του «Συμβολὴ στὴ Σερβικὴ Ἀγορά» ἐμπόρους ἀπὸ τὴν Μπεάλα στὸ Ζέμουν κι ἄλλοι.

Ἔως τὸ 1870 πάνω-κάτω οὐδεμία διάκριση, ἀπὸ ἀπόψεως ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς, ὑπῆρξε μεταξὺ ὧν τῶν κατοίκων τῆς περιφερείας Ἀχρίδος. Ὅλοι εἶχαν ἑλληνικὲς ἐκκλησίες καὶ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ὅπου μποροῦσαν. Ἀπὸ τῆς ἐμφάνισέως ὁμως τοῦ βουλγαρισμοῦ, ποὺ ἔγινε μὲ ἀνα-

γνώριση ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυβέρνησις ξεχωριστῶν Βουλγάρων ἐπισκόπων, ἄρχισε ἡ διαμάχη γιὰ τὴν ἐπικράτησι τῶν Βουλγάρων στὴ Μακεδονία μὲ ἐξόντωσι τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου.

Τὸ 1888, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἀκούραστος ἐθνικὸς μαχητὴς, πολιτευτὴς Φλωρίνης καὶ Μοναστηριώτης τὴν καταγωγὴ Γ. Χ. Μόδης στὸ βιβλίο του Ὁ «Μακεδονικὸς Ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη Ἱστορία» (σελ. 130), ὁ καθηγητὴς Σ. Πηχεὼν ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα ὀργάνωσε ἐπαναστατικὸ κίνημα στὸ ὁποῖο μυήθηκαν πολλοὶ ἔμποροι κι ἄλλοι ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ μερικοὶ ἀπὸ τὴν Μπεάλα καὶ ὁ ἴδιος ὁ πατέρας μου Ναοὺμ Α. Τοπάλης, ὅπως μοῦ εἶχε διηγηθῇ καὶ εἶχε γράψει σὲ ἀπομνημονεύματά του, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν.

Ἔτυχε μάλιστα, συμπτωματικὰ μὲ τὴν ὡς ἄνω ἐπαναστατικὴ κίνησι τῶν Πηχεωνικῶν, ὅπως ὀνομάσθηκε, κατὰ τὸ χρόνον ἐκεῖνο (1888) νὰ συμβῇ στὸν πατέρα μου καὶ τὸ ἐξῆς σοβαρὸ γεγονὸς. Αὐτὸ μαζὶ μὲ τὴν κατηγορίαν τῆς συμμετοχῆς του στὰ «Πηχεωνικά» ὁδήγησε τὸν πατέρα στὶς φυλακὲς Μοναστηρίου, γιὰ νὰ δικασθῇ ὡς ἐπαναστάτης. Τὸ γεγονὸς τὸ ἀναφέρω ὅπως τὸ ἄκουσα ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ὁ πατέρας μου μαζὶ μὲ τοὺς δύο ἀδελφοὺς εἶχε ἀπὸ πολλὰ χρόνια στὰ Τίρανα τῆς Ἀλβανίας ἐμπορικὸ κατὰστημα. Ἡ φήρμα τοῦ καταστήματος, ὅπως καὶ στὴν ἀλληλογραφία, ἦταν «Ναοὺμ Ἀν. Τοπάλης καὶ ἀδελφοί» τουρκιστὶ καὶ ἐλληνιστὶ. Τὸ 1888 ἐπισκέφθηκαν τὸν πατέρα μου στὸ κατὰστημά του ἐκεῖ δύο ἔμποροι ξένοι, οἱ ὁποῖοι, ὅπως τὸν διαβεβαίωσαν, κατὰγονταν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἶχαν κατὰστημα στὴν Πόλιν μὲ ὑποκατὰστημα στὴ Θεσσαλονίκη. Αὐτοί, οἱ δὴ-θεν ἔμποροι, ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμία τους νὰ συνεργασθοῦν ἐμπορικῶς. (Σημειωτέον ὅτι οἱ ἔμποροι ἀπὸ τὴν Μπεάλα στὴν Ἀλβανία εἶχαν ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ ἐμπόρους περισσότερο Ἑλλήνας, τῶν πόλεων Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης). Φιλοξενήθηκαν ἀπὸ τὸν πατέρα μου καὶ μέσα στὸ κατὰστημά του ἔγραψαν ἐπιστολές, ποὺ περιέκλεισαν καὶ ταχυδρόμησαν σὲ φακέλλους τοῦ καταστήματος μὲ τὴν ἐπιγραφὴ ποῦ ἀναφέραμε. Οἱ δύο αὐτὲς ἐμπορικὲς (:) ἐπιστολές, ἄγνωστο πῶς, περιήλθαν στὰ χεῖρια τῆς τουρκικῆς ἀστυνομίας. Ἀπὸ αὐτὲς ἀποκαλύφθηκε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ δύο Ρώσους ἀξιωματικούς. Αὐτοὶ μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ ἐμπόρου περιόδευαν ὅλη τὴ Β.Δ. Μακεδονία καὶ εἶχαν φθάσει ἔτσι καὶ στὰ Τίρανα. Διέδιδαν τὴ σλαβικὴ προπαγάνδα καὶ ὅτι προστάτρια τῶν Χριστιανῶν τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου ἦταν ἡ Μεγάλῃ Ρωσία, μὲ τὴ βοήθειά της δὲ πρέπει νὰ ξεσηκωθοῦν ὅλοι ἐναντίον τῶν Τούρκων γιὰ νὰ ἐλευθερωθοῦν.

Μὲ αὐτὴ τὴν κατηγορίαν καὶ ἐν συνδυασμῷ τῆς συμμετοχῆς του στὰ «Πηχεωνικά» συνελήφθη ὁ πατέρας μου τὸ 1888. Ὅλη ἡ περιουσία του κατασχέθηκε καὶ λεηλατήθηκε καὶ σιδηροδρόσιμος μεταφέρθηκε ἀπὸ τὰ Τίρανα στὸ Μοναστήρι μὲ τὴν κατηγορίαν τοῦ ἐπαναστάτου. Διέτρεξε τὸν

κίνδυνο τῆς καταδίκης στὴν ἐσχάτη τῶν ποινῶν, ἀλλὰ χάρις στὴν ἐπέμβαση τοῦ πασᾶ Τοπτάνη καὶ τοῦ φυλάρχου Ζώγου τῶν Τιράνων, ἀπαλλάχθηκε ὁ πατέρας μου διαδοχικῶν ποινῶν καὶ ἀπολύθηκε ἀπὸ τὶς φυλακὲς στὶς 25 Μαρτίου 1889, ἡμέρα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. (Ὁ πασᾶς Τοπτάνης καταγόταν ἀπὸ τὰ Τίρανα καὶ ἦταν ὑπουργὸς στὴν τουρκικὴ κυβέρνησις καὶ συνδεόταν μὲ φιλία μὲ τὸν πατέρα μου, ὁ δὲ Ζώγος ἦταν φύλαρχος ἀπὸ τὴν περιφέρεια Μάτι Ἀλβανίας ἐγκατεστημένος στὰ Τίρανα καὶ εἶχε ὑπὸ τὴν προστασία τὸν πατέρα μου καὶ τοὺς ἀδελφούς του, τῶν ὁποίων τὸ κατάστημα ἦταν ἰδιοκτησία του. Ἐπρόκειτο γιὰ τὸν πάππο τοῦ τῶς βασιλιᾶ τῆς Ἀλβανίας Ἀχμέτ Ζώγου).

Ὅπως μοῦ διηγήθηκε ὁ πατέρας μου, στὸ κίνημα Πηχεῶν εἶχαν μνηθῆ περὶ τοὺς 20 ὅπλοφόροι ἀπὸ τὴν Μπεάλα. Αὐτοὶ εἶχαν ἐτοιμασθῇ καὶ εἶχαν φθάσῃ στὸ Πέτρινο ὄρος (ἀνάμεσα Ἀχρίδας καὶ Ρέσνας).

Τὸ 1897 πέντε κάτοικοι τῆς Μπεάλας εἶχαν καταταχθῇ στὰ ἀνταρτικὰ σώματα τῆς Δυτ. Μακεδονίας, ποὺ συγκροτήθηκαν τότε. Τὰ ὀνόματά τους ἀναφέρονταν ἀπὸ γέρους τοῦ χωριοῦ.

Τὸ 1903 καὶ στὸ διαβόητο «Ίλιντεν» (20 Ἰουλίου, τὴν ψευδοεπανάσταση δηλ. τῶν Βουλγάρων) δὲν ἐπετράπη στοὺς δῆθεν ἐλευθερωτὲς νὰ καταφύγουν στὴν Μπεάλα ἢ στὴν περιοχή της, παρὰ τὶς ὑποσχέσεις καὶ ἀπειλὲς τῶν Βουλγάρων. Ἐνστικτωδῶς ἀντέδρασαν καὶ δὲν ἐμπιστεύθηκαν στὰ κηρύγματά τους.

Τὸ 1904-1908, στὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα, τὸ χωριὸ ἀντετάχθη στὴ βουλγαρικὴ προπαγάνδα. Οἱ κομιτατζήδες Βούλγαροι δὲν τολμοῦσαν νὰ πλησιάσουν τὸ χωριό. Τοῦναντίον τὰ ἀνταρτικὰ (ἐλληνικὰ) σώματα τῆς περιοχῆς Στρούγας μὲ τοὺς ὀπλαρχηγούς Δημήτρη Νέστορα ἀπὸ τὴ Ραδογκόσδα (χωριὸ παρὰ τὸ Λύν) καὶ Ἀλέκο Παπαϊωακείμ (υἱὸ τοῦ ἱερέα Στρούγας Παπαϊωακείμ Τσικάρη, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐγκατασταθῇ καὶ ἀπέθανε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν στὴν Ἑδεσσα), περιθάλλονταν καὶ εὑρίσκαν στὸ χωριὸ ἀσφαλὲς καταφύγιο. Στὸ σῶμα αὐτὸ εἶχε καταταγῇ καὶ ὁ Τούνης Νίτσου-Τοπάλης ἀπὸ τὴν Μπεάλα, ὁ ὁποῖος ἐφονεύθη ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τὸ 1916, ὅταν κατελήφθησαν τὰ μέρη ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα.

Τὸ 1916 οἱ Βούλγαροι ἐξετόπισαν καὶ ἐξόρισαν τὸν ἐλληνικὸ πληθυσμὸ τῆς Μπεάλας — Ἀνω καὶ Κάτω — στὴν παλιὰ Βουλγαρία καὶ στὴν παλιὰ Σερβία (στὴν περιφέρεια Νίσας), ὁπόθεν μετὰ τὴν ἀνακωχὴ τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ἐπέστρεψε ἀποδεκατισμένος ἀπὸ τὶς κακουχίες καὶ τὴν ἀσθένεια τῆς ἰσπανικῆς γρίπης.

Ἔτσι τὸ χωριὸ ξαναζοῦντανε ἀπὸ τὸ 1919 ἕως τὸ 1941. Τὸ 1941 ὅμως, ὅταν τὰ μέρη ἐκεῖνα περιήλθαν στὴν κατοχὴ τῶν Ἱταλῶν καὶ Ἀλβανῶν, οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ἐκδιώχθηκαν ὅλοι γενικῶς καὶ τὰ σπίτια τους κατεστράφησαν ἀπὸ τὰ θεμέλια, ἔμεινε δὲ ἄθικτη μόνο ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀγίας

Παρασκευῆς. Κι ὅλα αὐτὰ γιατί οἱ παρτιζάνοι τοῦ Τίτο (ἀρχηγοῦ τῆς Γιουγκοσλαβίας) εὑρίσκαν λαμπρὸ καὶ ἀσφαλὲς καταφύγιο στὸ χωριό.

Τὴν ἄλλοτε ὑπάρξῃ λοιπὸν βλαχοχωριοῦ, ποὺ βρισκόταν στὰ πέρατα τῆς Β.Δ. Μακεδονίας, θὰ θυμίζουν τὰ ἐρείπιά του αὐτὰ κι ἡ ἐκκλησία του. Καὶ τὸ χωριὸ αὐτὸ ἦταν στῇ γωνιά ἐκείνῃ ἀπὸ τὰ μοναδικὰ γιὰ τὸν ἀρχαῖο, ἀπλὸ καὶ ἰδιόρρυθμο πολιτισμὸ του.

Β'. ΚΑΤΩ ΜΠΕΑΛΑ - ΚΑΜΠΟΥ

Τὸ χωριὸ Κάτω Μπεάλα τὸ ἀποκαλούσαμε ἀπλῶς Κάμπου. Μπεάλα λέγανε μόνο τὴν Ἄνω Μπεάλα.

Ἡ ἐπίσημη ὀνομασία του ἦταν καὶ αὐτοῦ Κάτω Μπέλιτσα ἢ Βέλιτσα. Εἶναι τὸ ἕτερο ταίρι, βλαχοχώρι τῆς Ἄνω Μπεάλας. Εἶχαν τόση ὁμοιότητα ἀναμεταξὺ τους καὶ τὰ δύο, ποὺ δὲν ξεχωρίζονταν σὲ τίποτε. Αὐτὸ ὁφίσταται καὶ σήμερα.

Ἡ θέση του εἶναι ἀνατολικά τῆς Ἄνω Μπεάλας, στὸν κάμπο καὶ στὰ ριζώματα τῶν ὑψωμάτων «Κρεάστας» καὶ «Τσιτάτε». Ἀπέχει κατ' εὐθείαν γραμμὴ ἀπὸ τὴν Ἄνω περὶ τὰ 5 χιλιόμετρα, ὁ δρόμος ὅμως αὐτὸς δὲν εἶναι πολὺ βατός, μᾶλλον εἶναι κατσικόδρομος καὶ πολὺ ἀνηφορικός.

Γειτονεύει ἀνατολικά μὲ τὸ σλαβικὸ χωριὸ Βράνιστα, ἀπέχον περὶ τὰ 2 χιλιόμετρα, νοτίως μὲ τὸ χωριὸ Ζαγράτσανη καὶ τὰ τέως ἔλη (βάλτο Shoum), πρὸς βορρᾶν σ' ἀπόσταση 3 χιλιομ. ἔχει τὸ χωριὸ Ὀχτήσι (ποὺ ἄλλοτε θὰ τὸ λέγανε Ὀκτώ Ἐκκλησία=Ὀκτωκλῆς=Ὀχτής), ἀρβανίτικο χωριό, καὶ βορειοανατολικά σ' ἀπόσταση 2-2 ½ χιλιομ. εἶναι τὸ χωριὸ Βελέστα, ἀρβανίτικο κι αὐτὸ κοντὰ στῇ γέφυρα τοῦ ποταμοῦ Μαύρου Δρίνου καὶ τοῦ χωριοῦ Ντομπογιάν (ἀρβανίτικου), ὅπου στῇ ρωμαϊκὴ καὶ πρωτοβυζαντινὴ ἐποχὴ ὑπῆρχε ὁ σταθμὸς τῆς γεφύρας διαβάσεως (Pons Servilius).

Συγκοινωνοῦσε μὲ τὴν Ἄνω Μπεάλα ἀπὸ δύο δρόμους, Ὁ ἓνας, διὰ μέσου τοῦ χωριοῦ Ὀκτῆσι καὶ πλησίον τοῦ χωριοῦ Βέφτσανη (καρρόδρομος ἕως τῇ Βέφτσανη) καὶ ἐκεῖθεν ἀνηφορικὰ πρὸς βορρᾶν (μουλαρόδρομος) σὲ 2-2 ½ ὥρες. Ὁ ἄλλος ἀνηφορικός ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ χωριὸ Βίσνιε (σλάβικο) νοτιοδυτικὰ σὲ 2 ὥρες περίπου. Ὑπῆρχε κι ὁ δρόμος διὰ μέσου τοῦ ὑψώματος «Κρεάστα», ἀλλὰ δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο, ὥς ἀνώμαλος.

Εἶχε ἕως τὸ 1912 πληθυσμὸ περὶ τὶς 60-70 οἰκογένειες κουτσοβλάχικες (ἐλληνικὲς) καὶ 4-5 ἀρβανίτικες, ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθῇ ἀπὸ τὸ χωριὸ Βελέστα. Σήμερα (1970) θὰ ἔχη περὶ τὶς 180 οἰκογένειες ἀπὸ τὶς ὁποῖες 40-50 ἀρβανίτικες.

Κι αὐτὸ τὸ χωριὸ ὑπέστη τὰ ἴδια δεινὰ καὶ τοὺς ἴδιους διωγμοὺς μὲ τὴν Ἄνω Μπεάλα κατὰ τὰ ἔτη 1916-1918.

Τὸ 1919, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν ἐκτοπισθέντων δύο χωρίων ἀπὸ τῇ

Βουλγαρία, ἐγκαταστάθηκαν σ' αὐτὸ μερικὲς οἰκογένειες ἀπὸ τὴν Ἄνω Μπεάλα, ὕστερα δὲ ἀπὸ τὴν πλήρη καταστροφὴ ταύτης κατὰ τὸ 1941-1944 ἐγκαταστάθηκαν καὶ πολλὲς ἄλλες. Ἔτσι ὁ πληθυσμὸς τοῦ χωριοῦ Κάτω Μπεάλα ἀνέρχεται σήμερα (1970) σὲ 180 οἰκογένειες περίπου.

Ὅπως πληροφοροῦμαι τελευταῖα ἀπειλεῖται νὰ ἐποικισθῇ μὲ πολλὰς οἰκογένειες ἀρβανίτικες ἀκόμη ἀπὸ τὴν πλησίον Βελέστα, γιατί εἶχε ἔκταση μεγάλη — μήκος 1 1/2 χιλιόμετρα.

Οἱ κάτοικοι τῆς Κάτω Μπεάλας (Κάμπου) δὲν διέφεραν σὲ τίποτε ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν τῆς Ἄνω Μπεάλας. Εἶναι ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴν τοποθεσία αὐτὴ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Μπεάλας (Βελίτσας), ποὺ ἦταν κοντὰ στὴ σημερινὴ Βελέστα, φύλακες ἕως τότε τῆς διάβασης τοῦ Δρίνου (γεφύρας) πρὸς ἀνατολὰς.

Πότε ἀκριβῶς ἔγινε ἡ πρώτη ἐγκατάσταση τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ σ' αὐτὴ τὴ θέση εἶναι ἀνεξακριβωτο. Πάντως οἱ κάτοικοι καὶ τῶν δύο χωριῶν εἶχαν στενοὺς συγγενικοὺς δεσμούς, τὰ αὐτὰ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ συνεπῶς τὰ ὅσα ἔγραψα γιὰ τὴν Ἄνω (ἐκτὸς φυσικὰ τῆς ιδιοτυπίας τῶν τοποθεσιῶν) ἰσχύουν ἀπολύτως καὶ γιὰ τὴν Κάτω Μπεάλα.

Τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τῆς Κάτω Μπεάλας εἶναι ἡ ἀπασχόληση τῶν κατοίκων καὶ μὲ τὴν γεωργία. Ἔχουν ἰδιόκτητα χωράφια, ἀμπέλια καὶ κήπους. Στὶς γεωργικὰς πάντως δουλεῖς ἐλάχιστοι ἄνδρες ἀσχολοῦνταν. Οἱ περισσότεροι ἦσαν ἔμποροι στὴ Δίβρα. Γιὰ τὶς γεωργικὰς τοὺς ἀσχολίεες εἶχαν μισθωτοὺς ἀπὸ τὰ γύρω σλαβόφωνα χωριά, ἢ τὶς ἄφηναν στὶς γυναῖκες τοὺς.

Τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ, λιθόκτιστα ἢ πλινθόκτιστα (μονώροφα, διώροφα), μὲ τὶς σχετικὰς γεωργικὰς ἐγκαταστάσεις, εἶναι πολὺ ἀραιὰ κτισμένα. Ἡ ὅλη ἔκταση τοῦ χωριοῦ ὑπερβαίνει σὲ πλάτος τὸ ἓνα χιλιόμετρο καὶ σὲ μήκος τὸ ἓνα καὶ μισὸ χιλιόμετρο. Ὅλογυρα ἀπὸ τὰ περισσότερα σπίτια ἔχουν (ἢ εἶχαν) ἀρκετὴ ἔκταση μὲ κήπους καὶ χωράφια, ποὺ σπέρνονταν τὰ περισσότερα μὲ καλαμπόκι, κολοκύθια, φασόλια κ.λ. καὶ πολλὰ ὀπωροφόρα δέντρα. Τὸ πότισμα τῶν κήπων καὶ χωραφιῶν εἶναι πλούσιο μὲ τὰ ἄφθονα καθαρὰ νερά τοῦ ποταμοῦ Μπελίτσα, ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὴν τοποθεσία ποὺ ἦταν ἄλλοτε ἡ Ἄνω Μπεάλα, ὅπως ἔγραψα στὸ σχετικὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν τελευταία.

Ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ, ποὺ ἀσχολοῦνταν καὶ μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ μὲ τὴ γεωργία, ἦταν κάπως καλύτερη ἀπὸ τῆς Ἄνω Μπεάλας. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἐξήλευν γενικὰ τὴν πρὶν νοικοκυρεμένη καὶ ἀσύγκριτα καλύτερη διαβίωση τῶν κατοίκων τῆς τελευταίας, ἰδίως γιὰ τὶς δροσιεὺς καὶ τὸ ὥραιο κλίμα τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ.

Τὸ χωριὸ εἶχε ἐκκλησία ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου,

κτισμένη, ἂν θυμᾶμαι καλὰ, τὸ ἔτος 1901. Φαίνεται ὅτι τότε αὐτὴ ἀνοικοδομήθηκε στὰ παλιὰ θεμέλιά της, γιατί ὑπῆρχε παλιὰ ἐκκλησία.

Οἱ ἐλληνικὲς ἐπιγραφές, γιὰ τὸ κτίσιμο καὶ τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας σώζονται καὶ ἐπάνω στὶς εἰκόνες τῶν ἁγίων.

Εἶχε ἓνα ἱερέα κι ἓνα δάσκαλο Ἑλληνα. Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα δὲν εἰσεχώρησε.

Ἡ ἐκκλησία καὶ τὸ σχολεῖο ἐλειτούργησαν ἐλληνικὰ ἕως τὸ 1912. Ἕνας δάσκαλος, καταγόμενος ἀπὸ τὸ Πισοδὲρι Φλωρίνης καὶ ὀνομαζόμενος Γρηγόριος Χασόπουλος, ὑπηρέτησε ἐπὶ δέκα καὶ πλέον ἔτη στὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ. Στὰ τελευταῖα χρόνια, ἀπὸ τοῦ 1906, εἶχε ἰδρυθῇ καὶ δημοτικὸ σχολεῖο θηλέων.

Τελευταῖος δάσκαλος τοῦ σχολείου τούτου, κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1912-1913 ἦταν ὁ Ἰωάννης Σημαντήρας καταγόμενος ἀπὸ τὸ Γιαγκοβέτσι Ρέσνας (Πρέσπας), τώρα δὲ συνταξιούχος στὴ Φλώρινα. Τὸ σχολικὸ ἔτος αὐτό, δυστυχῶς, ὑπῆρξε τὸ τελευταῖο γιὰ τὴν ἐκπαίδευση στὰ χωριά ἐκεῖ. Ὁ ἀγαπητός μου συνάδελφος Ἰ. Σημαντήρας θυμᾶται μὲ συγκίνηση ζωηρὰ τὴν τελευταῖα ὑπηρεσία στὸ μακρινὸ αὐτὸ χωριό. Ἀλησμόνητα γι' αὐτὸν εἶναι τὰ συνταρακτικὰ γεγονότα ποὺ συνέβησαν τότε καὶ κινδύνεψε σοβαρὰ κι αὐτὴ ἡ ζωὴ του ἀπὸ τοὺς βουλγάρους κομιτατζήδες. Εἶχεν ἀρχίσει τὸ 1912 ὁ πόλεμος τῶν Βαλκανικῶν Συμμάχων ἐναντίον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ σερβικὸς στρατός (ὅπως κι ὁ ἐλληνικὸς) εἶχε προσλάβει ἐθελοντὲς σὰν προπομποὺς (προσκόπους), γιὰ τὴν παρενόχληση τοῦ ὑποχωροῦντος τουρκικοῦ στρατοῦ, κομιτατζήδες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν δράσει στὰ μέρη ἐκεῖνα στὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα (1900-1908). Ἔτσι στὸ χωριὸ ἔφθασε καὶ ὁμάδα τοῦ βουλγάρου διαβοήτου ἀρχικομιτατζῆ Πέτρι Τσάουλεφ ὀνόματι. Πρώτῃ δουλειὰ αὐτοῦ τοῦ ἀπελευθερωτοῦ (;) ἦταν νὰ ἐξοντώσῃ κάθε τι τὸ ἐλληνικὸ στὰ μέρη αὐτὰ σὰν ἀσύδοτος, πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως ἀπὸ τὸν σερβικὸ στρατό. Ὁ μὲν δάσκαλος Ἰ. Σημαντήρας κατόρθωσε νὰ διασωθῇ, ἀλλὰ οἱ δύο ἱερεῖς τοῦ χωριοῦ Παπαπασχάλης Παπακλήμης καὶ Παπαχρήστος Παπᾶ ἔπεσαν θύματα τῆς βουλγαρικῆς θηριωδίας, ἐσφάγησαν ἀγρίως. Εἶναι καὶ οἱ δύο οἱ τελευταῖοι ἐλληνες παπάδες, ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάληψη τῶν μερῶν ἐκείνων ἀπὸ τοὺς Σέρβους, οἱ ὁποῖοι, ὡς γνωστόν, ἀπαγόρευσαν ἔκτοτε τὴ λειτουργία τῶν ἐλληνικῶν ἐκκλησιῶν καὶ σχολείων. Ἐπεσαν κι αὐτοὶ γιὰ τὰ ἐλληνικὰ ἰδεώδη στὴ μακρινὴ αὐτὴ γωνιά. Ὑπῆρξαν κι οἱ δύο συγγενεῖς μου.

Σημειωτέον ὅτι οἱ βούλγαροι κομιτατζήδες εἶχαν ἐπιχειρήσει, κατὰ τὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα, πολλὰς φορὲς τὴ δολοφονία προυχόντων, ἱερέων, δασκάλων καὶ ἄλλων ἀντιδρώντων στοὺς σκοποὺς τῶν ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν χωριῶν Ἀνω καὶ Κάτω Μπεάλας. Εἶχαν ὅμως ἀποτύχει χάρη στὴν

ὀργανωμένη ἄμυνα καὶ τῶν ὀλίγων ἐλλήνων ἀνταρτῶν καὶ τῶν κατοίκων καὶ μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν φίλων Ἀλβανῶν.

Ἀναφέρω ὁμως μιὰ τέτοια ἀπόπειρα δολοφονίας ἐναντίον τοῦ ἱερέα Παπαπασχάλη, ποῦ ἐγινε μὲ δραματικὲς συνθήκες τὸ ἔτος 1907 στὴν Κ. Μπεάλα. Ἡ αὐτοθυσία τῆς γυναίκας τοῦ παπαδιᾶς ἔσωσε τότε τὴ ζωὴ του, ἀλλὰ αὐτὴ ἔπεσε ἡρωϊκά, ἀφοῦ τραυματίσθηκε θανάσιμα. Εἶχε προαισθανθῇ αὐτὴ μπροστὰ ἀπὸ πολλὰς ἡμέρες τὸ κακὸ ποῦ θὰ συνέβαινε στὸ σπίτι της¹.

Καθ' ὅλη τὴ διαδρομὴ τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ, οἱ κάτοικοί του, ἀδελφωμένοι μὲ τοὺς Ἐνω Μπελιάνους, ἔμειναν πιστοὶ στὰ πάτρια καὶ στὴν ἐλληνικὴ ἰδεολογία.

Γ'. ΜΕΡΙΚΑ ΑΠΟ ΤΑ ΒΛΑΧΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΑΝΩ ΚΑΙ ΚΑΤΩ ΜΠΕΑΛΑΣ

Θὰ γράψω πολὺ λίγα μόνο ἀπὸ τὰ κουτσοβλάχικα τραγούδια τῶν δύο χωριῶν, γιατί μιὰ τέτοια πλήρης συλλογὴ τους προϋποθέτει ἐργασία συστηματικὴ καὶ ἐπιμελημένη, πράγμα ποῦ δὲν ἐπεχείρησα τὸν καιρὸ ποῦ ἔπρεπε. Μιὰ συλλογὴ τέτοια, ὅχι βέβαια πλήρη, ὅπωςδῆποτε ὁμως καλὴ, εἶχα κάμει στὰ 1911-1912, ὡς μαθητῆς τοῦ Διδασκαλείου Μοναστηρίου. Δυστυχῶς ὁμως τόσο αὐτὴ ἡ συλλογὴ τῶν τραγουδιῶν, ὅσο κι ἄλλα δυσεῦρετα παλιά βιβλία τῆς πατρικῆς μου βιβλιοθήκης κατεστράφησαν ἀπὸ

1. Στὴν ἀπόπειρα αὐτὴ τῆς δολοφονίας τοῦ Παπαπασχάλη συνέβη τὸ ἐξῆς ψυχικὸ φαινόμενο ποῦ ἀναφέρω ἀπὸ προσωπικὴ μου ἀντίληψη. Ἡ ἀείμνηστη παπαδιά (πρώτη ἐξαδέλφη μου), λίγες ἡμέρες πρὸ τῆς δολοφονικῆς ἀποπείρας, παραπονιόταν ὅτι αἰσθανόταν περιοδικὸ πόνο σὲ ὀρισμένο μέρος τῆς ὠμοπλάτης καὶ ἐξέφραζε ὅτι μεγάλο κακὸ θὰ συμβῇ στὸ σπίτι της. Ἐνα πρωῒνὸ Σαββάτου ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου 1907 (μοῦ διαφεύγει ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία) ὁ Π α π α σ χ ᾶ λ η ς ἐτοιμάσθηκε νὰ πάη μόνος του, χωρὶς τὴ συνοδεία τοῦ σωματοφύλακά του Ἀρβανίτη, ὁ ὁποῖος τὸν συνόδευε πάντοτε, στὴν πόλη Σ τ ρ ο ῦ γ α, ποῦ ἀπέχει ἀπ' ἐκεῖ περὶ τὰ 5 χιλιόμετρα. Ἡ παπαδιά του, κατεχομένη ἀπὸ ἔντονη κακὴ προαίσθηση ἐκείνη τὴν ἡμέρα, ἐπέμενε παρακαλῶντας τὸν νὰ μὴ ξεκινήσῃ μόνος. Ὁ παπᾶς ὁμως ἀνένδοτος, ἀτρόμητο παλικάρι, δὲν ἔλαβε ὕπ' ὄψη τίς παρακλήσεις της. Ἐτσι ἀκολουθοῦμενος ἀπὸ τὴν παπαδιά, ἅμα ὡς βγῆκε ἀπὸ τὴν ἐξώπορτα τῆς αὐλῆς τοῦ σπιτιοῦ του, δέχθηκε δύο πυροβολισμοὺς ἀπὸ δύο βουλγάρους κομιτατζήδες, ποῦ εἶχαν στημένῃ ἐνέδρα πίσω ἀπὸ ἓνα φράχτη κήπου καλομποκιοῦ. Ἡ μιὰ τουφεκιὰ ἀστόχησε, ἡ δευτέρα ὁμως βρῆκε τὴν παπαδιά, ἡ ὁποία σάν προπύργιο εἶχε σταθῇ μπροστὰ στὸν ἀγαπημένο της σύζυγο. Τὸ βόλι τὴν ἤρε ἀκριβῶς στὸ μέρος τῆς ὠμοπλάτης ποῦ ἀπὸ ἡμέρες αἰσθανόταν τὸν ὀριμύτατο περιοδικὸ πόνο. Ὑστερα ἀπὸ δύο ἡμέρες ἀπέθανε, σάν ἡρωίδα ἐλληνίδα κι αὐτὴ.

Κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ γεγονός εἶναι ψυχικὸ φαινόμενο. Ἐν μέρει, κατὰ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν ἐρευνα τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἐξηγεῖται μὲ τὴν τηλεπάθεια, ὁ θανάσιμος ὁμως τραυματισμὸς της στὸ μέρος ἀκριβῶς στὸ ὁποῖο αἰσθανόταν σφοδρὸ περιοδικὸ πόνο πῶς ἐξηγεῖται; Εἶναι ἀπὸ τὰ ἀνεξερευνήτα ἄδυστα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.

τοὺς Βουλγάρους τὸ 1916. Ἦταν χαρακτηριστικὰ τὰ τραγούδια ποὺ εἶχα συλλέξει τότε καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ στόμα συγγενῶν μου, ποὺ τὰ γνώριζαν πολὺ καλά. Θὰ καταγράψω ἐδῶ ὅσα τραγούδια μπόρεσα νὰ σημειώσω στὴν ὀλιγοήμερὴ ἐπίσκεψή μου στὰ ἀγαπημένα μου ἐκεῖνα μέρη τὸ 1964, ρωτώντας γυναῖκες, ποὺ δυστυχῶς ἀπὸ τὸ πέρασμα τόσοῦ χρόνου δὲν τὰ καλοθυμοῦνταν.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἔχω τὰ τραγούδια, ποὺ λέγονταν τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου καὶ τὴν Κυριακὴ τῶν Βαΐων.

Τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου καὶ τὴν Κυριακὴ τῶν Βαΐων τὰ κορίτσια (ἀπὸ ἡλικίας 12 ἐτῶν καὶ ἐπάνω, ὅπως ἔγραψα στὸ κεφάλαιο «Θρησκεία» γιὰ τὴν Ἄνω Μπεάλα) μαζεύονταν στὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας τὸ πρωῒ καὶ τραγουδοῦσαν χορεύοντας τὰ ἀκαταλαβίστικα τραγούδια, ὅπως θὰ τὰ διαβάση κανεὶς παρακάτω. Ὑστερα παρέες-παρέες ξεχύνονταν στὶς συνοικίες. Σὲ κάθε σπίτι ἔλεγαν τὸ σχετικὸ μὲ τὴ σύνθεση τῆς οἰκογενείας τραγούδι (χωριστὰ γιὰ ἔγγυο γυναῖκα, χωριστὰ γιὰ ἀνύπανδρο κορίτσι, χωριστὰ γιὰ νεονύμφους, ἀκόμα καὶ γιὰ τὸν παπᾶ).

Ἐγραψα τοὺς στίχους, κατὰ τὸ δυνατόν, ὅπως λέγονταν τραγουδιστὰ. Τὰ τραγούδια αὐτὰ ἦσαν πολλὰ (πάνω-κάτω 20), ἀλλὰ τόσο παρεφθαρμένα, ὥστε ἀπὸ τὸ χρόνο, ποὺ δὲν εἶναι δυνατό νὰ βγάλῃ νόημα κανεὶς.

Ἰδοὺ μερικὰ ἀπ' αὐτά, ποὺ γιὰ τὴν καλύτερὴ ἀπόδοση τὰ γράφω μὲ λατινικοὺς χαρακτήρες.

1

Cenaikalenavrinji kale

Mirana novlanovluzare

Cetoramerjia tora ghiour ghinina ghourghounaparistofili

Gourgoulimoïyherakin

cenavlojerakin

ghourghounaparistofili

Mivrihevrhevrinsi

Kiandroukacivoidonajia

Nismamveloperasso

Nismamvelo

Ghourghoucialekiafto

Printonatoflambo

Flambourassiboucilaki

Pombianiastapothano

Pombiania

Stapaliana

2

Ninandrojinitsiri
Moikalistaghourghourata
Statinghratistanajia
vivliostanajia
Stamastofilikori
Jianissoplikori
Jianikikirkostimetro
Marghalidroni
Marghalintaspirti

3

Noumaremikrotsikidikrano
Kranostalaimirano
Stefanojioustroughano
Stefanolioumou - Lioumouskroumou

4

Ninargholimoigherakin
Moissenavrogherakin
Ghourghounaparistofili
Mivrihevrivevrintsi
Kiandroukassivoidonajia
Mivrihevrivevrintsi
Nismamveloperasso
Nismamveloghourghoussiale
Kiaftoprinnatoflambo
Flambourassiboussilaki
Pombianiastapothano
Pombianiastapoliano

5

Ninarfininanandrokiniissi
Ninastratissirojissi
Ninaavaggelismo
Papapapassofentissi

6

Noumiremikrotsitsidihranou
Hronoustaraissitanikranou
Mikromikromargharitonomarghari

Dinispifidikratipoidilaghighiourghini
Noudianadiplossaïvidi
Kiandroumoutoukirioulaspiti
Thignidopotirli
Papassoufindi

Kiantamossikiriou

Ἰδοὺ καὶ μερικά τραγοῦδια τοῦ χωριοῦ γιὰ τὸ γάμο τους :

1

Ἡ μετάφραση

Οὔνα λιλίτσα

Κόκκινο λουλούδι

Οὔνα λιλίτσα ἀρόσσια

Ἕνα λουλούδι κόκκινο

Τὸν γκαρδίνα ἀξιάνα

Σὲ κῆπο ξένο,

Ντάη, ντάη, ντάντα ἀμιά (δῖς)

Γλυκειά μου μάνα! (δῖς)

Κοὺμ οννὶ φάκ(ου) σουαρούπ(ου)

Πῶς θὰ μπορέσω νὰ τὸ κόψω,

Μπιλιάϊα βὰ σννὶ ἀδοῦκ(ου)

Τὸν μπελᾶ μου θὲ νὰ βρῶ,

Ντάη-ντάη-ντάντα ἀμιά. (δῖς)

Γλυκειά μου μάνα! (δῖς)

Σσὶ πίστα ἀβλία σουαρούκ(ου)

Θὰ τὸ ρίξω πάνω ἀπ' τὴν ἀελλή,

Τζόνε σι ἀννιορζιάσκα

Παλικάρη θὰ μυρίση

Φιάτε σὶ ἰσουσιάσκα.

καὶ κορίτσι θὰ ἀρραβωνιαστῇ.

2

ᾠ! λέλε γιατα τσὶ νντίκάτσα μάτα.

ᾠ, ροὺ μῆν κάτσα ννῆ τσιβὰ ννὶ τζίτσε.

Μὰ μὶ πιτρεάτσε τι οὔνα ἄπα ἀράτσε

ὦ! ἄπα ἀράτσε ροὺ σστίον γιονσιςβονάμε,

ὦ! σοὺμ τσιτάτε τοὺ λιβάδε βιάρδε.

ᾠ! σι αμινάρα τρέη τουφέκι ἀνάλτε.

ᾠ! σβατανάρα τρέη τζόννι, τζόννι παρματέφτσι!

ᾠ! ἀτσέλ κάμα μάρλε τζίτσε:

«ὦ λελε ντάντο!»

ᾠτσέλ ννιουλτζουκάνλλιον τζίτσε:

«ὦ λελε μβιάστα!»

ᾠτσέλ καμαννίκλον τζίτσε:

«λέλε γιατά!»

Φιάτα ἰσουσίτα σσνὶ ννκιρδασίτα.

Ἡ μετάφραση

ᾠ! ὁμορφη κόρη

ὦ! ὁμορφὴ κόρη, γιατί ἡ μάνα σου σὲ μαλώνει;
 ὦ! δὲ μὲ μαλώνει, οὔτε κἂν τίποτε μοῦ λέει,
 Μόνο μὲ στέλνει γιὰ ἓνα νερό, κοῦο νερό!
 ὦ! Κοῦο νερό δὲν ξέρω ποῦ πηγάζει
 ὦ! Κάτω ἀπὸ λόφο, σὲ χλοερὸ λιβάδι!
 ὦ! ἀκούσθηκαν δυνατὲς τρεῖς τουφεκιές.
 Σκοτωθῆκαν τρεῖς ἐμπόροι, τρία ὁμορφα παλικάρια!
 Ὁ μεγαλύτερος ἀναστενάζοντας λέει:
 «Μάνα μου!»
 Ὁ μεσαῖος ἀναστενάξε καὶ λέει:
 «Γυναίκα μου!»
 Κι ὁ τρίτος ὁ μικρότερος βογγώντας λέει:
 «Καημένο μου κορίτσι!
 Κορίτσι ἀρραβωνιασμένο, μὲ τὸ γάμο μὴ ἐδλογημένο!»

3

Ννίκα ννὶ μὶ βρούσσι
 Ννίκα μι λουάσσι.
 Τζόνε κάρα σ' φούτζα
 Μίνι ιοὺ βὰ σμαλάσσι!

Μικρούλα μ' ἀγάπησες,
 Μικρούλα μὲ πῆρες.
 Ἄνδρα μου, ἅμα φύγης
 Ἐμένα ποῦ θὰ μ' ἀφήσης;

4

Γιανταριαντῆ
 Γιανταριαντῆ ντασοῦρα ἀμιά.
 Κα μὰ γίνε ζαῖρ¹ στὴ λλιά.
 Κάρα σμὶ λλιά κατιοὺ σμίδα.
 —Τοῦ Μούντσηλλ ντὶ μέσσ λήη χίλια ἀμιά.
 —Ντάντα ἀμιά τσὶ ννι φιτσέσσι;
 Τζόνε ντιπάρτε ννι διντέσσι!
 —Τάσννι χίλια ἀμιά.
 Κὰ κὰ τζόνιλε ἀτάου νου ἄρε ιουβά!

Ἡ μετάφραση

Ὁμορφὴ μου χαϊδεμένη ξύπνα!
 Γιατ' ἔρχεται ὁ ἀνδράδελφος (κύρης) νὰ σὲ πάρῃ!
 —Ἄν μὲ πάρῃ, ποῦ θὰ μὲ πάῃ;
 —Πέρα ἀπ' τὰ ψηλὰ βουνά, κόρη μου.
 —Μάνα μου, μάνα, τί μοῦ κανες;

1. Ζαῖρ, ἀρχ. δαῖρ = ἀνδράδελφος.

Ἄνδρα πολὺ μακριὰ μοῦδωκες!
 —Σώπα, κόρη μου γλυκειά,
 Σὰν τὸ δικό σου ἄνδρα,
 ἄλλος στὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει.

5

Τσὶ μουνσάτε φιάτιλε
 Τσὶ μουνσάτε φιάτιλε
 Φιάτιλε σσὶ νβιάστιλε
 Κάντον γιν' σαρμπιτόριλε
 Ντὶ σι νβέσκον ἀρμάτιλε!
 Τζόνλλι τρέκ(ον) κάλε, σσὶ σφράγγον,
 Κουὸ φλουριάλε πρὶ κιέπτον.
 Τσὶ συνβρίνα φιάτιλε;
 Κάνδον ἀτζούγκον ἀξιάνιλε;
 Ντι λὰ φούγγ(ον) τζόνλλι,
 —Τζόνλλι φούγγ σσι νάσε πλάγγον
 Σσὶ πάλμιλε μὰ σσὰ λι φράγγον!
 Πὰν κὰν σάντον ἀξιάνιλε
 Μπάτε, Ντονάμνε, μπάτιλε.

Ἡ μετάφραση

Τί ὁμορφα κορίτσια,
 Τί ὁμορφα κορίτσια!
 Οἱ νύφες καὶ τὰ κορίτσια,
 Ὅταν ἔρχονται οἱ γιορτές,
 Στολίζονται μὲ τὰ καλὰ τους.
 Μπροστὰ στοὺς νιὸς ποὺ διαβαίνουν
 Μὲ τὰ φλουριὰ στὸ στῆθος
 Περιήφανα περνοῦνε.
 Γιατ' εἶν' ἀνταγισμμένα τὰ κορίτσια;
 Τὰ κορίτσια κι οἱ νύφες;
 Φθάνει ὁ καιρὸς τοῦ ξενητεμοῦ,
 Φεύγουν τὰ παλικάρια. Φεύγουν.
 Τὰ παλικάρια ξενητεύονται
 Κι αὐτὲς κλαῖνε γοερά,
 Κλαῖνε καὶ τὰ χέρια χτεποῦνε.
 Ὅσπου ὑπάρχει ἡ ξενητεὰ καὶ θρηνοῦνε,
 Θεέ μου, ἀφάνισε τὴν ξενητεὰ,
 Ἀφάνισέ τη!

6. Καὶ ἄλλο γιὰ τὴν ξενητιά

Σκουάλα νβιάστα
 Σκουάλα νβιάστα, κα βὰ σννι φέγγ,
 Νκλό, ντιπάρτε βὰ σμι δούγγ.
 Σκουάλα, ντάννι τρέϊλε πιστόλε,
 Σ'ννὶ λι πόρτον, μπλίνε, γκριάλε,
 Τρέϊλε οὔραε σι σ'χαρισέσκα,
 Σσὶ σ' ἀμὶν οὔνα πιστόλα
 Σσὶ ντροντουιάσκα τούτα χουάρα.
 Σσὶ σ' ἀμὶν ντὶ ντάουα ὦρι
 Σσὶ σμι ἄβντα μούντσι σσὶ ννιόρι.
 Σσὶ σ' ἀμὶν σσι λὰ τρέϊ οὔρα
 Σσὶ σμι πλάγκα τούτς δὴν χουάρα.
 —Οὔμπλιτσο, λάϊ τζόνε ἀλέπτου,
 Τὰ σννιαμὶνν οὔνα πιστόλα
 Σσ νου ννιαρμάν(ου) φάρα τίνι ν χουάρα.

Ἡ μετάφραση

Σήκω γυναῖκα, γιατί φεύγω,
 Μακριὰ πολὺ-πολὺ μισεύω,
 Σήκω, δός μου τὰ τρία πιστόλια
 Νὰ τὰ φορέσω βαρεῖα γεμάτα!
 Τὰ τρία νὰ πρόπουνε καλὰ
 Καὶ θὰ ρίξω μιὰ τουφεκιά,
 Θὰ τραντάξῃ ὅλο τὸ χωριό.
 Νὰ ρίξω καὶ δυνὸ φορὲς
 Νὰ βοηξοῦν βοννὰ καὶ λαγκαδιές!
 Θὰ ρίξω καὶ τὴν τρίτη
 "Ὁλ' ἡ χώρα νὰ μὲ κλάφῃ!
 —Γέμισέ τα, παλικάρι μ' διαλεχτό,
 Θὰ ρίξῃς μιὰ τουφεκιά
 Νὰ μὴ μείνω δίχως ἐσένα στὸ χωριό.

Τὸ παρακάτω τραγούδι, ὅπως διεπίστωσα, τὸ τραγουδοῦν καὶ σ' ἄλλα βλαχοχώρια, ὡς τὸ Μεγάροβο, Τύρνοβο, Νιζόπολη, Πισοδέρι καὶ Νέβεσκα (Νυμφαῖο). Δὲν γνωρίζω ἂν τὸ τραγουδοῦσαν κι ἄλλοι.

7. Νου νντι αράδε φιάτα ννίκα,
 Τὰ σι γίνν' λὰ νόη (δὶς).
 —Λὰ νόη ἄρε μούντε ἀνάλτου,

Σσι νου βὰς πότες σλον τρέτς (δῖς)
 —Πιτουρνίκλλια βὰ σμι γάκον
 σσι μίνη λὰ βόη βὰ σγίνον.
 —Νου ντ' ἀράδε φιάτα ννίκα
 σσι νου γιν' λὰ νόη.
 Λὰ νόη ἄρε μπάλτα μάρε,
 Σσι νου βασ' πότες σου τρέτς.
 —Πέσκον μάρε βὰ σμι γάκον
 Σσι μίνη λὰ βόη βὰ σγίνον!
 —Νου νντι ἀράδε φιάτα ννίκα
 Τὰ σί γιν' λὰ νόη,
 Λὰ νόη ἄρε σουάκρα ἀράονρα
 Σσι νου βασ' πότες τὰ στρέτς!
 —Σουάκρα ἀράονρα σσι μβιάστα μπουνα,
 Ντάουλε βάσ' τριτσέμ,
 Σσι μίνη λὰ βόη βὰ σγίνον.

Ἡ μετάφραση

Μὴ γελιέσαι, μικρὸ κοριτσί,
 Γιὰ νᾶλθης σὲ μᾶς.
 Ἀνάμεσά μας εἶναι βοννὸ ψηλὸ
 Καὶ νὰ περάσης δὲ θὰ μπορῇς!
 —Πέρδικα θεὸ νὰ γενῶ
 καὶ τὸ ψηλὸ βοννὸ θὰ διαβῶ,
 Κι ἐγὼ σὲ σᾶς θὰ ῥθῶ.
 —Μὴ γελιέσαι, μικρὸ κοριτσί,
 Νᾶλθης σὲ μᾶς.
 Ἀνάμεσά μας εἶναι λίμνη μεγάλῃ.
 —Ψάρι μεγάλο θὰ γενῶ
 Κι ἐγὼ σὲ σᾶς θεὸ νὰ ῥθῶ.
 —Μὴ γελιέσαι, μικρὸ κοριτσί,
 Νᾶλθης σὲ μᾶς.
 Σὲ μᾶς εἶσαι πεθερὰ κακιὰ
 Καὶ νὰ περάσης δὲ θὰ μπορῇς.
 —Πεθερὰ κακιὰ, καλὴ νύφη,
 Οἱ δνὸ μας θὰ περάσωμε
 Κι ἐγὼ σὲ σᾶς θὰ ῥθῶ.

Δ'. ΜΕΡΙΚΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΠΩΝΥΜΑ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΜΠΕΛΛΑΣ

Ἀφέντου ἢ Παπᾶ — Βάλκου ἢ Μπάλκου — Βερούσης — Βέσιας — Γεωρ-
 γώνιου — Γιάννου — Γκίκας — Γκιούρης — Γκιόκου — Γκόζιου — Γροσ-

δάνης — Δάλβου ἢ Ντάλβας — Δήμου — Δημήτρη — Δέμης — Δούκας — Κιόσας — Κιούρου — Κίζιας — Κελέσιου — Κωστόνιου — Κώτσιας — Λιάμπρου — Μαρένας — Μαζάτου — Μάρκη — Μάρκου — Μάχος — Μαρκουλέτσου — Μπέλιας — Μισάρας — Μπουλάσιου — Νανούσης — Νάης — Νάνου — Νίτσου — Ντούσιας — Οὔνας — Οὔκου — Οὔαϊα — Οὔκας — Πάνου — Παντέκης — Πίντου — Πύρας — Ράμη — Ράφτη — Σιούτας — Σκάκας — Σέρμπου — Σκούρτα — Τάρτσας — Τοπάλης ἢ Τοφάλου¹ — Τσέτση — Τσόντη — Τσόμπας — Χοβδάρης. Κάθε ἐπώνυμο ἀντιπροσώπευε 10-15 οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες διακρίνονταν ἀπὸ τὸ κύριο ὄνομα πάππου ἢ πρόπαππου.

Ε'. ΛΙΓΑ ΓΙΑ ΤΗ ΛΙΜΝΟΛΕΚΑΝΗ ΑΧΡΙΔΟΣ-ΣΤΡΟΥΓΑΣ

Χωρὶς νὰ ἔχω καμιὰ εἰδικότητα ἢ κατάρτιση, παρὰ μόνον μὲ τὶς στοιχειώδεις γνώσεις καὶ τὴν πείρα τῆς ζωῆς ἀπὸ τὰ νεανικά μου χρόνια, γράφω λίγα, πὺ ἀφοροῦν γενικά τὴν περιφέρεια Ἀχρίδας-Στρούγας. Ἄν τὰ ὅσα γράφω εἶναι ὀρθά, ἄς τὰ κρίνουν οἱ εἰδικοί.

Ἡ λιμνολεκάνη τῆς Ἀχρίδας εἶναι στὸ βορειοδυτικὸ τμῆμα τῆς Μακεδονίας. Δασσαρητία λεγόταν ἄλλοτε. Ἐπὶ τουρκοκρατίας στὴ γεωγραφία, πὺ διδασκόμαστε στὰ σχολεῖα, δὲν ξεχωριζόταν ἀπὸ τὴ Μακεδονία. Σύμφωνα πρὸς τὰ βορειοδυτικά τῆς Μακεδονίας εἶναι τὸ σημερινὸ βουνὸ Γιαμπλάνιτσα (ὕψ. 2.259 μ.) καὶ πρὸς βορρᾶν καὶ βορειοδυτικά τὸ ὄρος Σκάρδος.

Ἡ λιμνολεκάνη τῆς Ἀχρίδος περικλείεται πρὸς ἀνατολὰς ἀπὸ τὴν ὄροσειρὰ Πέτρινο, Γκαλίτσιτσα, Μαλισάτ (Μάντεσεκ), πὺ τὴ χωρίζουν ἀπὸ τὸ ὑψίπεδο τῶν λιμνῶν Πρεσπῶν (Μεγάλης-Μικρῆς) καὶ τοῦ κάμπου Ρέσνας. Πρὸς τὰ δυτικά ἀπὸ τὴν ὄροσειρὰ Γιαμπλάνιτσα-Μπέλιτσκο Μπάρδο, στὰ νότια τοῦ ὁποῖου βρίσκεται ἡ διάβαση Κιάφα-Θὰν πρὸς τὴν Ἀλβανία καὶ παρακάτω τὸ βουνὸ τῆς Μόκρας. Πρὸς νότο ἀπὸ τὰ ὑψώματα Ὁσίου Ναοῦμ τῆς περιφερείας Πόγραδετς Ἀλβανίας. Πρὸς βορρᾶν εἶναι τὰ ὑψώματα τῆς Μαλεσίας κι ἡ Δέβριτσα.

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς λεκάνης Ἀχρίδας καταλαμβάνει ἡ λίμνη Λυχνίτις ἢ Λυχνιδός, ὅπως λεγόταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Ἡ λίμνη αὐτὴ εἶναι ἡ δευτέρη τῆς Βαλκανικῆς μὲ μήκος ἀπὸ νότον πρὸς βορρᾶν 30 περίπου χιλιομέτρων καὶ πλάτος 15-20 χιλιομέτρων. Ἐχει μέσα καὶ πηγές, ἐρχόμενες ὑπογείως ἀπὸ τὴ μεγάλη λίμνη τῆς Πρέσπας, κοντὰ στὴ Μονὴ

1. Τὸ ἐπώνυμο Τοπάλης ἀναφέρεται πρὸ τῆς κατακτήσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Γι' αὐτὸ ἡ οἰκογένειά μου εἶχε καὶ τὸ ἐπώνυμο Τοφάλου, παράγωγο ἀπὸ τὸ Τόφαλος (δυνατὸς εὖσματος).

Οἱ οἰκογένειες τῶν ἐξισλαμισθέντων (ὀλιγαριθμῶν) Βλάχων διατήρησαν οἱ περισσότερες τὰ πρὸ τῆς ἐξισλαμίσεως ἐπώνυμα, ὡς Σκούρτα, Μάλτση, Μπαῖμα, Δέμη, Ράμα κ.ά.

τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ. Βρίσκεται σὲ ὑψόμετρο ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας 687 μ. με ἐπιφάνεια 277 τετρ. χιλιομ. Τὸ μέγιστο βάθος τῆς λίμνης φθάνει τὰ 286 μέτρα. Ἡ διαύγεια τοῦ νεροῦ τῆς λίμνης, ὅπως λέγεται, παραβάλλεται με τὴν τῆς λίμνης Γενεύης. Ἐχει 18 εἰδὼν ψάρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὀνομαστότερα εἶναι οἱ πέστροφες τριῶν λογίων. Σήμερα τὰ $\frac{3}{7}$ τῆς παραλιμνίου ὄχθης ἀνήκουν στὴ Γιουγκοσλαβία καὶ τὰ $\frac{2}{7}$ στὴν Ἀλβανία.

Στὴ βορειοανατολικὴ ὄχθη τῆς λίμνης βρίσκεται ἡ πόλη Ἀχρίδα ἢ Ὁχρίδα, ἡ ἀρχαία πόλη Λυχνιδὸς τῶν Δασσαρητῶν, ὅπως γράφεται στὴν ἱστορία, ἐνῶ χωριὸ Λὺν ὑπάρχει καὶ σήμερα στὸ δυτικὸ μέρος τῆς λίμνης, κοντὰ στὴ διάβαση Κιάφα-Θάν. Ἡ Ἀχρίδα ἔχει σήμερα περὶ τὶς 20 χιλιάδες κατοίκους καὶ προσελκύει κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνες πολλοὺς τουρίστες. Γιὰ τὴν πόλη αὐτὴ ἔχουν γραφῇ πολλὰ καὶ περιττὸν εἶναι νὰ ἀσχοληθῶ με οἰοδήποτε ἄλλο γεωγραφικὸ ἢ ἄλλο στοιχεῖο.

Ἀπὸ τὸ βόρειο μέρος τῆς λίμνης πηγάζει ὁ Μαῦρος Δρίνος, ποὺ ἀπ' ἐδῶ διατρέχει τὸ βορειοανατολικὸ μέρος τῆς Ἀλβανίας καὶ συναντώντας τὸ Λευκὸ Δρίνο χύνονται μαζί στὸ Ἀδριατικὸ Πέλαγος. Στὸ στόμιο, ὅπου βγαίνει ἀπὸ τὴ λίμνη, βρίσκεται ἡ πόλη Στρούγα (=στομία-στραχὸς-stri-cus). Αὐτὴ διχάζεται ἀπὸ τὸν Δρίνο σ' ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τμήμα (εἰκ. 7). Τὸ βάθος τοῦ ποταμοῦ, κατὰ τὴ διαδρομὴ του ἀπὸ τὴ λίμνη, διὰ μέσου τῆς πόλεως καὶ πέραν αὐτῆς, εἶναι ἕως 3 μέτρα καὶ τὸ πλάτος περὶ τὰ 4-5 μέτρα. Ἡ σημερινὴ πόλη συνδέεται με τρεῖς γέφυρες. Ἐπὶ τουρκοκρατίας ὑπῆρχε μία ξύλινη γέφυρα, πάνω στὴν ὁποία βρίσκονταν κουρεῖα με Τούρκους κουρεῖς καὶ μεγάλῃ ξύλινῃ πλατειᾷ σκάλα. Ἀπὸ τὴ σκάλα αὐτὴ ὑδρευόταν ὅλη σχεδὸν ἡ πόλη ἀπὸ τὸ Δρίνο, γιατί δὲν ὑπῆρχαν φρέατα, ἐνῶ ἀπὸ ἐτῶν σήμερα ἔχει καλὸ νερὸ ἀπὸ ἀρτεσιανὰ φρέατα. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Στρούγας κατοικοῦσαν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀποκλειστικὰ Τοῦρκοι καὶ λίγοι Ἀρβανίτες. Στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς πόλεως ἦσαν χριστιανοί. Σήμερα, ποὺ οἱ πλεῖστοι Τοῦρκοι ἔχουν μεταναστεύσει στὴν Τουρκία, κατοικοῦνται καὶ τὰ δύο τμήματα ἀπὸ χριστιανούς Σλάβους, Βλάχους καὶ ἀπὸ Ἀρβανίτες (μουσουλμάνους) καὶ Γύφτους.

Ἡ Στρούγα στὴν τουρκοκρατία ἦτο μεγάλο ἐμπορικὸ κέντρο, γιατί ἐκτὸς τῶν κατοίκων τῆς περιφερείας τῆς ἔρχονταν στὴν ἀγορὰ τῆς καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὶς ἀρβανίτικες περιοχὲς Τσερμενίκα, Ράιτσα καὶ Μόκρα. Ἡ ἀγορὰ τῆς ἦτο σπουδαιότερα τῆς Ἀχρίδας. Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἔμποροι μανιφατοῦρας ἦσαν ἀπὸ τὴν Ἀνω Μπεάλα.

Ἔως τὸ 1912 ἡ Σ τ ρ ο ὕ γ α ἐπὶ τουρκοκρατίας ἦταν ἄσημη κωμόπολη με πληθυσμὸ ἕως 3-4.000 κατοίκους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ μισοὶ ἦσαν Τοῦρκοι (τουρκόφωνοι), Ἀρβανίτες, Γύφτοι κι οἱ ἄλλοι Βούλγαροι, Ἑλλήνες σλαβόφωνοι ἢ βλαχόφωνοι. Ἦταν ὁμως, ὅπως ἀναφέρω παραπάνω, σπουδαῖο ἐμπορικὸ κέντρο.

Μέχρι τοῦ 1876 στὴ Στρούγα καὶ σ' ὅλη τὴν περιοχὴ τῆς Ἀχρίδος εἶχαν ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ ἑλληνικὲς ἐκκλησίες. "Ολοὶ οἱ κάτοικοι ἦσαν συνδεδεμένοι μὲ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἐλάμβαναν ἑλληνικὴ μόρφωση στὰ σχολεῖα, ἀνεξάρτητα ἂν καὶ πολλοὶ ὀμιλοῦσαν τὸ λεγόμενο σλαβικὸ ἰδίωμα. Τὸ σλαβικὸ αὐτὸ ἰδίωμα σήμερα ἔχει ἀλλάξει σὲ πολλὰ, δὲν

Εἰκ. 7. Οἱ ἐκβολὲς τοῦ ποταμοῦ Λοίνου στὴν πόλιν Στρούγα

εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ παλαιό, τὸ ὁποῖο ἦταν ἓνα γλωσσικὸ ἰδίωμα ἀνάμικτο ἀπὸ σλαβικὲς λέξεις, πάμπολλες παρεθαρμμένες ἑλληνικὲς, τουρκικὲς καὶ ἄρβανίτικες. (Γιὰ τὴ γλώσσα αὐτὴ ἔχει συγγράψει πρὸ πολλοῦ σχετικὸ λεξικὸ ὁ γυμνασιάρχης Τ σ ι ο ὕ λ κ α ς, ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Καστοριάς).

Ὁ Γάλλος Victor Bérard περιοδεύσας στὴ Μακεδονία ἀναφέρει στὸ βιβλίον του «La Turquie et l' Hellénisme contemporain», β' ἔκδοσις, σελ. 125, ὅτι τὸ 1892 συνάντησε στὴν περιοχὴ Ἀχρίδος σλαβόφωνο, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶπε κατὰ λέξιν, «οἱ πατέρες μας ἦσαν Ἕλληνες καὶ κανέννας δὲ μιλοῦσε γιὰ Βουλγάρους».

Τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ Ἀχρίδος ἕως τὸ 1890 περίπου ἦταν φυτώριο, ποὺ ἐβγαζε ἐγγραμμάτους μὲ στοιχειώδεις βέβαια γνώσεις. Ἀπ' αὐτοὺς ἄλλοι ἐπιδίδονταν στὸ διδασκαλικὸ ἐπάγγελμα, ποὺ ἐξασκοῦσαν στὰ περίχωρα, καὶ οἱ περισσότεροὶ στὸ ἐμπόριο. Στὰ πρῶτα φύλλα τοῦ Ψαλτηρίου καὶ τῆς Ὀκτωήχου, ποὺ χρησίμευαν γιὰ τὴν πρώτη ἀνάγνωσις, ἀναγράφονταν μὲ κεφαλαῖα καὶ μικρὰ κόκκινα γράμματα τὰ 24 γράμματα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ξενοφώνους μάθαιναν ὁπωσδήποτε γραφὴ καὶ ἀνάγνωσις καὶ δὲν ἤξεραν καλὰ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ἔγραφαν στὴν ἀλληλογραφία

καὶ στὶς ἄλλες γραφικὲς ἀσχολίες τὴ μητρικὴ τοὺς γλώσσα μὲ τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα.

Στὴ Στρούγα δίδαξε στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς τὸ 1838 ὁ σπουδαῖος τότε δάσκαλος Δημήτριος Μιλαδινίδης, ὁ πολὺς ἔπειτα ἀρνησίπατρις Μιλάδινωφ. Ὁ πάππος του, ὅπως πληροφορήθηκα ἀπὸ ἡλικιωμένους κατοίκους τῆς Στρούγας, ἦταν Ἡπειρώτης τὴν καταγωγή. Ἐξασκοῦσε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀγγειοπλάστη. Φαίνεται ὅτι θὰ κατέφυγε στὰ μέρη ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Ἀλῆ πασᾶ μαζί μὲ ἄλλους δικούς μας Κουτσοβλάχους. Ὁ υἱὸς τοῦτου λεγόταν Χρήστος, πατέρας τῶν δύο περίφημων ἀδελφῶν Δημήτρη καὶ Κωνσταντίνου Μιλαδινίδου-Μιλαδίνωφ κατόπιν. Κι αὐτὸς ἐγκατεστημένος στὴ Στρούγα ἐξασκοῦσε κληρονομικὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πατέρα του, δηλ. τοῦ ἀγγειοπλάστη. Νυμφεύθηκε γυναῖκα γηγενῆ ἀπὸ σλαβόφωνη οἰκογένεια τοῦ Μάτη, ὕστερα καὶ σήμερα Μάτεφ.

Ὁ πατέρας λοιπὸν τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν Μιλαδινίδη-Μιλαντίνωφ Χρήστος, ἔχοντας ἀσφαλῶς συγγενεῖς στὰ Γιάννενα καὶ θεῖο στὸ Βεράτι Ἀλβανίας, ἔστειλε μὲ δαπάνη τοῦ θεῖου τὸ μεγαλύτερο γιὺ τοῦ Δημήτριο, ὕστερα ἀπὸ φοίτηση στὸ σχολεῖο τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ, νὰ σπουδάσῃ στὴ Ζωσιμαία Σχολὴ Ἰωαννίνων. Ἀπὸ τὴ Σχολὴ βγῆκε ὁ Δημήτριος μὲ ἄριστες ἐπιδόσεις στὰ ἑλληνικὰ καὶ στὰ ἀρχαῖα συγγράμματα. Τὸν ἀδελφό του Κωνσταντῖνο σπούδασε ἐπίσης ὁ ἴδιος Δημήτριος στὴ Ζωσιμαία Σχολὴ καὶ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ὅπου σπούδασε φιλολογία. Αὐτὸς ἀναδείχθηκε ποιητὴς καὶ τὰ ποιήματά του γράφθηκαν στὴν ἑλληνικὴ.

Καταγωγὴ λοιπὸν τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἦτο ἀπὸ πατέρα Ἡπειρώτη καὶ μητέρα σλαβόφωνη τῆς οἰκογενείας Μάτη. Ἡ τελευταία αὐτὴ οἰκογένεια ὑφίσταται καὶ σήμερα στὴ Στρούγα μὲ τὴν ἐπωνυμία Μάτεφ. (Πιθανῶς κι αὐτὴ ἡ οἰκογένεια νὰ ἐκσλαβίσθηκε στὴ γλώσσα, γιατί μὲ ἐπωνυμία τέτοιες οἰκογένειες ἑλληνικὲς ὑπῆρχαν στὴν περιφέρεια Στρούγας-Ἀχρίδος).

Δὲν ἐξακριβώθηκε γιὰ τὸν πάππο τῶν Μιλαντίνωφ ἂν ἡ γυναῖκα του ἦταν ἑλληνόφωνη ἢ βλαχόφωνη καὶ τὸ ὄνομά του. (Ἐνας ἐκ τῶν παρισταμένων συμπατριώτης μὲ τὸν πληροφοριοδότη μου ἐξέφρασε τὴν ἐκδοχὴ ὅτι ὁ πάππος τῶν Μιλαντίνωφ θὰ λεγόταν Μελᾶς Ντίνος. Κύριο ὄνομα συνηθέστατο σλαβικὸ ἐπικρατεῖ τὸ «Μίλαν» (Ἀγάπιος ἑλληνικό). Τὸ Μελᾶς Ντίνος θὰ μεταβλήθηκε σὲ «Μιλαντίνωφ»).

Κατὰ τὴ βιογραφία τοῦ Δημητρίου Μιλαντίνωφ, ὕστερα ἀπὸ διδασκαλία στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο στὴν πατρίδα του Στρούγα, δίδαξε στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς Ἀχρίδος. Ἐκεῖ τὸ 1845 τὸν ἐπισκέφθηκαν οἱ δύο Ρῶσοι μοναχοί (;), προπαγανδιστὲς τῆς πανσλαβιστικῆς ιδέας Βίκτωρ Γρηγόροβιτς καὶ Θεόδωρος Οὐσπένσκιη. Αὐτοὶ πιθανῶς, ἢ μᾶλλον κατὰ τὴ γνώμη μου, ὥς συμπεραίνω ἀπὸ τὰ ὅσα περιγράφω γιὰ τὸ γεγονὸς τοῦ πατέρα μου τὸ 1888 (τὸ ἐκθέτω στὸ κεφ. «Λίγα ἱστορικὰ τοῦ χωριοῦ») καὶ ἀπὸ

τὸ ὅ,τι προήλθαν ἀπὸ τὴ μονὴ Ζωγράφου ᾽Αγ. ᾽Ορους), ὅπου παρέμειναν γιὰ ἐλάχιστο χρόνο γιὰ νὰ καλύψουν τὴν πραγματικὴ ἰδιότητά τους, ἦσαν Ρῶσοι ἀξιωματικοὶ εἰδικὰ ἐκπαιδευμένοι στὴν πανσλαβιστικὴ προπαγάνδα. ᾽Ο μὲν πρῶτος Β. Γρηγόροβιτς ἦτο ἀνώτερος στὸ βαθμὸ καὶ ὁ δεῦτερος ἀπλῶς ἀκόλουθός του, γιατί στὸ σλαβικὸ βιβλίο γιὰ τὸν Δ. Μιλαντίνωφ μόνο γιὰ τὸν Γρηγόροβιτς ὑπάρχει ἐκτενὴς περιγραφή γιὰ τὴ δράση, ἐνῶ ὁ Οὐσπένσκι δὲν ἀναφέρεται ἢ μόνο ὅτι ἦτο συνοδός του.

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Βίκτωρ Γρηγόροβιτς, ἀφοῦ γνωρίσθηκε στὴ Στρούγα καὶ μὲ τὴ μητέρα τοῦ Δ. Μιλαντίνωφ, ἡ ὁποία, ὅπως ἀνέφερα, ἦτο σλαβόφωνη, διέφθειρε μὲ ἀφθονα χρηματικὰ μέσα κι αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένειά της μητέρας του Μάτη ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως. Οἱ πλούσιες παροχὲς τῆς ρωσικῆς προπαγάνδας ἔκαναν τὸν θαυμαστὴ αὐτὸ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, ἀκραιφνῆ Ἑλληνα στὸ φρόνημα, νὰ γίνῃ ἀρνησίπατρις.

Κι οἱ δυὸ ἀδελφοὶ Μιλαντίνωφ κι οἱ ἄλλες συγγενικὲς τους οἰκογένειες καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Μάτη (κατόπιν Μάτεφ) μὲ τὰ ἀφθονα μέσα ποὺ ἀπέκτησαν συνέτειναν σὺν τῷ χρόνῳ νὰ ἀλλάξῃ τὸ ἐλληνικὸ φρόνημα ἡ πλειοψηφία τῶν κατοίκων τῆς πόλεως Στρούγας καὶ τῆς Ἀχρίδος μὲ τὰ σλαβόφωνα περίχωρά τους. Ἡ οἰκογένεια μάλιστα Μάτεφ ὑπῆρξε ἀπὸ τὶς πρωτεργάτιδες καὶ στὸν μετέπειτα Μακεδονικὸ Ἀγώνα. Μέλη τῆς οἰκογένειάς της ἦσαν ἀπὸ τὰ πρῶτα δρῶντα στὸ βουλγαρικὸ κομιτάτο. Καὶ μέχρι τοῦ 1944 ἔθεωρεῖτο ἀπὸ τὶς πρὶν πλούσιες οἰκογένειες τῆς Στρούγας.

Στὸν ἐκβουλγαρισμὸ τῆς περιοχῆς Στρούγας-Ἀχρίδος βρῆκαν στὴν ἀρχὴ ἀρκετὴ ἀντίσταση κι ἀρνηση ἐκ μέρους τῶν κατοίκων της οἱ προπαγανδιστὲς τῆς σλαβικῆς ιδέας μέχρι σχεδὸν τοῦ 1870-1880.

Πιστὲς κι ἀφοσιωμένες στὰ πάτρια μέσα στὴ Στρούγα ἔμειναν, ὕστερα ἀπὸ σθεναρὰ ἀντίσταση στοὺς βουλγαρίσαντες, περὶ τὶς 30 οἰκογένειες. Χωριὰ τῆς περιοχῆς δυτικὰ τῆς λίμνης μὲ κέντρο τὴ Ραδοχόσδα, κι ἀρχηγὸ τὸν ἑλληνα ὄπλαρχηγὸ Δημήτρη Νέστορα, Ραδοχόσδα ὅπως ἀποκαλεῖτο, ὡς καὶ τὰ ἀπόρθητα διδύμα βλαχοχώρια ᾽Ανω καὶ Κ. Μπεάλα διατήρησαν ἀκμαῖο τὸ ἐθνικὸ φρόνημα ἕως τὸ 1912.

Δυτικὰ τοῦ Δρίνου ποταμοῦ τὰ περισσότερα, ἢ μᾶλλον τὰ πλεῖστα χωριά, ὡς καὶ τὰ βόρεια τοῦ κάμπου τῆς Στρούγας ἦσαν ἀρβανίτικα· λίγα ἦσαν σλαβόφωνα.

᾽Ο κάμπος τῆς Στρούγας, κατὰ τὸ περισσότερον ἐλώδης ἦταν ἀκατοίκητος σχεδόν.

Μὴ ἐκβουλγαρισθέντα σλαβόφωνα χωριὰ βόρεια τῆς Στρούγας, παραληφθέντα ἀπὸ τὴν εἰσχωρήσασα ἐν τῷ μεταξὺ σερβικὴ προπαγάνδα, ἐδήλωσαν σερβικὴ ἐθνικότητα. Τέτοιες οἰκογένειες ἦσαν σὰν μειοψηφία στὸ μεγάλο χωριὸ Βέφτσανη καὶ σ' ὁλόκληρα τὰ χωριὰ Ποδγορίτσα, Λαμπούνιστα καὶ μερικὰ ἄλλα. Οἱ κάτοικοι τῶν τελευταίων αὐτῶν χωριῶν, κατὰ

τὴν ἀντίσταση στὴ βουλγαρικὴ προπαγάνδα καὶ τὸ βουλγαρικὸ κομμάτι, εἶχαν συστήσει ἔνοπλα σερβικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα εἶχαν στενὴ συνεργασία μὲ τὰ ἑλληνικὰ ἀνταρτικὰ τοῦ Ἀλέκου Παπαϊωακείμ ἀπὸ τῆ Στρούγα καὶ τοῦ Δημήτρη Ραδοχόσδα. Διατήρησαν αὐτὰ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ὑπάγονταν ἐκκλησιαστικὰ στὸν Μητροπολίτη Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν πού, ὡς γνωστό, ἡ ἔδρα του ἦταν τὸ Κρούσοβο. Ὁ Μητροπολίτης Πρεσπῶν-Ἀχριδῶν κάθε χρόνον ἐπισκεπτόταν κι αὐτὰ τὰ σερβικὰ χωριὰ μαζί μὲ τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ τῆς περιοχῆς του.

Μέσα στὴν Ἀχρίδα οἱ Ἑλληνες σὰ μειοψηφία διατήρησαν καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὁλόκληρη ὅμως σημαντικὴ συνοικία τῆς Βλάχων (βλάχικη συνοικία ἀνατολικά καὶ βόρεια τῆς πόλεως), ἀπὸ ἑλλειψῆς ἐθνικῆς ἑλληνικῆς ἀντιστάσεως, ἔπese στὰ δίχτυα τῆς ἀργυρώνητης ρουμανικῆς προπαγάνδας, διατήρησαν ὅμως τὴν ὀρθόδοξη θρησκεία.

Στὰ ἀνατολικά παράλια τῆς λίμνης Ἀχρίδας μέχρι τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ 3 ἢ 4 χωριά διατήρησαν τὴν ἑλληνικότητά τους (Πέστανη, Τραπεζίτσα, Κόνσκο, Λουμπάνιτσα). Ἀπ' αὐτὰ τὸ χωριὸ Πέστανη εἶχε διατηρήσει γιὰ πολλὰ χρόνια πρὸ τοῦ 1900 τὴ βλάχικη γλῶσσα (Πέστανι, βλαχικά=τόπος ψαράδων, πέσσι=ψάρια).

Εἰδικὰ μέσα στὴ Στρούγα διατήρησαν ἀκμαῖο τὸ ἑλληνικὸ αἶσθημα περὶ τίς 30 οἰκογένειες μὲ πρῶτες σ' ὅλα τίς οἰκογένειες Παπαϊωακείμ-Τσικάρη καὶ Γκοτζαμάνη. (Ἡ οἰκογένεια Παπαϊωακείμ ἦταν τῆς αὐτῆς μὲ τὴν Τσικάρη). Ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Τσικάρη ἀναδείχθηκε πρωτεργάτης στὴν ἐθνικὴ ἀντίσταση ὁ Ἰωακείμ. Αὐτός, γιὰ λίγο καιρὸ, ὡς διδάσκαλος στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο Στρούγας πρὸ τοῦ 1860 ὑπῆρξε ὑπέρμαχος τῶν ἑλληνικῶν ἰδεωδῶν καὶ κατόπιν καὶ ὡς ἱερεὺς. Τὸν διαδέχθηκε στὸ δασκαλικὸ ἐπάγγελμα ὁ υἱός του Ἀγάπιος πού εἶχε γεννηθῇ τὸ ἔτος 1868. Ὁ πατέρας του Παπαϊωακείμ εἶχε γεννηθῇ τὸ 1826. Ἀπέκτησε αὐτὸς δώδεκα τέκνα, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἐννέα ἄρρενες.

Τοὺς υἱούς Παπαϊωακείμ ἐγνώρισα στὴν παιδική μου ἡλικία, ὡς καὶ τὸ γερο-Παπαϊωακείμ σὲ γεροντικὴ ἡλικία τὸ ἔτος 1906 στὰ 80 περίπου χρόνια του. Ἦταν ψηλός, εὐθυτενὴς παρὰ τὴν ἡλικία του, μὲ γενειάδα μακριὰ καὶ ἐμφάνιση πού ἐνθymύζε ἱερότητα πατριαρχικῇ.

Ἀπὸ τοὺς υἱούς Παπαϊωακείμ ὁ δεῦτερος, ἀν θυμᾶμαι καλά, ὁ Ἀγάπιος, φοιτήσας στὸ Γυμνάσιο Κορυτσᾶς διδάξε στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο Στρούγας, σὺν διάδοχος τοῦ πατέρα του, ἕως τὸ 1912, ὅποτε, ὡς γνωστό, ἔπαψε ἡ λειτουργία τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καὶ ἐκκλησιῶν ἀπὸ τοὺς Σέρβους.

Ὁ Ἀγάπιος Παπαϊωακείμ ἀνέπτυξε ἀξιόλογη ἐθνικὴ δράσι μαζί μὲ τοὺς ἀδελφούς του καὶ τοὺς ἄλλους συμπατριῶτες του. Πρωτοστάτης σὲ κάθε ἑλληνικὴ ὑπόθεση μὲ θάρρος ἀξιοσημείωτο ἐναντίον τοῦ βουλγαρικοῦ κομμάτου. (Ὡς ἐρασιτέχνης φωτογράφος εἶχε διακωμωδῆσει τὸν Βούλγαρο

Μητροπολίτη Ἀχρίδος. Σὲ φωτογραφία μὲ τρίκ, ποὺ εἶχε κυκλοφορήσει σὲ πολλὰ ἀντίτυπα στὴ Στρούγα καὶ τὰ περίχωρα κατὰ μίαν ἐπίσκεψι τοῦ Μητροπολίτου αὐτοῦ τὸ ἔτος 1906, παρέστησε αὐτὸν μὲ κεφάλι ἀρκούδας... Τὴν φωτογραφία αὐτὴ ἐφύλαγε στὸ ἀρχεῖο του).

Ὁ Ἀγάπιος Παπαῖωακεῖμ μετὰ τὸ 1912 καὶ ἕως τὸ 1923 δίδαξε στὰ ἐλληνικά σχολεῖα τῆς Κορυτσᾶς. Μετὰ τὴν ἀπέλαση δὲ ὅλων τῶν ἐλλήνων διδασκάλων καὶ καθηγητῶν ἀπὸ τὴν Κορυτσά ἀπὸ τοὺς Ἀλβανοὺς δίδαξε ἕως τὸ 1928 στὸ Ξυνὸ Νερὸ Φλωρίνης καὶ ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ ὡς διευθυντῆς τοῦ Β' Δημοτικοῦ Σχολεῖου τῆς πόλεως Φλωρίνης, ὅπου σὲ ἡλικία 64 ἐτῶν ἀπεβίωσε ἐν ὑπηρεσίᾳ. Ὑπῆρξε καὶ ἀκραιφνῆς πατριώτης, ἀλλὰ καὶ σπουδαῖος ἐκπαιδευτικὸς λειτουργός, κάτοχος πολλῶν παιδαγωγικῶν γνώσεων, ἐγκυκλοπαιδικὸς μὲ θυμοσοφικὰς διαθέσεις, πρᾶος καὶ γλυκὺς στοὺς τρόπους. Εἶχε τὴν ἐκτίμησι καὶ ὑπόληψι ὅχι μόνον τῶν συναδέλφων του ἐκπαιδευτικῶν, ἀλλὰ κι ὅλης τῆς κοινωνίας Φλωρίνης. Ἡ ἀφοσίωσί του στὸ καθῆκον ὑπῆρξε παραδειγματικὴ. Μὲ ἄλγη ἀνυπόφορα στὰ πόδια λίγες ἡμέρες πρὸ τοῦ θανάτου ἔλειψε ἀπὸ τὸ σχολεῖο. (Εἶχα τὴν εὐτυχία νὰ συνεργασθῶ στὸ ἴδιο σχολεῖο στὴ Φλώρινα).

Ἡ οἰκογένεια Παπαῖωακεῖμ ἀνέδειξε καὶ τὸν Ἕλληνα ὀπλαρχηγὸ στὴν περιφέρεια Στρούγας-Ἀχρίδος, τὸν Ἀλέκο. Αὐτός, μὲ τὴν συνεργασία τοῦ ἐπίσης Ἕλληνα ὀπλαρχηγοῦ Δημήτρη Ραδοχόσδα, ἀπὸ τὸ χωριὸ Ραδοχόσδα παρὰ τὸ Λύν (Πυλῶνα Λιχνιδοῦ ἀρχαῖο), ἀνέπτυξε πατριωτικὴ δράσι ἐναντὶον τῶν Βουλγάρων μὲ ἀπαράμιλλη ἀνδρεία κατὰ τὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα 1904-1908. Τὸ ἀνταρτικὸ σῶμα τῶν δύο αὐτῶν ὀπλαρχηγῶν εἶχεν ἐξευτελίσει μὲ τὴ δράσι του τὸν διαβόητο ἀρχικομιτατζῆ ὅλης τῆς περιφερείας Ἀχρίδος Πέτρη Τσαοῦλεφ. Τὸ ἀνταρτικὸ αὐτὸ ἐλληνικὸ σῶμα εἶχε στενὴν συνεργασία μὲ τὸ σερβικὸ τέτοιο ἐναντίον τῶν Βουλγάρων.

Τὸ 1913 ὁ Ἀλέκος Παπαῖωακεῖμ μὲ τοὺς ὁπαδοὺς καὶ μὲ ὁμάδα ἐνόπλων Σαρακατσαναίων (ἐλληνοφόνων ποιμένων) στὸ Πέτρινο βουνό, στίς διαβάσεις ἀπὸ Ἀχρίδα πρὸς τὴ Ρέσνα, κατετρόπωσε καὶ ἔτρεψε σὲ ἐπαίσχυντη φυγὴ τὸν διαβόητο ὡς ἄνω ἀρχικομιτατζῆ Π. Τσαοῦλεφ, ποὺ μὲ τὶς συμμορίες του καὶ τὰ λεφοῦσια τῶν Ἀρβανιτᾶδων βάδιζαν νὰ καταλάβουν τὸ Μοναστήρι. Οἱ Σέρβοι εὐρεθέντες τότε πρὸ ἀτάκτων Ἀλβανῶν (οἱ ὅποιοι μὲ τὸ νεοσύστατο κράτος τῶν διεκδικοῦσαν ἐδάφη μέχρι καὶ τοῦ Μοναστηρίου) εἶχαν ἀποχωρήσει μὲ ὀλιγάριθμο στρατὸ ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα τὸ Σεπτέμβρι τοῦ 1913. Ὁ Ἀλέκος Παπαῖωακεῖμ κατέφυγε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1914. Τιμῆθηκε ἐπίσημα ὡς Ἕλληνας ὀπλαρχηγός, ἔτυχε καὶ γεωργικοῦ κλήρου στὴν πόλιν Ἑδεσσα, ὅπου κι ἀπέθανε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν.

Σημειωτέον ὅτι ἡ δράσι τόσο τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων κατὰ τοῦ βουλγαρισμοῦ ὅσον καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τῆς περιφερείας Στρούγας-Ἀχρίδος δέον νὰ ἐξαρθῇ πατριωτικῶς, γιατί τὸ ἐπίσημο ἐλληνικὸ κομιτάτο κα-

μιὰ βοήθεια δὲν παρέσχε σ' αὐτούς. Ἡ ὅλη προσοχή του εἶχε στραφῆ γιὰ δράση ἐναντίον τῶν Βουλγάρων στὶς περιφέρειες Καστορίας καὶ Μοναστηρίου στὴ Δυτ. Μακεδονία. Ἡ περιφέρεια Ἀχρίδος ἀντέστη μὲ ἐγχώρια ἀποκλειστικά στοιχεῖα καὶ μὲ ὑλικὴ βεβαίως βοήθεια τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου Μοναστηρίου ὅχι τὴν πρέπουσα.

Ἡ οἰκογένεια Παπαῖωακεῖμ-Τσικάρη τῆς Στρούγας προσέφερε ἀκόμη θυσία γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὸν ἓνα τῶν ἀδελφῶν, τὸν Ἰάκωβο. Αὐτὸς ἔπεσε ἡρωϊκὰ στὴν μάχη τοῦ Κιλκίς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1913 στὸν Ἑλληνοβουλγαρικὸ πόλεμο. Μὲ τὸν ἀδελφὸ του Συμεὼν ὁ Ἰάκωβος, φοιτητὲς κι οἱ δύο στὴν Ἀθήνα, ὁ μὲν Ἰάκωβος στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου κι ὁ Συμεὼν στὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο, μὲ τὴν κήρυξη τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1912 κατετάγησαν ἀμέσως ἐθελοντὲς στὸν ἐλληνικὸ στρατό.

Ὁ Συμεὼν Παπαῖωακεῖμ, ἀφοῦ τελείωσε τὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο, διορίσθηκε πολιτικὸς μηχανικὸς σὲ δημόσια ὑπηρεσία. Ἀπέθανε ὡς συνταξιούχος πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐνταῦθα. Ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Τσικάρη τῆς Στρούγας ἀναδείχθηκε στὸν ἐκπαιδευτικὸ κλάδο ὁ Ἀναστάσιος Τσικάρης. Ὡς δημοδιδάσκαλος μετεκπαιδευθεὶς στὸ Πανεπιστήμιο ἐργάσθηκε ἀξίει-παινα ὑπηρετήσας σὲ σχολεῖα τῆς πόλεως Ἐδέσσης πολλὰ χρόνια ἀπὸ τὸ ἔτος 1918.

Ἐπίσης συγγενῆς τῆς οἰκογενείας Παπαῖωακεῖμ εἶναι καὶ ὁ τέως Ἐπιθεωρητὴς Δημοτικῶν Σχολείων ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα Ἀγγελος Γιούρτσης.

Γενικά ἡ οἰκογένεια Παπαῖωακεῖμ-Τσικάρη στὴ Στρούγα προσέφερε ἀνεκτίμητες ἐθνικὲς ὑπηρεσίες. Ὑπῆρξε τὸ στήριγμα καὶ τὸ παράδειγμα πατριωτισμοῦ γιὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνες τῆς περιφέρειας Στρούγας. Πρωτοστάτησε μὲ ἀπαράμιλλο θάρρος στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση καὶ διάσωση τῶν ὀλίγων ἐλληνικῶν ἐστιῶν στὴν περιφέρεια Στρούγας-Ἀχρίδος. Ἔργο ἀξιόλογο ὅλων τῶν Ἑλλήνων τῆς περιφέρειας Στρούγας καὶ Ἀχρίδος ὑπῆρξεν ἡ διαφύλαξη καὶ ἡ διατήρηση τῆς ἐλληνικότητος ἕως τὸ 1912 τῆς ξακουσμένης Μονῆς τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ Ἀχρίδος καὶ τῆς Μονῆς Παναγίας Καλλιστόης νοτιοδυτικὰ τῆς λίμνης Ἀχρίδος¹.

1. Στὸ βιβλίον «Κῶδιξ τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς ἐκκλησίας Ἀγίου Γεωργίου Στρούγας» τοῦ βουλγάρου Ἀκαδημαϊκοῦ τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας τῆς Ἀκαδημίας Σόφιας Ἰβάν Σνεγκάρωφ, ποῦ περιτῆλθε στὰ χέρια μου καὶ δωρήθηκε στὴν Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν τελευταῖα, ἀναγράφονται στὴ σελίδα 34 τὰ ἑξῆς γιὰ τοὺς δασκάλους ποῦ χρημάτισαν στὴ Στρούγα:

«Ὁ τὸ παρὸν ἐπιτίμιον σημειῶν (δὲν σημειώνει τὸ ὄνοματεπώνυμό του), ἐχρημάτισα πρῶτος τῆς φιλίας μας Πατρίδος ἐλληνικὸς διδάσκαλος. Κατὰ μαρτυρίαν τῶν πρεσβυτέρων μετ' αὐτὸν οἱ

1) Μήλες Κοιτὰν ἐκ Στρούγας παράλυτος κατὰ τοὺς πόδας.

2) Ὁ ἐκ Μόκρας Δημήτριος πρὸ τοῦ πρώτου.

Ὁ Δρίνος ποταμὸς διαρρέει πρὸς βορρᾶν τὴν μικρὴ κοιλὰδα τῆς Στρούγας σὲ μῆκος 12 περίπου χιλιομέτρων. Ἡ κοιλὰδα αὐτὴ ἐκτείνεται πρὸς βορρᾶν ἕως τὰ στενὰ πρὸς Δίβραν καὶ ἀπὸ ἀνατολὰς καὶ δυτικὰ περικλείεται ἀπὸ ὑψώματα σὲ μῆκος 7-10 χιλιομέτρων. Ἀνατολικά εἶναι τὰ ὑψώματα Μελεσίας καὶ δυτικὰ ἡ «Κρέαστα» καὶ πλαγιὲς τῆς Γιαμπλανίτσας καὶ τοῦ Βλάχικου βουνοῦ (Μπέλιστσκο Μπάρδο). Μικροὶ παραπόταμοι τοῦ Δρίνου εἶναι ἀνατολικά ἡ Σατέσκα καὶ δυτικὰ Σσοῦμ.

Πάνω στὸ Δρίνο ὑπῆρχε, ἕως τὸν 10ον αἰῶνα μ.Χ. ἡ μοναδικὴ γέφυρα γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τῶν ἐκατέρωθεν μερῶν, παρὰ τὸ σημερινὸ χωριὸ Ντομπογιάν (ἄρβανίτικο), ὅπου βρισκόταν κι ὁ στρατιωτικὸς σταθμὸς διαβάσεως τῆς γέφυρας. Ὅλος ὁ κάμπος τῆς Στρούγας ἦταν βάλτος ἀδιαπέραστος. Τὴ διάβαση μέσφ Στρούγας, ὅπως ἀναφέρουν οἱ Βυζαντινοὶ χρονολογῶντες (Ἄννα Κομνηνὴ), ἀνοίξε ὁ βασιλιάς Σαμουήλ, ὁ ἐπαναστάτης αὐτὸς κατὰ τῶν Βυζαντινῶν Ἀρβανιτοβλάχος, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ ἀκάματος ἱστορικὸς ἐρευνητὴς φίλτατος Σ. Ν. Λιάκος.

Δυτικὰ τῆς λίμνης βρίσκεται σήμερα τὸ χωριὸ Λύν. Ἐδῶ τοποθετοῦν μερικοὶ τὴν πόλιν Ἑγγελάνες. Τὸ πιθανώτερον ὁμως εἶναι ὅτι ἡ ἀρχαία αὐτὴ πόλιν Ἑγγελάνες θὰ βρισκόταν βορειοδυτικὰ τῆς λίμνης, ἴσως στὴ θέσιν τοῦ σημερινοῦ ἄρβανίτικου χωριοῦ Γκάλιστα ἢ Γκιάλιστα, περὶ τὰ 3 χιλιόμετρα νοτιοδυτικὰ τῆς Στρούγας. Στὸ βορειοδυτικὸ αὐτὸ μέρος τῆς λίμνης (ὅπως γνωρίζω καλῶς) ὁ βυθὸς τῆς εἶναι βορβορώδης κι ἐκεῖ ἀναπτύσσονται τὰ χέλια κι ὅπου ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀλιεύονταν. Τὸ παραπάνω λοιπὸν χωριὸ λέγεται Γκιάλιστα, Ngjal στὴ λατινικὴ ὁμως, ὅπως καὶ στὴν ἄρβανίτικη εἶναι τὸ χέλι. Ἑγγελάνες δηλαδὴ θὰ λέγαμε καὶ τὸ χωριὸ αὐτό. (Ὅρα καὶ βιβλίον Σ. Ν. Λιάκου «Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμανιῶν», σελ. ια').

Οἱ Ἑγγελάνες, κατὰ τὸν ἀείμνηστο καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀντων. Δ. Κεραμόπουλλο (ἀπὸ τὴ Βλάστη-Πτολεμαΐδος, στὸ βιβλίον του, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες, 1930, σελ. 13), ἦταν πατρίδα καὶ γενέτειρα τοῦ Κάδμου, ὁ ὁποῖος τὸ 1500-1400 π.Χ. κατέβηκε στὴ Βοιωτία κι ἱδρυσε τὴν

3) Ὑστερον ὁ ἐξ Ὀκτισι χωρίου Χρήστος.

4) Τέλος πάντων τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ τριακοστῷ ἐνάτῳ ἔτει (1839) Δεκεμβρίου περὶ τὰ τέλη ὁ ἐκ Στρούγας Δημήτριος Χρήστου Μηλαδινίδης εὗρε ἑλληνικὸν κηφῆνα ἄχρηστον ἐτόσιον (αὐτούσιον) ἄχθος ἀρούρης τὸν ἐκ Βελεγράδων (Μπερατίου) Κόνωνα Κῆττε τοῦ ὁποίου οἱ εἰς τὴν Ἑλλάδα σπουδάζοντες μαθηταὶ ὑπερτεροῦσαν τὸν ἀριθμὸν πέντε σπουδάζοντες τοὺς Ἀσσωπίους (;) (Αἰσωπείους προφανῶς) μύθος»...

Διατήρησα πιστὰ τὸ κείμενον ὅπως ἀναγράφεται στὸν παραπάνω «Κώδικα», κατὰ στίχον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Στρούγας, στὸ ὁποῖο ἀναγράφονται λογαριασμοί, δωρεὰς κ.λ. ἀπὸ 1792 ἕως τὸ 1865, ἀκόμα καὶ γεγονότα πολιτικὰ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Οἱ ὑπογραφές τῶν ἐπιτρόπων ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἀναγράφωνται ἑλληνικὰ ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους, ἐνῷ τὸ κείμενον συντάσσεται ἀπὸ τὸ 1865, σὲ ἄπταιστη βουλγαρικὴ γλῶσσα, ἕως καὶ τὸ 1912.

πόλη τῶν Θηβῶν. Ὅταν δὲ γέρασε γύρισε στὴ γενέτειρά του Ἑγγελάνας, νὰ πεθάνῃ καὶ νὰ ταφῇ ἐκεῖ (δρα καὶ ἀνωτέρω βιβλίο Σ. Ν. Λιάκου).

Ὁ καθηγητὴς Ἄντ. Κεραμόπουλλος στὴ σελ. 13 τοῦ ὡς ἄνω βιβλίου του (Μακεδονία καὶ Μακεδόνες) γράφει:

«... Ἄλλος λαὸς φαίνεται εἶναι οἱ Ἑγγελεῖς ἢ Ἑγγελάνες... οἵτινες ἐξετείνοντο καὶ περὶ τὴν Ἀχρίδα, ὅπου ἐπεκράτησαν οἱ Δασσαρηται... Πόλις ἔχουσα τὸ ὄνομα Λυχνιδὸς... ἦτο κτίσμα τοῦ Κάδμου... Πόλις Ἑγγελάνες ὑπῆρχε παρὰ τὸ χωρίον Λύν...».

Συμπεραίνεται ἔτσι ὅτι ἡ λιμνολεκάνη Ἀχρίδος-Στρούγας ὑπῆρξε λίκνο ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀκόμη κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ εἶχεν ἀκμαῖο ἐλληνικὸ πληθυσμὸ, πρὸ τῆς καθόδου τῶν Σλάβων στὴ Μακεδονία.

Ἀναφέρεται ὅτι στὸ βορεινὸ μέρος τῆς κοιλάδας τῆς Στρούγας ὑπῆρχε καὶ οἰκισμὸς μὲ τὸ ὄνομα Πάτραι, ἀποικία ἢ μητρόπολις ἴσως εἶναι οἱ σημερινὲς Πάτραι τῆς Πελοποννήσου.

Ὁ καθηγητὴς Ἄντ. Κεραμόπουλλος γράφει στὸ ἴδιο βιβλίο του (Μακεδονία καὶ Μακεδόνες) καὶ γιὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς Ἀχρίδας.

Παρὰ τὸ χωρίον Τρεμπένιστα, βορείως καὶ σὲ ἀπόσταση 3 ½ χιλιομέτρων ἀπὸ τὴ λίμνη τῆς Ἀχρίδος βρέθηκαν ἑπτὰ τάφοι σπουδαιότητος ἀρχαιολογικοῦ περιεχομένου. Οἱ ἑπτὰ αὐτοὶ τάφοι βρέθηκαν κατὰ τὴν κατασκευὴν σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἀπὸ Ἀχρίδα πρὸς Κίτσεβο καὶ Σκόπια ἀπὸ τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα πολεμοῦσαν ἐναντίον τῶν τότε συμμάχων Ἀγγλῶν, Γάλλων καὶ Ἰταλῶν νοτίως τῆς λίμνης κατὰ τὸ 1916-1918. (Γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Ἀχρίδας-Σκοπίων εἶχαν ἀπαχθῇ ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς Βουλγάρους τῆς Ἀνατολ. Μακεδονίας βιαίως νέοι ἔφηβοι ἀπ' ἐκεῖ, ἰδίως τῆς περιφερείας Δράμας. Τὸ ἄνθος αὐτὸ τῶν Ἑλλήνων θυσιάσθηκε τότε ἀπὸ τοὺς προαιωνίους ἐχθροὺς τῆς Ἑλλάδος. Πειναλέοι, γυμνητεύοντες βρῆκαν σκληρὰ τὸ θάνατο ἐκεῖ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ ἐλληνόπουλα...).

Ὁ πλοῦτος αὐτῶν τῶν σπουδαίων εὐρημάτων μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Σόφιας, ὅπου φυλάγεται καὶ σήμερα.

Πρὸ τῆς εὐρέσεως τῶν 7 αὐτῶν τάφων, μέρος των ἐσυλήθη ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν γειτονικῶν χωριῶν, ἰδίως τὰ χρυσὰ ἀντικείμενα. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ εἶδα τὸ 1920 στὰ χέρια τῶν χωρικῶν ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω χωριά.

Στὸ βιβλίο τοῦ καθηγητοῦ Ἄντ. Κεραμοπούλλου ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι «ἀναμφισβητήτως πρόκειται περὶ ἡγεμονικῶν τάφων νεκρῶν πεσόντων ἐν πολέμῳ τὸ 520 π.Χ., ὅτε ἐβασίλευεν ἐν Μακεδονίᾳ ὁ Ἀμύντας ὁ Α', πατὴρ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Α'... ὁ πλοῦτος τῶν ἑπτὰ τάφων ἐξῆλθεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων τῶν Αἰγῶν... Ἴσως τινὲς ἦσαν μέλη τοῦ βασιλεύοντος ἐν Αἰγαῖς οἴκου... ἴσως ὑποτελεῖς ἡγεμόνες... Πάντως τὸ ἀπαρabiάστον τῶν

πλουσιῶν τάφων εἶναι τεκμήριον, ὅτι τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς ὀρύξεως αὐτῶν καθ' ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, μέχρις ὅτου ἐλησμονήθησαν, ἡ χώρα ἦτο ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῶν Μακεδόνων... τὸ κατώτατον δηλ. σύνορον τοῦ μεγάλου Μακεδονικοῦ Κράτους».

Μετὰ τὸν πρῶτο Παγκόσμιον πόλεμο, ἡ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία τοῦ τότε Βασιλείου τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων ἐνήργησε ἄλλες ἀνασκαφές, κοντὰ πάλι στὸ χωριὸ Τρεμπένιστα (1925-1930). Σ' αὐτὲς ἀποκαλύφθηκαν ἄλλοι πέντε τάφοι μὲ σπουδαῖα ἐπίσης εὐρήματα, τὰ ὁποῖα φυλάγονται στὸ Μουσεῖο Βελιγραδίου¹.

Τόσο οἱ Βούλγαροι ὅσο κι οἱ Σέρβοι ἀρχαιολόγοι ἱσχυρίσθηκαν, ὅτι τὰ ἀποκαλυφθέντα στοὺς δώδεκα αὐτοὺς τάφους ἀρχαιολογικὰ κεμήλια ἀνῆκαν σὲ φυλάρχους Ἰλλυριοὺς, οἱ ὅποιοι εἶχαν ληστέψει αὐτὰ ἀπὸ τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν. Ἀλλὰ ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἄντ. Κεραμόπουλλος, σὲ διάλεξη ποὺ ἔδωσε στὴ Φλώρινα τὸ 1937, στὴν ὁποία παρέστην κι ἐγώ, ἀπέδειξε μὲ ἐπιστημονικὰ καὶ ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα ὅτι τὰ εὐρήματα τῶν δώδεκα τάφων τῆς Τρεμπένιστας καμιὰ σχέση δὲν ἔχουν μὲ τὰ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν καὶ ὅτι εἶναι γνήσια προϊόντα τῶν ἀνακτόρων τῶν Αἰγῶν (Ἑδέσσης).

Ἀκόμη λέγει ὁ Ἄν. Κεραμόπουλλος στὸ παραπάνω ἀναφερόμενο βιβλίον του (σελ. 17), ὅτι οἱ Ρωμαῖοι παρέλαβον τὰ πατροπαράδοτα σύνορα τοῦ βασιλέως Περσῶς καὶ ὅτι, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πολύβιος, ὁ Πυλὼν Λυχνιδου (τὸ σημερινὸ Κιάφα-Θάν) χωρίζει τὴν Ἰλλυρία ἀπὸ τὴ Μακεδονία.

Ἡ λιμνολεκάνη λοιπὸν τῆς Ἀχρίδας ἀποτελοῦσε τὸ ἀκμαῖο βορειοδυτικὸ τμῆμα τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἔζησε κι ἤκμασε ἀπὸ ἀρχαιότατους χρόνους ἑλληνικὸς πληθυσμός.

Ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως γνωρίζω ὅτι πλησίον τοῦ χωριοῦ Κοροσίστε, στὴν τοποθεσία λεγομένη «Ζαπίν», λίγο βορειοδυτικὰ τῆς Τρεμπένιστας, τὸ 1906 Ἀρβανίτης γεωργὸς στὸ χωράφι του βρῆκε ἄγαλμα μαρμάρينو παριστάνον κόρη, πολὺ ὠραῖο καὶ σὲ καλὴ κατάσταση. Στὸ βάθρο του εἶχε

1. Ὅπως μαθαῖνω θετικά, παρὰ τὴν Τρεμπένιστα ἤρχισαν πρὸ ὀλίγου καιροῦ (1971-72) νέες ἀνασκαφές ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία Γιουγκοσλαβίας. Ἐχουν ἀποκαλυφθῇ ἐρεῖπια οἰκισμοῦ τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδο στὰ κτήριά του εἶναι μωσαϊκὸ σὲ ἀρίστην κατάσταση, κατὰ διαβεβαίωση συγγενοῦς μου ὁ ὁποῖος τὸ ἐπεσκέφθη πρὸ ὀλίγων μηνῶν (1972). Εὐρήματα (ἄγαλματα κ.λ.) δὲν ἐπιδεικνύονται στοὺς ἐπισκέπτες· φυλάσσονται σὲ ἰδιαίτερο κτήριο.

Δικαιοῦται, ὑποθέτω, στὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο καταλήγει ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἀντώνιος Κεραμόπουλλος, ὅταν, ὅπως ἀναφέρω καὶ παραπάνω, γράφῃ στὸ βιβλίον του «Μακεδονία καὶ Μακεδόνες» (1930, σελ. 16-17): «Πάντως τὸ ἀπαρβαῖαστον τῶν πλουσιῶν τάφων εἶναι τεκμήριον... ἡ χώρα ἦτο ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῶν Μακεδόνων... τὸ κατώτατον δηλ. σύνορον τοῦ μεγάλου Μακεδονικοῦ Κράτους».

ἐπιγραφὴ ἑλληνικὴ. Τὸ ἄγαλμα αὐτό, γιὰ νὰ μὴ καταστραφῇ, παρέλαβε ὁ πατέρας μου, ὁ ὁποῖος ἦτο ἔμπορος στὸ χωριὸ Κοροσίστε. Τὴν ἐπιγραφὴ διέσωζεν ὁ πατέρας μου στὰ ἀπομνημονεύματά του. Τὸ ἄγαλμα αὐτό, μαζί μὲ ἄλλες μαρμάρινες πλάκες, μόλις ἔμαθε τὴν ἀνακάλυψή τους, παρέλαβε αὐτοπροσώπως ὁ καίμακάμης (πολιτικὸς διοικητὴς) Ἀχρίδας. Οἱ ἐπιγραφές, τόσο στὸ βάθρο τοῦ ἀγάλματος ὅσο στὶς πλάκες, ἦσαν μὲ κεφαλαῖα γράμματα, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν.

Κοντὰ ἐπίσης ἀπὸ τὸ χωριὸ Κοροσίστε - Δολογικόσδα, ὑπῆρχε νεκροταφεῖο παλαιᾶς ἐποχῆς, γιὰτί οἱ Ἀρβανίτες γεωργοὶ τῶν γύρω χωριῶν ἀνεκάλυπταν ὀργώνοντας νομίσματα ἀρχαῖα καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς, τὰ λεγόμενα κωνσταντινάτα.

Στὸ βορεινὸ μέρος τῆς Κάτω Μπεάλας (Κάμπου), σὲ ἀπόσταση 3 χιλιομέτρων ἀπ' αὐτή, βρίσκεται σήμερα τὸ χωριὸ Ὁκτῆς (ἀρβανίτικο). Ὁλόγυρα ἀπὸ τὸ χωριὸ ὑπῆρχαν παλιὰ ἐρείπια ἐκκλησιῶν. Ἡ παράδοση ἀνέφερε ὅτι ἐκεῖ ἦσαν ὀκτὼ ἐκκλησιές. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ χωριὸ λεγόταν «Ὁκτὼ Ἐκκλησίαι» (Ὁκτωκλῆς τὸ ἔλεγαν οἱ Ἀρβανίτες, σήμερα μετέπεσε σὲ Ὁκτῆσι).

Κοντὰ στὸ χωριὸ αὐτὸ τὸ ἔτος 1917 γεωργός, ὀργώνοντας τὸ χωράφι του, ἔπεσε μὲ τὰ βόδια καὶ τὸ ἄλέτρι του σὲ ὑπόγεια ἐκκλησία βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, σημαντικῶν διαστάσεων. Τὸ δάπεδο τῆς ἐκκλησίας καὶ οἱ εἰκόνες ἦσαν μωσαϊκὰ σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση. Ἡ ἐκκλησία αὐτὴ ἐφέρετο ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Πάνω σ' αὐτὴ τὸ 1920 ὁ τότε βασιλιάς τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων Ἀλέξανδρος ἀνήγειρε ἐκκλησία ἄλλη μὲ δική του δαπάνη. Τὴν ἐπισκέφθηκα κατὰ τὰ ἔτη 1927 καὶ 1936.

Τὰ περισσότερα χωριά ἀπὸ Κιάφα-Θάν (Λὺν) ἕως τὴν Τρεμπένιστα, ὁπόθεν ἀρχικὰ περνοῦσε ἡ Ἑγνατία ὁδός, εἶναι ἀρβανίτικα (μουσουλμανικά).

Πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς λιμνολεκάνης Ἀχρίδας εἶναι ἡ ὄρεινὴ περιφέρεια Κοτζατζῆκ. Ἀνάμεσα τῶν πρὸς βορρᾶν διακλαδώσεων τοῦ ὄρους Γιαμπλανίτσα καὶ τοῦ χαμηλοτέρου βουνοῦ Καρὰ-Ὀρμάν ἢ Στόγκοβα Πλάνινα βρίσκεται ἡ μικρὴ αὐτὴ περιφέρεια. Τὰ δυὸ παραπάνω παράλληλα βουνὰ διασχίζονται ἀπὸ τὸν ποταμὸ Μαῦρο Δρίνο πρὸς βορρᾶν καὶ ἔτσι σχηματίζονται στενά, πού καταλήγουν ὀλίγο πρὸ τῆς πόλεως Κ. Δίβρας. Ἀπὸ τὰ στενά αὐτὰ περνᾷ καὶ ὁ δημόσιος δρόμος, πού ἕως τὸ ἔτος 1908 ἦτο ἀπλῶς βατός, κατὰ τὰ ἔτη ὅμως 1908-1911 ἀνοίχτηκε ἀπὸ ἐργατικὰ τάγματα αἰχμαλῶτων στρατιωτῶν ἀφοσιωμένων στὸ σουλτάνο Ἀβδούλ Χαμήτ. Οἱ κάτοικοι τοῦ Κοτζατζῆκ, κτηνοτρόφοι, ἀρειμάνιοι τὸ ἀνάστημα, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀλβανόφωνοι.

Ἐπίσης πρὸς τὰ ἀνατολικά τοῦ Κοτζατζῆκ, ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ βουνὰ Καρὰ-Ὀρμάν καὶ Πρόστρανσκο καὶ βορειοανατολικά τῆς λιμνολεκάνης

Ἀχρίδος εἶναι ὄρεινὴ μᾶλλον περιοχὴ μὲ διάβαση (ὁδική-σιδηροδρομική) στὸ μέσο ἀπὸ Ἀχρίδα πρὸς Κίτσεβο καὶ Σκόπια, ἢ Δέβριτσα, Ντέμπαρτσα τὴ λέγαμε. Αὕτῃ κατοικεῖται ἀπὸ σλαβόφωνο πληθυσμό, ὁ ὁποῖος ἔχει χαρακτηριστικὰ προσώπου διαφορετικὰ ἀπὸ τὴ σλαβικὴ φυλὴ καὶ ὑψηλὸ ἀνάστημα. Τοὺς κατοίκους τῶν δύο αὐτῶν περιοχῶν ἀποκαλοῦσαμε Σιόπηδες.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΤΟΠΙΛΗΣ

RÉSUMÉ

Anastase Topalis, Les villages Haut et Bas Beala de la région Strouga-Achrid.

L'article, se réfère à Haut Beala, village grecovalaque de la Macédoine nord-ouest, appartenant aujourd'hui en Yougoslavie et ayant tombé en décadence.

L'auteur, qui est né à ce village et qui fut s'expatrié jeune, a visité son pays natal en 1964, décrit son enfance à son village vers le début de notre siècle. Alors, il relate de l'environnement, de la fondation, du climat, de la végétation, de la faune et de la population du village Haut Beala. Ensuite, nous nous renseignons sur les occupations, l'habillement, la situation économique, la langue, la vie religieuse, l'instruction, les mœurs et coutumes, l'administration, les manifestations, l'alimentation et la sûreté des habitants.

D'ailleurs, l'auteur contient à son article quelques chansons en langue valaque et des renseignements considérables sur le village Bas Beala. Au terme de son article l'auteur donne quelques informations, tant géographiques qu'historiques, sur la région Stouga-Achrid.